

48. ПИРОТСКИ
ЗБОРНИК
2023

UDK 908 (497.11) (082)

ISSN 0554-1956

**ПИРОТСКИ
ЗБОРНИК
48**

Пирот, 2023.

LVI

ПИРОТСКИ ЗБОРНИК, 48
Годишњак радова

Издавач

Народна библиотека Пирот
Бранка Радичевића, 10
Пирот, тел. 010/313-744
e-mail: biblioprot@ptt.rs
www.nbpi.org.rs

За издавача

Бојана Ћирић

Редакција

Др Весна Ристић Вакањац, Универзитет у Београду, Рударско-геолошки факултет
Др Милена Чавић, Институт за онкологију и радиологију Србије, Београд
Драгољуб Златковић
Владица Тошић
Надежда Ћирић

Главни и одговорни уредник

Горан Николић

Електронска доступност

<http://www.nbpi.org.rs/izdavastvo/pirotski-zbornik/>
<http://scindeks.ceon.rs/journaldetails.aspx?issn=0554-1956>

Садржај

Љубинко Б. Ракоњац

Биљана М. Николић

Саша Еремија

Татјана Ћирковић-Митровић

Соња Брауновић

Дејан С. Пљевљакушић

Марија С. Марковић

Традиционална употреба дивље крушке у Пиротском округу 1-18

Миле Пенков

Утврђено место Смилис (Σμήλις) Јована Кинама – хипотезе

о положају и имену сабирног центра византијске војске 19-45

Горан Николић

Идеолошко-политичка употреба споменика

на примеру Ћелташа код Пирота..... 47-71

Миша Анђелковић

Споменичко наслеђе димитровградског краја из

Другог светског рата и периода Информбироа 73-92

Дејан Крстић

Идентитети становништва Књажевачког Буцака..... 93-173

Биљана М. Николић

Марија С. Марковић

Дејан С. Пљевљакушић

Љубинко Б. Ракоњац

Весна П. Станков Јовановић

Традиционална употреба кичице (*Centaureum erythraea*)

у Пиротском округу 175-190

Марија С. Марковић
Дејан С. Пљевљакушић
Анђела С. Панчић
Љубинко Б. Ракоњац
Биљана М. Николић
Весна П. Станков Јовановић

Етноботаничка употреба биљака

из рода *Galium* у Пиротском округу 191-202

Упутство за писање радова 203-212

Рецензенти 213-214

Contents

Ljubinko B. Rakonjac Biljana M. Nikolić Saša Eremija Tatjana Ćirković-Mitrović Sonja Braunović Dejan S. Pljevljakušić Marija S. Marković Traditional use of wild pear in the Pirot District	1-18
Mile Penkov The Established Location of Smilis (Σμήλις) by John Kinnamos – hypotheses regarding the Position and Name of the Gathering Centre of the Byzantine Army	19-45
Goran Nikolić Ideological-political use of monuments - the example of Čeltaš near Pirot.....	47-71
Miša Anđelković Heritage of monuments from the Second World War and the Informbiro period in the Dimitrovgrad region.	73-92
Dejan Krstić Identities the Population In Knjaževac Budžak	93-173
Biljana M. Nikolić Marija S. Marković Dejan S. Pljevljakušić Ljubinko B. Rakonjac Vesna P. Stankov Jovanović Traditional use of common centaury (<i>Centaurium erythraea</i>) in the Pirot District.....	175-190

Marija S. Marković
Dejan S. Pljevljakušić
Anđela S. Pančić
Ljubinko B. Rakonjac
Biljana M. Nikolić
Vesna P. Stankov Jovanović

Ethnobotanical use of plants from the genus *Galium*
in the Pirot District..... 191-202

Instructions for writing papers..... 203-212

Reviewers..... 213-214

**Љубинко Б. Ракоњац¹, Биљана М. Николић¹, Саша Еремија¹,
Татјана Ћирковић-Митровић¹, Соња Брауновић¹, Дејан С.
Пљевљакушић², Марија С. Марковић^{1*}**

¹Институт за шумарство, Кнеза Вишеслава 3, 11030 Београд, Србија

²Институт за проучавање лековитог биља „Др Јосиф Панчић“,
Београд, Тадеуша Кошћушка 1, 11000, Београд, Србија

**Ljubinko B. Rakonjac¹, Biljana M. Nikolić¹, Saša Eremija¹, Tatjana
Ćirković-Mitrović¹, Sonja Braunović¹, Dejan S. Pljevljakušić²,
Marija S. Marković¹**

¹Institute of Forestry, Kneza Višeslava 3, 11030 Belgrade, Serbia

²Institute for Medicinal Plants Research „Dr. Josif Pančić“, Belgrade,
Tadeuša Koščuška 1, 11000 Belgrade, Serbia

Традиционална употреба дивље крушке у Пиротском округу

Traditional use of wild pear in the Pirot District

***Сажетак:** Проучавање традиционалне употребе самониклих шумских воћних врста и лековитих биљака у Пиротском округу сprovedено је методом анкетирања становништва. Два ујединика, први о познавању и коришћењу шумских воћних врста, а други о лековитој употреби биљака, сprovedена су међу становништвом из 144 села у четири општине Пиротског округа: Пирот, Бабушница, Бела Паланка и Димитровград. Анкетирано је укупно 633 испитаника о познавању и коришћењу шумских воћних врста, а 631 испитаник о познавању и коришћењу лековитих биљака. Дивља крушка, која је поменута првим уједиником од стране 330 испитаника односно 52,13% од укупног броја испитаника, јесте најпознатија и најчешће коришћена самоникла воћна врста у Пиротском округу. По другом ујединику међу осталим биљкама, испитаници су по-*

* markovicsmarija9@gmail.com

менули две врсте дивљих крушака, са 53 изјаве од укупно 4817 изјава о лековитим употребама биљака. Највећи број испитаника пријавио је унутрашњу употребу коре дивље крушке против повишене холестерола, коре и лисћа против повишене притиска, као и њода дивље крушке против шећерне болести. Мањи број испитаника је пријавио унутрашњу употребу коре у виду декокција против повишене температуре, за циркулацију, прочишћавање крви и против зајвора, унутрашњу употребу њода дивље крушке против њихља, као и спољашњу употребу коре у виду екстракта у алкохолу против њрњења руку. Становници Пиротској окруа прави разлику између две врсте дивље крушке – *Pyrus pyraeaster* и *Pyrus spinosa*, од којих се кора грује врсте користи против повишене холестерола и против повишене притиска, а има народни назив „дивља крушка сланопаџа“.

Кључне речи: *Pyrus pyraeaster*, *Pyrus spinosa*, самоникла воћна врста, лековита употреба, Пиротски округ

Abstract: The study on the traditional use of wild forest fruit species and medicinal herbs in Pirot district was conducted in the form of a population survey. Two questionnaires, the first on the knowledge and use of forest fruit species, and the second on the knowledge and use of medicinal plants, covered the inhabitants of 144 villages in four municipalities of Pirot district: Pirot, Babušnica, Bela Palanka, and Dimitrovgrad. A total of 633 informants were interviewed on the knowledge and use of wild fruit species, and 631 informants on the knowledge and use of medicinal plants. The best known and most frequently used wild fruit plant species in Pirot district is wild pear which was mentioned by 330 respondents, i.e. 52.13% of the total population interviewed. According to the second questionnaire, among the other herbs, the respondents were mentioned two species of wild pears, with 53 reports in total, of 4817 reports about medicinal use of plants. Most respondents reported using the bark of the wild pear internally for high cholesterol, the bark and leaves for high blood pressure, and the fruit of the wild pear for diabetes. A smaller number of respondents indicated internal use of the bark as a decoction for fever, for circulation, for blood purification, and for constipation, internal use of the wild pear fruit for gout, and external use of the bark as an extract in alcohol for hand tingling. The population of the Pirot district distinguishes between two species of wild pears, *Pyrus pyraeaster* and *Pyrus spinosa*, of which the bark of the second species is used against high cholesterol and high blood pressure (hypertension), and is popularly called “divlja kruška slanopadža”.

Keywords: *Pyrus pyraeaster*, *Pyrus spinosa*, wild fruit species, medicinal use, Pirot district

УВОД

Самоникле шумске воћне врсте представљају веома значајне природне ресурсе. Пре свега су значајни ценобионти шумских фитоценоза у којима често имају едификаторски карактер. Оне дају квалитетне плодове високе хранљиве вредности, који се користе у исхрани људи и за индустријску прераду. Значајне су за очување биодиверзитета флоре, али и фауне, јер многим животињским врстама служе као храна (Ћирковић-Митровић, 2014). Представљају и добар потенцијал за селекционе циљеве и оплемењивање гајених воћака. Од значаја је мултидисциплинарни приступ проучавања потенцијала шумских воћних врста у функцији њиховог одрживог коришћења са аспекта диверзификације економске делатности становништва руралних подручја.

Дивља крушка (*Pyrus pyraster* L.) је мезофилна врста, отпорна на сушу и мраз, која се у Србији јавља у појасу храстових шума. Расте у ретким светлим шумама, а поготово по ободу шума и по шумарцима, од побрђа па до средњег планинског појаса (Рашић, 2002). То је листопадно дрво, добро развијеног дубоког корена и широке крошње, крупних и већином усправних грана. Достиже висину 15-20 m. Има тамносмеђу кору, која старењем испуца у ситне плочице (Јовановић, 1972). Гранчице су са трновима. Листови су на дугим петељкама, танки, округласти, јајасто округласти или елиптични. По ободу су фино тестерасте или валовите. Са лица су тамно зелени, глатки и сјајни, а са наличја блеђи, светлозелени и испочетка фино длакави (Grlić, 1956). Распоред листова је спиралан. Цвета упоредо са листањем у априлу или мају. Цветови су скупљени у цваст гроњу, обично по 5 до 12 цветова. Цветови су беле боје, са изразито црвеним прашницима у средини (Рашић, 2002). Опрашивање врше пчеле. Ситни крушколики плодови, који се сужавају према дршци, пречника су до 4 cm и садрже доста камених ћелија. Сазревају у октобру месецу, жућкасто зелене боје, а у зрелом стању су жуте боје (Ћирковић-Митровић, 2014; Рашић, 2002).

Листови дивље крушке садрже танине, горке материје, скроб и сапонозиде. Плодови садрже 5-10 g витамина, 6-12% шећера, до 4% пектина и нешто каротина (Grlić, 1956). Може да се искористи лист, плод и кора. Плодови су тврди и опорог су укуса. Свежи плодови се могу јести само кад су презрели и нагњили, односно

кад омекшају и сами отпадно са дрвета. Тада су веома укусни и имају сладак укус. Могу се употребити пресни или да се прераде на различите начине. Од њих се могу правити колачи или могу да се помешају са другим хлебним сировинама при справљању хлеба (Рашић, 2002). У Западној Европи прави се од плодова посебно вино. На Кавказу осушени плодови се мељу у брашно за пециво. Од иструганих осушених плодова се могу припремати укусни воћни чајеви (Grlić, 1956; Туцаков, 1990). У воћарству се дивља крушка може употребити као подлога за калемљење племенитих сорти крушака. У народу Пиротског округа врста *Pyrus pyraeaster* има следеће народне називе: „дива круша“, „дива крушка“, „дивља круша“, „дивља крушка“, „круша дивља“, „круша дивљачка“.

Друга врста дивље крушке, која је забележена у Пиротском округу (Марковић, 2022) јесте *Pyrus amygdaliformis* Vill. (*Pyrus spinosa* Forssk.), која има жбунасту форму, дуже трнове, као и издуженије и кожастије листове, сребрнасто-беличасте боје, због мноштва беличастих длака на лицу и наличју (Јовановић, 1972). Ова врста крушке има ситније плодове у односу на врсту *Pyrus pyraeaster*, који sazревају у касну јесен и опадају са грана тек након првих слана, па због тога међу становништвом Пиротског округа носи назив „дивља крушка сланопаца“.

Циљ овог рада је био прикупити и истражити традиционално знање о употреби дивље крушке по општинама, полу и националности у Пиротском округу, пре свега плода ове врсте као самоникле шумске воћне врсте, као и знања, која се тичу употребе дивље крушке за лековите сврхе по истом принципу. Задатак рада је био и пронаћи традиционалне видове лековите употребе дивље крушке, који у претходним етноботаничким истраживањима на Балканском полуострву до сада нису забележени.

МЕТОДОЛОГИЈА

Пиротски округ се налази у југоисточној Србији, а обухвата територије четири општине: Пирот, Бабушница, Бела Паланка и Димитровград. Има површину 2.761 km². У Пиротском округу постоји 214 насеља (4 градска и 210 сеоских): Пирот са 70 села, Бабушница са 52 села, Бела Паланка са 45 села и Димитровград са 43 села.

Истраживање о познавању и коришћењу самониклих шумских воћних врста по општинама, полу и националности спроведено је у форми анкетирања становништва. Упитницима о познавању и коришћењу шумских воћних врста, као и познавању и коришћењу лековитих биљака обухваћени су становници 144 села у четири општине Пиротског округа: Пирот, Бабушница, Бела Паланка и Димитровград.

Истраживање о традиционалној употреби дивље крушке спроведено је у оквиру ширих истраживања, од којих се једно односило на шумске воћкарице, а друго на лековито биље пиротског краја. У овим одвојеним истраживањима коришћена су два упитника. Упитником о познавању и коришћењу самониклих воћних врста анкетирано је укупно 633 испитаника, од чега су 338 били мушкараци, а 295 жене, а упитником о познавању и коришћењу лековитих биљака анкетиран је 631 испитаник, од чега су 337 били мушкарци, а 294 жене. Сумаризацијом резултата истраживања, по основу ова два упитника, приказано је по колико је испитаника било српске, бугарске или ромске националне припадности. Поменуто је и колика је била старосна структура испитаника.

Резултати истраживања су упоређени са претходним етноботаничким истраживањима о традиционалној употреби биљних врста на Балканском полуострву.

РЕЗУЛТАТИ

Најпознатија и најчешће коришћена самоникла шумска дрвенаста биљна врста у Пиротском округу је дивља крушка (*Pyrus pyraster*), која је поменута од стране 330 испитаника односно 52,13% од укупног броја испитаника (табела 1). Испитаници су изјавили да плодове дивље крушке, које сакупљају у јесен, користе као дивље воће. Плодови дивље крушке опорог су укуса. Становници користе за јело само презреле, односно нагњиле плодове. Чешће их прерађују у алкохолне напитке, пре свега у ракију, или их суше за чајеве, који се пију у току зиме.

У следећој табели дати су бројчани подаци испитаника који су поменули употребу плода дивље крушке, као самоникле воћне врсте у Пиротском округу по општинама, полу и националности (табела 1).

Табела 1 Резултати анкетаирања сеоског становништва Пиротског округа о употреби плода дивље крушке (*Pyrus pyraster* L.) као шумске воћкарице, са подацима о полу, старости и националности испитаника
Table 1 Results of a survey of the rural population of the Pirot district on the use of wild pear (*Pyrus pyraster* L.) as a forest fruit, with data on the sex, age and nationality of the respondents

Село (општина) – број испитаника (пол: м – мушки, ж – женски), године старости (националност: С – српска, Б – бугарска, Р – ромска)

Барје Чифлик (Пирот) – 2 (м), 63, 68 (2 С)

Базовик (Пирот) – 1 (ж), 63 (1 С)

Бериловац (Пирот) – 6 (4 м, 2 ж), 16, 17, 45, 62, 70, 83 (6 С)

Блато (Пирот) – 5 (2 м, 2 ж), 43, 58, 59, 59 (5 С)

Велика Лукања (Пирот) – 5 (4м, 1 ж), 62, 63, 74, 77, 80 (5 С)

Велики Јовановац (Пирот) – 1 (м), 72 (1 С)

Велики Суводол (Пирот) – 2 (м), 52, 56 (2 С)

Велико Село (Пирот) – 3 (1 м, 2 ж), 43, 59, 63 (3 С)

Височка Ржана (Пирот) – 3 (2 м, 1 ж), 56, 64, 79 (3 С)

Власи (Пирот) – 1 (ж), 79 (1 С)

Војнеговац (Пирот) – 2 (ж), 48, 60 (2 С)

Враниште (Пирот) – 2 (1 м, 1 ж), 52, 65 (2 С)

Гњилан (Пирот) – 4 (ж), 22, 32, 41, 64 (4 С)

Горња Држина (Пирот) – 2 (м), 52, 72 (2 С)

Гостуша (Пирот) – 8 (5 м, 3 ж), 20, 34, 48, 52, 53, 59, 59, 65 (8 С)

Градашница (Пирот) – 5 (ж), 29, 30, 35, 41, 73 (5 С)

Дојкинци (Пирот) – 6 (4 м, 2 ж), 46, 55, 56, 66, 67, 69 (6 С)

Држина (Пирот) – 4 (2 м, 2 ж), 65, 65, 67, 77 4 С)

Засковци (Пирот) – 1 (м), 18 (1 С)

Извор (Пирот) – 2 (ж), 57, 64 (2 С)

Јалботина (Пирот) – 1 (м), 43 (1 С)

Јеловица (Пирот) – 3 (2 м, 1 ж), 53, 56, 85 (3 С)

Костур (Пирот) – 1 (м), 73 (1 С)

Крупац (Пирот) – 3 (1 м, 2 ж), 18, 54, 65 (3 С)

Мали Јовановац (Пирот) – 2 (ж), 49, 58 (2 С)

Мали Суводол (Пирот) – 5 (2 м, 3 ж), 61, 65, 70, 70, 73 (5 С)

Нишор (Пирот) – 1 (м), 58 (1 С)

Нови Завој (Пирот) – 1 (ж), 67 (1 С)

Ореовица (Пирот) – 4 (1 м, 3 ж), 24, 37, 56, 58 (4 С)

- Орља (Пирот) – 2 (м), 65, 67 (2 С)
Осмаково (Пирот) – 1 (ж), 55 (1 С)
Паклештица (Пирот) – 5 (м), 33, 35, 72, 73, 78 (5 С)
Петровац (Пирот) – 1 (ж), 55 (1 С)
Покровеник (Пирот) – 5 (3 м, 2 ж), 34, 52, 64, 76, 84 (5 С)
Пољска Ржана (Пирот) – 3 (1 м, 2 ж), 21, 55, 58 (3 С)
Понор (Пирот) – 7 (3 м, 4 ж), 21, 49, 50, 54, 59, 62, 77 (7 С)
Рагодеш (Пирот) – 2 (м), 72, 75 (2 С)
Расница (Пирот) – 1 (ж), 38 (1 С)
Росомач (Пирот) – 1 (м), 72 (1 С)
Рсовци (Пирот) – 1 (м), 53 (1 С)
Рудиње (Пирот) – 1 (м), 78 (1 С)
Славиња (Пирот) – 3 (1 м, 2 ж), 36, 50, 65 (1 С, 2 Б)
Сопот (Пирот) – 6 (3 м, 3 ж), 31, 59, 65, 65, 70, 73 (6 С)
Станичење (Пирот) – 7 (2 м, 5 ж), 16, 24, 24, 33, 59, 60, 70 (7 С)
Суково (Пирот) – 3 (ж), 35, 54, 59 (3 С)
Топли До (Пирот) – 3 (м), 62, 76, 78 (3 С)
Темска (Пирот) – 6 (2 м, 4 ж), 43, 46, 47, 61, 65, 71 (6 С)
Трњана (Пирот) – 3 (1 м, 2 ж), 46, 52, 53 (3 С)
Церев Дел (Пирот) – 1 (ж), 47 (1 С)
Церова (Пирот) – 2 (м), 65, 76 (2 С)
Црвенчево (Пирот) – 4 (3 м, 1 ж), 58, 60, 63, 74 (4 С)
Црноклиште (Пирот) – 3 (2 м, 1 ж), 33, 35, 46 (2 С, 1 Р)
Чиниглавци (Пирот) – 1 (м), 44 (1 С)
Бердуј (Бабушница) – 1 (ж), 20 (1 С)
Братишевац (Бабушница) – 2 (м), 50, 64 (1 С, 1 Р)
Валниш (Бабушница) – 1 (м), 54 (1 С)
Војници (Бабушница) – 1 (м), 18 (1 С)
Врело (Бабушница) – 1 (ж), 51 (1 С)
Горчинци (Бабушница) – 2 (ж), 50, 71 (2 С)
Дол (Бабушница) – 5 (3 м, 2 ж), 27, 52, 62, 64, 72 (5 С)
Доње Крњино (Бабушница) – 6 (4 м, 2 ж), 41, 42, 47, 54, 77, 80 (5 С, 1 Р)
Драгинац (Бабушница) – 3 (2 м, 1 ж), 44, 54, 72 (3 С)
Дучевац (Бабушница) – 1 (ж), 37 (1 Б)
Звонце (Бабушница) – 4 (3 м, 1 ж), 35, 48, 52, 61 (4 Б)
Извор (Бабушница) – 2 (1 м, 1 ж), 62, 72 (2 С)

- Калуђерево (Бабушница) – 4 (2 м, 2 ж), 50, 72, 76, 82 (4 С)
Камбелевац (Бабушница) – 4 (3 м, 1 ж), 40, 44, 67, 72 (4 С)
Љуберађа (Бабушница) – 3 (м), 20, 55, 70 (3 С)
Масуровци (Бабушница) – 2 (м), 66, 85 (2 С)
Модра Стена (Бабушница) – 1 (м), 50 (1 С)
Нашушковица (Бабушница) – 1 (ж), 30 (1 Б)
Пресека (Бабушница) – 1 (м), 28 (1 С)
Проваљеник (Бабушница) – 2 (1 м, 1 ж), 30, 63 (2 С)
Радињинце (Бабушница) – 3 (1 м, 2 ж), 37, 62, 79 (3 С)
Радосевац (Бабушница) – 4 (м), 49, 53, 59, 63 (3 С, 1 Р)
Ресник (Бабушница) – 2 (м), 63, 78 (2 С)
Сурачево (Бабушница) – 4 (3 м, 1 ж), 24, 27, 31, 70 (4 С)
Црвена Јабука (Бабушница) – 2 (1 м, 1 ж), 59, 67 (2 С)
Бабин Кал (Бела Паланка) – 1 (ж), 65 (1 С)
Бежиште (Бела Паланка) – 1 (ж), 48 (1 С)
Вета (Бела Паланка) – 1 (м), 62 (1 С)
Витановац (Бела Паланка) – 1 (ж), 73 (1 С)
Врандол (Бела Паланка) – 4 (2 м, 2 ж), 17, 20, 47, 58 (1 Р)
Вргудинац (Бела Паланка) – 1 (м), 82, (1 С)
Горња Коритница (Бела Паланка) – 2 (ж), 44, 70 (2 С)
Дивљана (Бела Паланка) – 3 (2 м, 1 ж), 46, 58, 62 (3 С)
Долац (Бела Паланка) – 1 (м), 27 (1 С)
Доња Коритница (Бела Паланка) – 1 (ж), 75 (1 С)
Доња Глама (Бела Паланка) – 1 (м), 74 (1 С)
Дражево (Бела Паланка) – 1 (ж), 54 (1 С)
Клење (Бела Паланка) – 1 (ж), 73 (1 С)
Клисура (Бела Паланка) – 3 (2 м, 1 ж), 52, 56, 59 (3 С)
Козја (Бела Паланка) – 4 (3 м, 2 ж), 25, 47, 53, 77 (4 С)
Космовац (Бела Паланка) – 1 (м), 53 (1 С)
Кременица (Бела Паланка) – 1 (м), 62 (1 С)
Крупаци (Бела Паланка) – 2 (1 м, 1 ж), 41, 56 (2 С)
Ланиште (Бела Паланка) – 3 (м), 50, 56, 70 (2 С)
Љубатовица (Бела Паланка) – 3 (ж), 48, 62, 67 (3 С)
Моклиште (Бела Паланка) – 6 (3 м, 3 ж), 24, 44, 49, 50, 56, 60 (6 С)
Мокра (Бела Паланка) – 5 (3 м, 2 ж), 20, 46, 54, 60, 75 (5 С)
Ново Село (Бела Паланка) – 3 (м), 57, 72, 75 (2 С, 1 Р)

- Ореовац (Бела Паланка) – 1 (ж), 46 (1 С)
Пајеж (Бела Паланка) – 1 (м), 73 (1 С)
Сињац (Бела Паланка) – 3 (2 м, 1 ж), 32, 45, 50 (3 С)
Црвена Река (Бела Паланка) – 3 (1 м, 2 ж), 17, 36, 61 (2 С, 1 Р)
Црвени Брег (Бела Паланка) – 2 (1 м, 1 ж), 50, 52 (2 С)
Црнче (Бела Паланка) – 2 (ж), 65, 66 (2 С)
Чифлик (Бела Паланка) – 4 (1 м, 3 ж), 31, 62, 62, 85 (4 С)
Шљивовик (Бела Паланка) – 4 (3 м, 2 ж), 35, 42, 50, 53 (4 С)
Шпај (Бела Паланка) – 1 (м), 62 (1 С)
Бански Дол (Димитровград) – 1 (м), 62 (1 Б)
Било (Димитровград) – 1 (м), 71 (1 Б)
Верзар (Димитровград) – 1 (м), 72 (1 Б)
Височки Одоровци (Димитровград) – 2 (ж), 37, 75 (2 Б)
Влковија (Димитровград) – 1 (ж), 61 (1 Б)
Гојин Дол (Димитровград) – 2 (м), 55, 60 (2 Б)
Горњи Криводол (Димитровград) – 1 (м), 75 (1 Б)
Драговита (Димитровград) – 1 (м), 50 (1 Б)
Изатовци (Димитровград) – 1 (м), 52 (1 С)
Каменица (Димитровград) – 2 (м), 37, 78 (2 Б)
Куса Врана (Димитровград) – 1 (м), 79 (1 Б)
Лукавица (Димитровград) – 1 (ж), 50 (1 Б)
Петрлаш (Димитровград) – 1 (м), 77 (1 Б)
Планиница (Димитровград) – 1 (ж), 65 (1 Б)
Поганово (Димитровград) – 2 (1 м, 1 ж), 47, 67 (2 Б)
Радејна (Димитровград) – 4 (2 м, 2 ж), 35, 51, 63, 70 (4 Б)
Сенокос (Димитровград) – 1 (м), 65 (1 Б)
Сливница (Димитровград) – 1 (м), 68 (1 Б)
Смиловци (Димитровград) – 7 (4 м, 2 ж), 26, 28, 28, 47, 50, 63 (6 Б)
Трнски Одоровци (Димитровград) – 4 (3 м, 1 ж), 27, 57, 62, 65 (4 Б)

Осим употребе плода дивље крушке као самоникле воћне врсте у Пиротском округу, која је приказана у претходном тексту, посебним упитником дошло се до резултата о лековитој употреби дивље крушке (табела 2). Од укупно 4817 изјава о лековитој употреби биљака уопште (у оквиру ширег истраживања), укупно 51 изјаву (1,06%) о традиционалној лековитој употреби дивље крушке навело је 40 испитаника, од којих је 27 пријављено од стране

мушкараца, а 24 од стране жена (табела 3, Додатак). Од тога су 46 изјава дали испитаници српске националности, 4 испитаника бугарске националности, а једну изјаву испитаник ромске националне припадности. У општини Пирот дата је 41 изјава о лековитој употреби дивље крушке, у општини Бабушница 4, у општини Бела Паланка 11, а у општини Димитровград 5 изјава. Старост испитаника који су навели лековиту употребу дивље крушке износила је од 34 до 80 година.

Најчешћа лековита употреба дивље крушке је против повишеног холестерола, коју је пријавило 27 испитаника. За ову сврху се користи кора дивље крушке *Pyrus pyraeaster* L., што је пријавило 5 испитаника, као и кора дивље крушке „сланопаце“ *Pyrus spinosa* Forssk. (*Pyrus amygdaliformis* Vill.), што је пријавило 22 испитаника, од које се справља декокт, који је тамноцрвене, односно бордо боје. Против повишеног крвног притиска се такође справља декокт од коре, што је пријавило 7 испитаника (свих 7 испитаника је поменуло кору дивље крушке „сланопаце“ – *Pyrus spinosa*), као и инфуз од листа дивље крушке, што је пријавило 3 испитаника. Против шећера у крви се користи декокт од плода дивље крушке, што је пријавило 3 испитаника, као и декокт од коре, што је пријавило 2 испитаника. Лековиту употребу декокта од коре против повишене температуре пријавила су два испитаника, а по један испитаник за циркулацију, прочишћавање крви и против затвора. Један испитаник је пријавио употребу плода дивље крушке у виду декокта против гихта. Све поменуте употребе су унутрашње, односно од речених биљних делова справљају се чајеви у виду декокта или инфуза, који се узимају оралним путем. Једина спољашња примена јесте коришћење екстаркта у алкохолу, који се справља од коре дивље крушке, који се користи за премазивање руку и ручних зглобова, против трњења руку.

Табела 2 Лековите употребе дивље крушке поменуте од стране испитаника са деловима биљке и обликом у коме се користе
Table 2 Medicinal uses of wild pear mentioned by respondents with parts of plant and forms used

Лековита употреба	Број испитаника	Део / делови биљке	Облик / облици	I / E
Повишен холестерол	27	кора (<i>cortex</i>)	декокт (<i>decoction</i>)	I

Повишен крвни притисак	12 (9 + 3)	кора (<i>cortex</i>) + лист (<i>folium</i>)	декокт (<i>decoction</i>) + инфуз (<i>infusion</i>)	I
Шећерна болест	5 (3 + 2)	плод (<i>fructus</i>) + кора (<i>cortex</i>)	декокт (<i>decoction</i>)	I
Повишена температура	2	кора (<i>cortex</i>)	декокт (<i>decoction</i>)	I
Гихт	1	плод (<i>fructus</i>)	декокт (<i>decoction</i>)	I
За циркулацију	1	кора (<i>cortex</i>)	декокт (<i>decoction</i>)	I
Прочишћавање крви	1	кора (<i>cortex</i>)	декокт (<i>decoction</i>)	I
Против затвора	1	кора (<i>cortex</i>)	декокт (<i>decoction</i>)	I
Трњење руку	1	кора (<i>cortex</i>)	екстракт у алкохолу (<i>extract in alcohol</i>)	E

*I / E: I – интерна (унутрашња) употреба, E – екстерна (спољашња) употреба

*Појашњење броја испитаника у заградама:

– Од укупног броја од 12 испитаника који су поменули употребу дивље крушке против повишеног крвног притиска, 9 испитаника је изјавило да користи кору (*cortex*), а 3 испитаника лист (*folium*).

– Од укупног броја од 5 испитаника који су поменули употребу дивље крушке против шећерне болести, 3 испитаника је поменуло да користи плод дивље крушке (*fructus*), а 2 испитаника кору (*cortex*).

ДИСКУСИЈА

У контексту укупних резултата постоји извесна релевантност података, који говоре да припадници једне националности познају сличне примене у односу на становнике других националности анкетираних у овој студији. Припадници бугарске националности, којих је било 4, навели су употребу коре (3 испитаника) и листа (један испитаник) дивље крушке против повишеног холестерола. Исту употребу коре дивље крушке је поменуо једини испитаник ромске националности. Било је 23 испитаника српске националне припадности који су поменули исту употребу коре дивље крушке.

Такође, пошто су резултати били диференцирани по полу, наглашавамо сличности и разлике о познавању употребе међу половима. Највећи број припадника мушког и женског пола поменуо је употребу дивље крушке против повишеног холестерола (по 14 испитаника) и против повишеног крвног притиска (8 испитаника мушког пола, а 4 испитаника женског пола). По једна припадница лепшег пола поменула је употребу против шећерне болести, што

је употреба која је поменута и од стране припадника мушког пола, као и за циркулацију, што је употреба која није поменута од стране мушкараца. Мушкарци су пријавили више различитих употреба које припаднице женског пола нису поменуле: прочишћавање крви, против затвора, кашаљ, гихт, повишена температура, трњење руку.

На основу приказаних резултата интересантно је продискутовати и да ли постоји различит ниво знања о примени дивље крушке код испитаника различитих узраста, односно како се традиција примене дивље крушке преноси вертикално, с генерације на генерацију. Запажено је да у старосном добу до 50 година само 4 испитаника од укупно 29 анкетираних становника (13,8%) познаје употребу дивље крушке, што потврђује добро познату чињеницу да су припадници старије популације носиоци традиционалних знања.

Резултати истраживања, који су приказани у овом раду су употребљени са претходним етноботаничким истраживањима о традиционалној употреби биљних врста на Балкану.

- Pieroni, Giusti and Quave (2011) су у току етноботаничког истраживања на Пештеру у југозападној Србији забележили употребу дивље крушке од стране испитаника против повишеног крвног притиска, што је идентична лековита примена као у нашем истраживању.
- Против болести простате Menković et al. (2011) истраживањем на Проклетијама у Црној Гори поменули су употребу листова дивље крушке, а Pieroni et al. (2014) у источној Албанији употребу коре са младих грана против болести простате, што је различита примена у поређењу са нашим истраживањем.
- Šavikin et al. (2013) поменули су употребу коре дивље крушке у виду декокта против повећане количине шећера у крви, што је исто наведено и од стране испитаника у нашем истраживању.
- У току етноботаничког истраживања на Сувој планини у југоисточној Србији, Jarić et al. (2015) су забележили да кора и плод дивље крушке утичу на смањење триглицерида и холестерола, што је исто као у нашем истраживању и утичу на детоксификацију организма, што може бити слична примена у поређењу са нашим истраживањем, јер израз “прочишћавање

- крви”, који се наводи у изјавама анкетираних особа у нашој студији у биолошком смислу може имати значење детоксикације организма, као у поменутој студији.
- Pieroni, Ibraliu, Abbasi and Paraјani-Toska (2015) наводе употребу плодова дивље крушке након што се оставе да сазру у слами, или се прерађују са шећером у сок или пекмез, а могу и да се ферментишу у вино или дестилују у ракију, што су сличне примене које су навели и испитаници у току нашег истраживања о употреби дивље крушке као самоникле воћне врсте.
 - Mustafa, Hajdari, Pulaj, Quave and Pieroni (2020) наводе од стране испитаника у Штрпцу у јужном делу Косова и Метохије употребу дивље крушке за справљање алкохолног напитка (ракије) и џема, што су сличне употребе које су навели и испитаници у нашем истраживању о употреби дивље крушке као самоникле воћне врсте.
 - Mullalia, Mustafa, Hajdari, Quave, Pieroni (2021) у региону Анадрини на Косову и Метохији наводе такође сличне употребе дивље крушке као у нашем истраживању о коришћењу дивље крушке као самоникле воћне врсте: за справљање алкохолног напитка (ракије), џема, као и коришћење свежих плодова у исхрани.

Унутрашња употреба коре и листа дивље крушке против повишеног крвног притиска, коре против повишене температуре, за прочишћавање крви, против затвора и за циркулацију, плода против гихта, као и спољашња употреба коре у виду екстракта у алкохолу против трњења руку није поменута у претходним етноботаничким истраживањима на Балканском полуострву, па се поменуте употребе могу сматрати новинама нашег истраживања у односу на претходна истраживања суседних подручја.

ЗАКЉУЧАК

На основу приказаних података, који су добијени анкетањем руралног становништва у општинама Пирот, Бабушница, Бела Паланка и Димитровград, може се закључити да се најчешће као самоникла воћна врста бере и употребљава дивља крушка (*Pyrus pyrastrer*), која је поменута од стране 52,13% анкетираних станов-

ника. Испитаници су изјавили да су плодови дивље крушке тврди и опорог су укуса, па да користе за јело само презреле, односно нагњиле плодове, као и да их прерађују у алкохолне напитке или суше за чајеве, које пију зими.

Што се тиче лековите употребе дивље крушке, највећи број испитаника у Пиротском округу пријавио је унутрашњу употребу коре дивље крушке против повишеног холестерола, коре и листа против повишеног притиска, као и плода дивље крушке против шећерне болести. Мањи број испитаника је пријавио унутрашњу употребу коре у виду декокта против повишене температуре, за циркулацију, прочишћавање крви и против затвора, унутрашњу употребу плода дивље крушке против гихта, као и спољашњу употребу коре у виду екстракта у алкохолу против трњења руку. Интересантно је напоменути да су испитаници, који су се изјашњавали о лековој употреби правили разлику између две врсте дивље крушке, од којих је прва врста *Pyrus pyraeaster* наведена под народним називима „дива круша“, „дива крушка“, „дивља круша“, „дивља крушка“, „круша дивља“, „круша дивљачка“, а друга врста *Pyrus spinosa* под народним називом „дивља крушка сланопаца“.

Различите и нове употребе, које су наведене од стране испитаника у Пиротском округу у односу на претходна истраживања на Балканском полуострву су: унутрашња употреба коре и листа дивље крушке против повишеног крвног притиска, коре против повишене температуре, за прочишћавање крви, против затвора и за циркулацију, плода против гихта, као и спољашња употреба коре у виду екстракта у алкохолу против трњења руку.

Захвалница: Истраживање је подржано од стране Министарства науке и технолошког развоја, број уговора: 451-03-47/2023-01/200027. Део рада је реализован у оквиру пројекта под називом „Утврђивање потенцијала и начина одрживог коришћења самониклих воћних врста са аспекта диверзификације економске делатности становништва руралних подручја“ чији је наручилац Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства – Управа за аграрна плаћања, а извршилац Институт за шумарство у Београду.

ЛИТЕРАТУРА

- Ћирковић-Митровић, Т. (2014). *Уџицај различитих ђрејараџа исхране на морфоанатомске карактеристике садница шумских воћкарица*. Докторска дисертација. Београд, Универзитет у Београду, Шумарски факултет.
- Grlić, Lj. (1956). *Naše samoniklo jestivo bilje*, Zagreb, Poljoprivredni nakladni zavod.
- Jarić, S., Maćukanović-Jocić, M., Djurdjević, L., Mitrović, M., Kostić, O., Karadžić, B., Pavlović, P. (2015). An ethnobotanical survey of traditionally used plants on Suva planina mountain (south-eastern Serbia). *Journal of Ethnopharmacology*, 4(175), 93-108. doi: 10.1016/j.jep.2015.09.002
- Јовановић, Б. (1972). Род *Pirus* L. У: М. Јосифовић (ур.), *Флора СР Србије IV* (стр. 133-141). Београд, Српска академија наука и уметности, Одељење природно-математичких наука.
- Marković, M. (2022). Флора планине Видлич (Југоисточне Србија) – Flora of the Vidlič Mt (Southeastern Serbia). *Еџнобоџаника (Ethnobotany)*, 2, 45-128. doi: 10.46793/EtnBot22.045M
- Menković, N., Šavikin, K., Tasić, S., Zdunić, G., Stešević, D., Milosavljević, S., Vincek, D. (2011). Ethnobotanical study on traditional uses of wild medicinal plants in Prokletije Mountains (Montenegro). *Journal of Ethnopharmacology*, 133, 97-107. doi: 10.1016/j.jep.2010.09.008
- Mullalia, B., Mustafa, B., Hajdari, A., Quave, C., Pieroni, A. (2021). Ethnobotany of rural and urban Albanians and Serbs in the Anadrini region, Kosovo. *Genetic Resources and Crop Evolution*, 68, 1825-1848. doi: 10.1007/s10722-020-01099-9
- Mustafa, B., Hajdari, A., Pulaj, B., Quave, L.C., Pieroni, A. (2020). Medical and food ethnobotany among Albanians and Serbs living in the Shtërpce/Štrpce area, South Kosovo. *Journal of Herbal Medicine*, 60, 2055-2080. doi: 10.1016/j.hermed.2020.100344
- Pieroni, A., Giusti, M.E., Quave, C.L. (2011). Cross-Cultural Ethnobiology in the Western Balkans: Medical Ethnobotany and Ethnozoology Among Albanians and Serbs in the Pešter Plateau, Sandžak, South-Western Serbia. *Human Ecology*, 39(3), 333-149. doi: 10.1007/s10745-011-9401-3
- Pieroni, A., Nedelcheva, A., Hajdari, A., Mustafa, B., Scaltriti, B., Cianfaglione, K., Quave, C. (2014). Local knowledge on plants and domestic remedies in the mountain villages of Peshkopia (Eastern Albania). *Journal of Mountain Science*, 11(1), 180-194. doi: 10.1007/s11629-013-2651-3
- Pieroni, A., Ibraliu, A., Mehmood Abbasi, A., Papajani-Toska, V. (2015). An ethnobotanical study among Albanians and Aromanians living in the

Rraicë and Mokra areas of Eastern Albania. *Genetic Resources and Crop Evolution*, 62, 477-500. doi: 10.1007/s10722-014-0174-6

- Рашић, А. (2002). *Преживејџи у њприроди*, Лапово, Колор прес.
- Šavikin, K., Zdunić, G., Menković, N., Živković, J., Ćujić, N., Tereščenko, M., Bigovic, D. (2013). Ethnobotanical study on traditional use of medicinal plants in SouthWestern Serbia, Zlatibor district. *Journal of Ethnopharmacology*, 146, 803-810. doi: 10.1016/j.jep.2013.02.006
- Туцаков, Ј. (1990). *Лечење биљем : фитотерапија* (5. изд.), Београд, Рад.

Табела 3 Преглед резултата истраживања лековите употребе дивље крушке међу становништвом Пиротског округа по општинама и селима, са подацима о националности, полу, старосној структури, деловима биљке, облику и употреби

Table 3 Overview of wild pear medicinal use survey results in the Pirot District population by municipalities and villages, with data on nationality, gender, age structure, parts of the plant, form and use

Општина	Село	Националност	Пол	Старост	I / E	Део који се користи	Облик	Употреба
Пирот	Барје Чифлик	Срп.	М	63	I	cortex	decoction	Повишен холестерол
Пирот	Барје Чифлик	Срп.	М	74	I	cortex	decoction	Шећерна болест
Пирот	Велика Лукања	Срп.	М	62	I	cortex	decoction	Повишен холестерол
Пирот	Велика Лукања	Срп.	М	80	I	cortex	decoction	Повишен крвни притисак
Пирот	Велика Лукања	Срп.	М	80	I	cortex	decoction	Повишен холестерол
Пирот	Велико Село	Срп.	Ж	63	I	folium	infusion	Повишен крвни притисак
Пирот	Велико Село	Срп.	Ж	63	I	cortex	decoction	Повишен крвни притисак
Пирот	Враниште	Срп.	Ж	52	I	cortex	decoction	Повишен холестерол
Пирот	Гњилан	Срп.	Ж	64	I	cortex	decoction	Повишен крвни притисак
Пирот	Гњилан	Срп.	Ж	64	I	folium	infusion	Повишен крвни притисак
Пирот	Горња Држина	Срп.	М	52	I	fructus	decoction	Гихт
Пирот	Гостуша	Срп.	М	56	I	cortex	decoction	Повишен холестерол
Пирот	Гостуша	Срп.	М	59	I	cortex	decoction	Повишен холестерол

Пирот	Градашница	Срп.	Ж	73	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	За циркулацију
Пирот	Држина	Срп.	Ж	67	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Пирот	Нови Завој	Срп.	Ж	67	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Пирот	Ореовица	Срп.	Ž	60	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен крвни притисак
Пирот	Ореовица	Срп.	Ž	60	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Пирот	Орља	Срп.	М	67	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Пирот	Орља	Срп.	М	67	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен крвни притисак
Пирот	Паклештица	Срп.	М	72	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Пирот	Покровеник	Срп.	Ž	34	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Пирот	Рагодеш	Срп.	М	78	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Пирот	Сопот	Срп.	Ž	73	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Пирот	Станичење	Срп.	М	39	I	<i>folium</i>	<i>infusion</i>	Повишен крвни притисак
Пирот	Станичење	Срп.	М	39	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен крвни притисак
Пирот	Топли До	Срп.	М	76	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Шећерна болест
Пирот	Топли До	Срп.	М	62	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Прочишћавање крви
Пирот	Топли До	Срп.	М	62	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Против затвора
Пирот	Топли До	Срп.	М	62	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Пирот	Чиниглавци	Срп.	М	44	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Бабушница	Дол	Срп.	М	62	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Висока температура
Бабушница	Дол	Срп.	М	62	I	<i>fructus</i>	<i>decoction</i>	Шећерна болест
Бабушница	Дол	Срп.	М	62	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Висока температура
Бабушница	Дол	Срп.	М	62	I	<i>fructus</i>	<i>decoction</i>	Шећерна болест
Бела Паланка	Доња Коритница	Срп.	Ж	75	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен крвни притисак
Бела Паланка	Клисуре	Срп.	Ж	59	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен крвни притисак
Бела Паланка	Козја	Срп.	М	77	E	<i>fructus</i>	<i>extract in alcohol</i>	Трњење руку

Бела Паланка	Козја	Срп.	Ж	47	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Бела Паланка	Крупац	Срп.	Ж	41	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Бела Паланка	Љубатовица	Срп.	Ж	67	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен крвни притисак
Бела Паланка	Љубатовица	Срп.	Ж	62	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Бела Паланка	Моклиште	Срп.	Ж	56	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Бела Паланка	Ново Село	Ром	М	75	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Бела Паланка	Црвена Река	Срп.	Ж	61	I	<i>fructus</i>	<i>decoction</i>	Шећерна болест
Бела Паланка	Црвени Брег	Срп.	Ж	50	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Димитровград	Горњи Криводол	Срп.	Ж	73	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Димитровград	Драговита	Буг.	М	50	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Димитровград	Радејна	Буг.	Ж	70	I	<i>folium</i>	<i>infusion</i>	Повишен холестерол
Димитровград	Радејна	Буг.	Ж	70	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол
Димитровград	Радејна	Буг.	М	61	I	<i>cortex</i>	<i>decoction</i>	Повишен холестерол

*I / E: I – интерна (унутрашња) употреба, E – екстерна (спољашња) употреба

Примљено/ Received on 05.07.2023.

Ревидирано/ Revised on 01.10.2023.

Прихваћено/ Accepted on 10.10.2023.

mentioned in the historical records of John Kinnamos. The name of this place is mainly related to the settlements of Smilovac and Smoljinac, situated on the presumed route of the old Roman road that passes through the Velika Morava Valley, all the way to Braničevo in the north. By reviewing previous research on this issue, a hypothesis is presented about the gathering centre of the Byzantine army, Smilis, in the broader area of the city of Triaditsa/Serdica (today's Sofia). Furthermore, reference is made to previous interpretations of the Slavic name of the enigmatic place/region Smilis (Smilovci), and new interpretations are suggested. One of them is based on the Christian character of the foundation „smil“, while the other derives from the ancient Greek nomenclature for a master stonemason and his tools.

Keywords: *Braničevo, Byzantium, Smilis, John Kinammos, Nicetas Choniates, Manuel Comnenos, fortified place, Triadica/Serdica*

УВОД

Кроз читав XII век трајали су периодични византијско-угарски ратни сукоби различитог интензитета, а такви су били и они на самом почетку шесте деценије, од 1151-1155. године. У шестој књизи *Крајке историје*² Јована Кинама, у којој је описан период владавине оца и сина – царева Јована II Комнина и Манојла I Комнина, поменуто је име једног издвојеног места или простора на коме се налазила византијска војска у време угарске опсаде Браничева, 1154. године. Кинам описује околности које су претходиле ратним догађајима из ове године, узгредно именујући то сабирно место византијске војске као Смилис: „Ἔστι τις χώρος ερυμνότητος ἰκανῶς ἔχων Σμήλις ὀνομα. τούτον ἐγνώ καταλαβῶν ορμητήριον τῆς ἐπὶ τοὺς Οὐννοὺς θέσθαι ἐκδρομῆς“ (Cinnami, 1836, str. 131). Он је изоставио прецизнију локацију те области, што је подстакло различита мишљења и претпоставке, као и до наших дана неразрешену загоњетку њеног имена.

Кинамово дело имало је значајан одјек у европској науци све до данас; између осталог, превођено је и на језике словенских народа. Тако, на пример, српски превод текста где се помиње место саку-

² Оригинални назив овог историографског дела Јована Кинама је: *Ἐπιτομή των κατορθωμάτων των αυτοκρατόρων Ἰωάννη Β' και Μανουήλ Α' Κομνηνού*, али је код нас познато као *Крајка историја*.

пљања византијске војске Смилис гласи: „Има једно јако утврђено место, које се зове Смилис. Реши да га запоседне и направи од њега упориште против напада Хуна“ (ВИИНЈ IV, 1971, стр. 51). Врло сличан српском је бугарски превод: „Има там едно доста укрепено място, наречено Смили. И той реши да га завземе, за да го исползува за нападение срещу унгарците“ (ГИБИ VII, 1968. стр. 244). Нешто слободнији је руски превод: „Есть одно довольно крепкое от природы место, по имени Смилы, и царь положил занять его, чтобы оттуда делать набеги на гуннов“ (Киннам, 1859, стр. 48).

ЛОКАЛИЗОВАЊЕ ОБЛАСТИ СМИЛИСА

Никита Хонијат, други истакнути историчар Комнинског времена³, био је јасно одређен када је сабирни центар византијске војске у време угарске претње 1154. године сместио у подручје града Сердике/Триадице:

„Ἀλλ' οὗτος αὐθις κατὰ Παιάνων, οὓς Οὐγγρους καὶ Οὐννους φασί, στρατείαν ἐκήρυξε καὶ τοῖς κατὰ δυσμῆν ἔχουσι τὰς οἰκήσεις ὅττι λίταις ἀμαξας ἐπέταξεν ἀγειν εἰς τὸ στρατόπεδον, δι' ὧν καὶ οὗτοι ἐφοδιάσονται τὰ βιώσιμα καὶ τῷ λοιπῷ δέ οὕτω συναροῦνται στρατεύματι, ὅσοι τοιούτων σκευαγωγῆμάτῳ σπανίζειν ἡμέλλον. ὥς οὖν εἰς ἐν συνήθροιστο τὰ στρατεύματα, εἶχε καὶ αὐτὸν παρόντα τὸν βασιλέα πόλις ἢ Σαρδική, ἢ νυν Τριάδιτσα ὀνομάζεται. καιρὸν δ' οὐχὶ πολὺν προσμείνας, ἐπεὶ ἴκετο πρὸς βεῖα ἐκ τῶν Παιάνων καὶ λόγοι συμβατικοί, ἕτερον τραπόμενος πρὸς τὸν τῶν Σέρβων μεταβαίνει σατράπην...“ (Choniates, 1975, str. 100).

Наведени одломак размотрићемо у српском и бугарском преводу, који се углавном слажу у погледу преноса суштине текста, па и у многим детаљима.

У српском преводу наведени одломак гласи овако:

„Али он поново објави рат Пеонцима, које називају Угрима и Хунима, и нареди хоплитима насељеним на западу да дотерају у логор кола којима ће набављати храну и сами себи, а истовремено

³ Његово највредније историографско дело, приказ владавине царева из династија Комнина и Анђела познато је код нас под називом: *Историја* (грч. Χρονική διήγησις). Овај одломак се налази у трећем делу поглавља које говори о владавини цара Манојла I Комнина.

ће и осталој војсци, која у тим превозним средствима оскудева, бити од помоћи. Када се војни одреди прикупише на једном месту, тада у град Сардику, која се сад зове Триадица, стиже и сам цар. Тамо се не задржа дуго времена, будући да је од Пеонаца стигло посланство са предлозима за мир, па стога он крену другим правцем и пође против сатрапа Срба...“ (ВИИНЈ IV, 1971, стр. 127).

Бугарски преводилац одломак Хонијатове *Историје* преводи на следећи начин:

„Но императорът отново обявил военен поход срещу пеонците, които са наричани унгри и хуни, и наредил на живеещите на Запад тежко въоржани войници да докарат в лагера коли, с които и да си пренасяят храните, и да помагат по този начин на останалата войска, която нямало да има такъв обоз. И тъй, когато се събрали на едно място, и императорът дошъл в Сердика, която сега се нарича Триадица. Той прекарал там немного време. Когато дошло пратеничество от пеонците с предложение за споразумение, тогава той променил пъта си и се насочил срещу сатрапа на сърбите...“ (ГИБИ XI, 1983, стр. 12-13).

За разлику од магловитог Кинама, Никита Хонијат сасвим јасно казује да је војска сакупљена у Смилису она из континенталног дела Царства (именована и као: „војска Запада“), што говори о томе да су постојале одређене војне ефективе, у приправности, за случај да се на северним и западним границама појави опасност (угарска и српска, током XII века). Цар је овде боравио само кратко време, вероватно пре пролећа 1154. године (према већини тумача⁴), али када су му угарски преговарачи понудили мировни споразум, он је, према Хонијату, распустио већи део своје војске и отишао у Солун, па у Цариград.

Ни из Кинамове *Крајке историје*, а ни из Хонијатове *Историје* не види се активно, борбено учешће цара Манојла I Комнина у византијско-угарским сукобима од 1151-1155. године. Са почетком пролећа 1154. Угри су прешли Дунав и освојили Београд, потом напали Браничево, а Манојло је хитно упутио на север државе мање војне снаге, на челу са хартуларом Василијем Цинцилуком – то је могла да буде само она „војска Запада“ (или њен део) која

⁴ Љубомир Максимовић сматра да је војска сакупљена још током 1153. године (Максимовић, 1983, стр. 12).

је чекала, спремна, негде у релативној близини Браничева. Било би чудно да се византијски Смилис налазио близу Браничева, а да сам цар Манојло није кренуо на Угре, с обзиром на то да је обишао своју војску (како пише Хонијат), већ је на њих послао (само) Василија Цинцилука, а потом и Јована Кантакузина.

У новије време (друга половина XX века) објављени су целовити преводи историографских радова Јована Кинама и Никите Хонијата, са уредничким коментарима. Према приређивачима бугарског превода Јована Кинама, место Смилис налази се између Мораве и Кучајске планине (ГИБИ VII, 1968, стр. 12); у коментару српског приређивача наведено је да се још увек не зна које би то место могло бити, а да се најчешће мисли на Свилајнац (ВИИНЈ IV, 1971, стр. 51).

У свом раду „Област Смилис у XII веку“, Јованка Калић најпре указује на ранија тумачења локације сабирног центра византијске војске (став Васиљевског и Фаландона о месту Смиловци у области Свилајнца), а потом даје своје мишљење, да се ради о малој, затвореној области на путу од Ниша до Браничева, „у подручју у коме се у Лазарево време налазило село Смиловци и у коме се и данас развија истоимено насеље... Пружа се уз Крчеву и Јовановачку реку до Јовановца и Плочника, односно вероватне трасе античког пута, на коме се ту, изгледа, налазила станица – Praesidium Dasmini... Област Смилис налазила се уз трасу старог Војног пута“ (Калић, 1973, стр. 37). Село Смиловци забележено је и у једној средњовековној повељи, што као пример наводи још Ђуро Даничић, у *Рјечнику из књижевних сџарина српских*: „село које је цар Лазар писао Раваници: Смиловци. М. 196. било је негдје између Мораве и Кучајине“ (Даничић, 1863-1864, стр. 134).

Реља Новаковић одбацује могућност да се Смилис налазио на месту данашњег села Смиловац, југоисточно од Параћина, полазећи од нелогичности да би се на само 60 км од постојећег (код Ниша) формирао други војни центар, уз то још удаљен од цариградског друма. Поред тога, он указује на удаљеност Смиловца од места сукоба, која износи 120 км: „Ако се имају у виду све појединости о којима је у претходној анализи догађаја са војног становишта било речи, тај Смилис не би могао бити удаљен од Браничева више од 20-30 километара“ (Новаковић, 1981, стр. 23). Зато се Новаковић одлучује за место Смољинац, које се налази на не-

колико километара од Браничева. Он на следећи начин објашњава Манојлову статичност или незаинтересованост за учешће у борби са Угрима: „Овако, чини нам се да је цар, док је слао Јована на Београд, имао намеру да сам гони Хуне, па зато није ни мислио да пође истим правцем којим се Јован упутио на Београд, али кад је у византијском табору преовладало мишљење да Хуне не треба гонити јер су далеко одмакли, цар је одустао од гоњења, али његова тобожња бојазан *да се из борбе... враћи без рана* као да потврђује претпоставку да је све то време Манојло био негде на домаку и да је непрекидно бивао обавештаван о току догађаја, што је доста важно за наше опредељивање за географски положај Смилиса“ (Новаковић, 1981, стр. 23). Према Јованки Калић, у тренуцима када је упутио писмо охрабрења браниоцима тврђаве Браничево, цар Манојло се налазио у Смилису, са својом војском, али није кренуо на север, највероватније зато што је сматрао да то није потребно: „Изгледа јасно да се Манојло I задржао у Смилису, у логору који је ту постављен, руководећи одатле даљим борбама“ (Калић, 1973, стр. 33). Са друге стране, Љубомир Максимовић оставља могућност да се цар налазио далеко на југу: „С обзиром на то да је Манојло у пролеће 1154. боравио у Пелагонији, забринут приликама на Сицилији, није извесно да ли је те године кренуо на Угре непосредно из њему омиљене македонске равнице или се користио цариградским друмом, пошавши из неког другог места концентрације трупа“ (Максимовић, 1983, стр. 12).

МЕСТО СМИЛИС У ОБЛАСТИ ТРИАДИЦЕ

Током векова, показало се да су сабирни центри византијске војске увек били у близини путева *Via Egnatia* или *Via Diagonalis*, као најважнијих саобраћајница (војних и трговачких) у Царству. Половином XII века, то су због угарско-српске опасности могла да буду места у оквиру великих тема, као што су Филипопољ, Софија или Ниш, пре свега, а у мањој мери Скопље и Битољ (Пелагонија).⁵

⁵ Алексије I Комнин се 1092. године са својом војском сместио у Филипопољу (данашњи Пловдив), како би се припремио за сукоб са Куманима, односно Србима, а када је 1093. и 1094. кретао на Србију, своју војску је стационирао у Скопљу. Пошто су се 1114. године на границама Византије по други пут појавили Кумани, саборно место војске био је опет Филипопољ, али су се поједи-

Једна од крупнијих војно-административних области (тема) територијалног дела Царства била је софијска: Триадица/Сердика се налазила у самом средишту балканског дела Империје, на пола пута између Константинопоља и Београда.⁶ У време Комнина, редовна византијска војска није стално боравила на граници са Угарском; тамо су постојали само мањи војни гарнизони (Београд, Браничево), а заштита границе је препуштена командантима тврђава и локалној властели (тзв. „пронијарима“), која је увек била у приправности када би се на северним и западним границама појавила опасност (Димов, 2017, стр. 126). Али, у случају угарског напада, на обалу Дунава се лако и брзо стизало старим римским путем који је водио од Софије преко Годеча и Берковице до Арчара и Видина. Поред тога, постојала је алтернативна могућност, да се код Белоградчика скрене према долини Тимока, односно према Књажевцу и Зајечару, а потом пође на север, према Браничеву и Београду.

На почетку одломка из Хонијатове *Историје* говори се о Манојловом захтеву војницима који потичу из западних крајева (државе) да доведу на сабирно место и транспортна кола, неопходна за снабдевање трупа животним намирницама и осталим логистичким материјалом. Важно је истаћи да је овакво место морало да буде довољно пространо и донекле изоловано, како би се војни контингент велике бројности неометано увежбавао у својим ратничким вештинама. Превод синтагме „*ἄφορος ἐρυμνότητος ἰκανώς*“ – „јако утврђено место“ (из Кинамове реченице) може се односити

ни војни контингенти налазили и у околини Сердике и Ниша. Филипопољ је поново био сабирни центар пред сукобе Јована Комнина са Угрима и Србима, од 1127. до 1129. године. И 1168. године, када је његов син Манојло кренуо на Србе, пошло се или из Филипопоља или Филипија (Максимовић, 1983, стр. 8-11). Пред битку са удруженом угарско-српском војском на реци Тари, 1150. године, Манојло је за војни логор изабрао околину Ниша, одакле је кренуо најпре према Лугомиру (Јагодина), Браничеву, Дунаву и Сави, а онда се спустио до Ваљева. Кинам пише о Манојловом боравку у овој области и 1163. године, када је кренуо на рашког жупана Десу.

⁶ Како наводи Васил Ђузелов, Манојло је у периоду периодичних војних операција против Угра и Срба боравио у Триадици и 1161, 1162, 1165, 1166. и 1172. године, где је била „...концентрисана војска из ове области и вршен пријем нових обвезника, сакупљање хране и сл. Ови боравци су били повезани са понекад изненадним сусретима са самим императором...“ (Ѓузелов, 2005, стр. 36).

на било који заштићени простор са војним значајем, или наменску локацију са високим и чврстим зидовима, попут средњовековних тврђава (утврда), са бедемима, рововима, воденом препреком око грађевине.

У основи проблематике овог „заштићеног“ места јесте тумачење речи: *ερμινότης* – у српском преводу: „утврђен“, а у бугарском и руском: „укрепено“ и „крепко“ (јако, чврсто). Међутим, руски преводилац је додао још један податак – да је ово место довољно јако „от природе“, односно природно јако место. Према томе, само његово природно окружење чинило га је (довољно) снажном утврдом. Ако се опет вратимо на значење речи *ερμινότης*, моћи ћемо да пронађемо неколико могућих значења и варијација, као што су: *το έρμια* – браник, тврђава, опкоп, обрана, заштита; *ο έρμινός* – заштићен, утврђен, чврст, неприступачан, стрм; *τα έρμια* – утврђена мјеста; *η έρμινότης* – јакост којег мјеста, утврда; *ερώμα* – спасити, чувати, бранити, штитити, одбијати (Gorski i Majnarić, 1960, str. 227). Овде се може видети да то „доста утврђено место“ може бити не само тврђава, опкоп и зидина, већ и нешто „чврсто, неприступачно и стрмо“. Српски преводилац (и бугарски, делимично) одлучио се за најједноставније значење синтагме, док је руски преводилац ово место означио и као „природно јако“ и тиме указао на могућност да га је таквим учинило његово геоморфолошко окружење, сам његов положај. Тако се тек у руском преводу показује да је оно „довољно крепко од природе“ – прилично (природно) јако, а то значи да се налазило окружено са свих страна планинским гребенима, довољно природно „укрепљено“ и заштићено – једно, снажно, чврсто, кршно.⁷ Пошто се у тексту каже да такво подесно место „већ постоји“, са сигурношћу се може рећи да је било умногоме коришћено до времена овог сукоба, у пролеће (или јесен) 1154. године. За формирање једне заштићене области (војног центра, са теренима за увежбавање ратничких вештина и симулацију борби на бојном пољу) неопходно је одређено време, можда и деценије. Овакви сабирни војни центри могли су да се формирају само на подручјима где су још у ранијим вековима установљени

⁷ Стсл. крѣпкъ; рус.: *крепкий*, -ая, -ое; -пок, -пкá, -пко; *крѣпче*, *крепчайший*. 1. Такой, который трудно сломать, разбить, порвать и т. п. *Крепкий орех. Крепкая ткань. Крепкая веревка.* (Словарь русского языка: в четырех томах: том II, К-О, 1986, стр. 125).

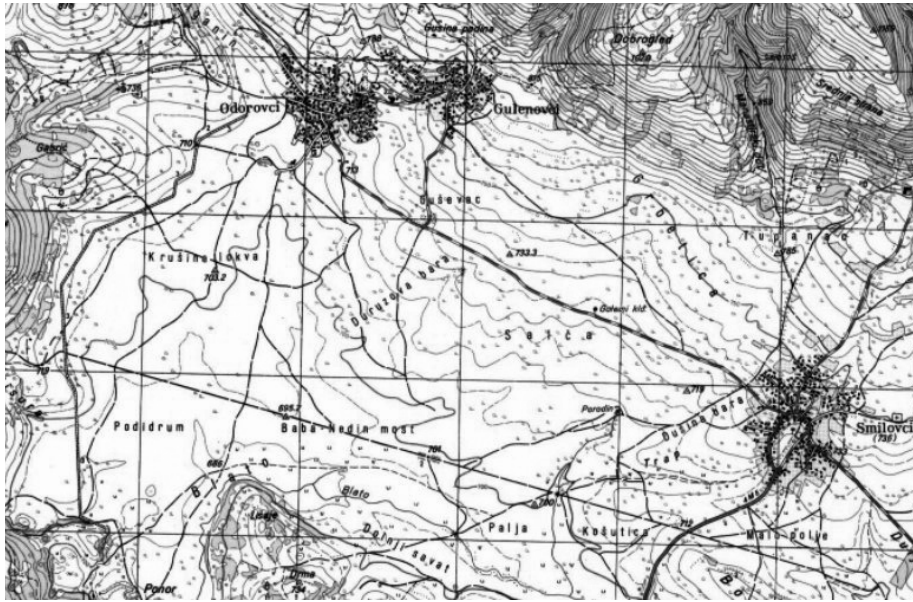
приступни путеви (за снабдевање храном и другим логистичким потребама) и изграђене заштитне куле – а то су била места која су вероватно припадала „Лимесу“, систему одбране Империје од варварских упада још у време Јустинијана I. С обзиром на то да је Кинам своје записе започео да пише после смрти Манојла Комнина (1180), место Смилис је најмање тридесет година и даље у функцији важног сабирног центра византијске војске.

Некадашња византијска област Σμήλις из Кинамове *Крајинке историје*, по нашем мишљењу, јесте словенско (некада бугарско, а данас србијанско) Одоровско-смиловско поље⁸, у чијем је центру царибродско/димитровградско село Смиловци. Управо у овом, природно затвореном простору, све до Годеча на истоку, могао је да се налази сабирни центар византијске војске, некадашњи Смилис Јована Кинама, окружен својим стратиотским селима.⁹ Посматрано у геофизичком смислу, то је највеће крашко поље у источној Србији, површине 21 квадратни километар, на надморској висини од око 680 м, и представља дно некадашњег пермског језера, које је у касном терцијару, са великим тектонским покретима на Старој планини, истекло преко Калотинског пролаза. Оно се налази северно од данашњег Димитровграда, у ширем простору велике крашке депресије у подножју источног гребена планине Видлич. Иако је наизглед скривена и изолована, ова област (названа: Забрђе¹⁰)

⁸ Јован Петровић у књизи *Кри источне Србије* ово поље другачије именује, само као: Одоровачко, по суседном селу Височки Одоровци. Ипак, треба рећи да се атари ова два села (чак, између њих је уметнут атар села Гуленовци) заправо настављају, један на други, и да је све то недељива целина (Петровић, 1974, стр. 17).

⁹ Интересантна је чињеница да је у време турске владавине овај старопланински део Софијског санџака и Пиротске казе имао сличну логистичку функцију, пошто су управо села у области Смилиса (Смиловаца) и околине била „целепешка“ и „војничка“, односно имала су одређене обавезе у припреми отоманских ратних похода (тзв. „позадинска“ или „коморцијска“ подршка: обезбеђивање оваца за исхрану војске, хране за коње, брига о престоничким коњушницама...). О томе говоре спискови војничких обвезника из турских пописа, током XVI и XVII века.

¹⁰ Нема потпуне сагласности аутора о величини, односно обухвату територије Забрђе, које је политичком одлуком подељено 1920. године између Србије и Бугарске. Област Забрђе (западни део) у Србији обухвата села: Петрлаш, Радејна, Смиловци, Височки Одоровци, Гуленовци, Пртопопинци, Мазгош, Мојинци

Слика 1 Одоровско-смиловско поље (део топографске карте)
Figure 1 Odorovo-Smilovo Field (part of a topographic map)

у подножју највећег врха планине Видлич – Гувништа (1431 м) и Големог врха (1371 м) налази се на удаљености од само 12 км од „Цариградског друма“¹¹, од кога га одваја превој Козарица (у атарима села Радејна, Петрлаш и Бачево). Источно, поље се отвара према Годечу, који се налази на путу од Софије према Берковици, Монтани, Белоградчику и Видину.

Феликс Каниц у својој књизи *Дунавска Бујарска и Балкан (Donau-Bulgarien und der Balkan)* даје краћи опис села Одоров-

и Бребевницу. Према бугарским истраживачима, источни део Забрђа (у Бугарској) чини град Годеч са околним селима (Букоровци, Врдловци, Врбница, Голеш, Каленовци, Лопушња, Мургаш, Разбоиште, Ропот, Стањанци, Туден и Шума), као и нека села из општине Драгоман (Беренде, Беренде Извор, Липинци, Прекрстје и Чепрљанци).

¹¹ Осим овог, постојала су и друга именована путне трасе која је водила од Константинопоља до Београда. Назив „Дијагонални пут“ настао је тек у новије време, и није га било у старим, античким и средњовековним картама, где је без имена. Такође, назив „Војни пут“ (иако непрецизан и недовољно аргументован) за ову саобраћајницу први пут је (1877) у својој дисертацији *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe* представио млади Константин Јиричек (Симеонова, 2012, стр. 1).

ско-смиловског поља и одређује његову локацију.¹² На Каницовој карти (уз прегледну трасу римског пута Пирот-Крупац-Смиловци-Мазгош-Гинци-Берковица/Годеч) уписано је, као име села – Смилановци, уместо: Смиловци, како (исправно) гласи у самом тексту Каницове књиге. Кроз Одоровско-смиловско поље пролазио је стари римски пут Берковица/Годеч-Гинци-Мазгош-Смиловци-Крупац-Пирот¹³ (и то његовим јужним, равним делом), да би на самом крају прешао на планинску трасу, између узвишења Клисуре и Кале (где је, највероватније, била средњовековна чуварна кула).¹⁴ Друм даље води на запад, према Крупцу и Пироту, преко крашке површи Тепош (по коме је био познат и као „Тепошки пут“).¹⁵ Такође, у југозападном делу царибродског Забрђа, на осојној страни превоја Козарица (којом пролази алтернативна војна траса, паралелна са Цариградским друмом: Петрлаш-Радејна-Липинци-Калотина) налазила се типична раносредњовековна стражарна кула (топоним: Кале). Овај пут коришћен је током Српско-бугарског рата 1885. го-

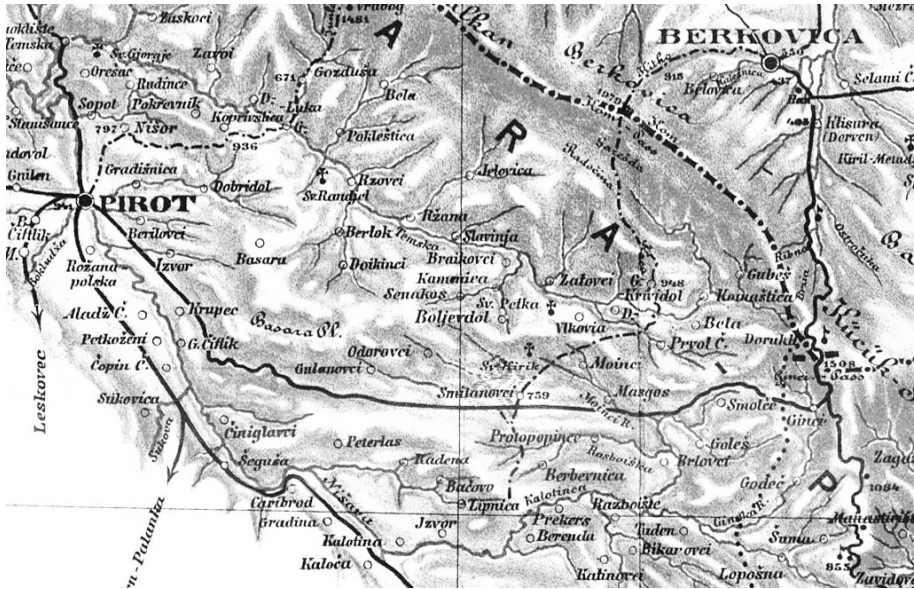
¹² „Преко Моинци смо сишли у имућно село Смиловци. Његових 60 кућа лежи на 720 м надморске висине, на малом узвишењу изнад плодне долине, која оставља утисак дна некадашњег језера. Пре извесног времена ту је текла мала река, спуштајући се са јужних падина Басаре, која се издиже на северозападу. Међутим, данас мали потоци, са изворима на кречњачкој планини, са исеченим дрвећем – немају снагу да стигну до Разбоишке реке. Они пресахну у зеленом блату недалеко од Смиловаца. Кад сам стигао до југоисточних узвишења, како бих имао бољи поглед преко, на Калотински крај, где настаје Разбоишка река, пресекао сам пут који иде од Пирота за Берковицу, преко прелаза Гинци“ (Каниц, 1997, стр. 310).

¹³ У средњем веку ово је била важна трговачка саобраћајница, помало прикривена и заштићена, којом су пролазили дубровачки каравани, али се и одвијала жива комуникација становника суседних области (Пиротске и Годечке), па је у Крупцу и путем према истоку било неколико ханова (Божилов, Мијалков, Кусин, Колејин, Станулов...).

¹⁴ Таквих кула било је и код села Гинци, где се налазило укључење у пут Софија-Берковица-Белоградчик-Књажевац (северно: Лом и Видин).

¹⁵ Овај стари римски пут обновио је половином XIX века тадашњи управитељ Нишког санџака Митхад-паша. Као одраз закаснелих реформских тежњи Отоманске империје, у циљу развоја економије, локалног саобраћаја и трговине, Ахмед Митхад-паша (управљао Нишким пашалуком од 1861-1864) обновио је трасе неколико старих римских путева: Пирот-Крупац-Смиловци-Стањинци-Гинци-Берковица; Пирот-Темска-Кална-Књажевац; Пирот-Цариброд-Софија; Пирот-Бабушница-Власотинце и Пирот-Бела Паланка-Ниш.

дине, као и у немачком нападу на Југославију, априла 1941. године, током Другог светског рата.

Слика 2 Део карте Феликса Каница, са приказаним селом Смилиовци (Смилиановци), на путу од Пирота до села Гинци и Берковице

Figure 2 A portion of Felix Kanic's map features the village of Smilovci (Smilanovci) on the road from Pirot to the villages of Gintsi and Berkovitsa

ОД ТРИАДИЦЕ ДО БРАНИЧЕВА И ДУНАВА

Када су Угри продрли у Београд и Браничевску област, цар Мањоло тамо одмах шаље Василија Цинцилука, на челу војске која је била најпре стационирана у Смилису, односно на широј територији Триадице. Међутим, ни Кинам ни Хонијат не наводе којим путем се кретао Цинцилук са својом војском, идући према Браничеву. Тај мањи (елитни) византијски одред из области Смилиса није морао да иде дужим, заобилазним путем, преко Ниша, већ бржом трасом, која води преко Годеча. Код села Гинци (нешто северније од Годеча) је важан старопланински превој¹⁶, којим се стиже у Белоградчик, а потом скреће према Књажевцу и Зајечару. Управо је то један од два могућа правца кретања византијске војске према

¹⁶ Овај превој на висини од 1400 м, коришћен још у доба Римљана, у новије време назван је: „Петрохански пролаз“.

Слика 3 Могући правци кретања војске Василија Цинцилука од Смилиса до Зајечара (савремена путна карта)

Figure 3 Possible directions of the movement of Vasilije Cinciluk's army from Smilis to Zaječar (modern road map)

Слика 4 Могуће трасе кретања војске Василија Цинцилука од Зајечара до Пожаревца (савремена путна карта)

Figure 4 Possible routes of Vasilije Cinciluk's army from Zaječar to Požarevac (modern road map)

Браничеву, уколико се иде источним билом Старе планине, с тим да се од Белоградчика до Зајечара користи пут преко села Салаш (превој Свети Никола), а потом прати долина Тимока. Ако се од Белоградчика продужи на север, стиже се до Дунава, односно Арчара и Видина¹⁷.

Уколико би Цинцилуков одред пошао из Смилиса према западу (Тепошким путем), ишло би се преко Крупца до Пирота, а онда

¹⁷ Како наводи Лиљана Симеонова, у време Рима главни војни пут ишао је и другим смером: „Као што видимо, стари војни римски пут полазио је од Београда не директно за Софију преко Ниша, већ је од Сингидунума (данас Београда) почео да следи ток Дунава и стизао до Рацарије (данас села Арчара); одатле је пут ишао на југоисток, према Сердики (данас Софији)“ (Симеонова, 2012, стр. 1). Устаљено мишљење да је копнена саобраћајница од Цариграда до Београда преко Софије и Ниша, позната под називима: „Дијагонални пут“ (Via Diagonalis) или „Војни пут“ (Via Militaris), била скоро два миленијума најважнија балканска саобраћајница и основна веза Истока и Запада – према мишљењу Лилјане Симеонове представља мит, јер је ту улогу у хиљадугодишњој Византијској империји имао пут „Егнација“, који је повезивао Константинопол са Јонским морем и западним провинцијама у Италији.

скретало на север и преко Темске и Калне стизало до Зајечара. Пут од Зајечара према Пожаревцу и Дунаву водио би преко Брестовца и Жагубице, и већим делом ишао долином реке Млаве.

О ИМЕНУ НЕКАДАШЊЕГ СМИЛИСА И ДАНАШЊЕГ СЕЛА СМИЛОВЦИ

Један од првих тумача назива Смиловац/Смиловци, историчар Реља Новаковић, одбацује формалну сличност са именом некадашњег Смилиса, и као аргумент наводи сличност грчког назива: Смилис и словенског: Смољинац са топонимима код Линебурга у источној Немачкој. Данашњи Schmolau на левој обали доње Лабе (Елбе) некада је био забележен са три имена: Smolovo-Smilevo-Smolavi, а у овој области је живело словенско племе Древани¹⁸. Уз то, он наводи (према картама Чехиње Хане Скалове) и други пример – на подручју некадашњих западних Ободрита, на десној обали доње Лабе, постојало је место Smilov, а уз њега је још у XI веку било забележено Smilovo pole.¹⁹

Став да порекло назива Смилис треба тражити у личном имену Смил заступа Јованка Калић. Према њој, ово име се јавља на српским средњовековним споменицима, у писмима и повељама (Калић, 1973, стр. 38). На постојање имена Смиљ код Срба указује још Ђуро Даничић, половином XIX века: „...име мушко: међу људима које је цар Стефан дао цркви арханђеловој у Призрену било их је више којима бјеше име Смиљ. Г. XV. 291.293.294.297. с ковачем Смиломъ Г. XV. 302.- Вука Бранковића челник Смиљ 1387...“ (Даничић, 1863-1864, стр. 134).

¹⁸ На полабском подручју забележено је 808. године име племена Smeldingi, који се поистовећују са Смолинцима (њихово име Новаковић повезује са смоллом). Он указује на могућност да су у оквиру словенске ободритске групације (именовани и као „Преденесценти“), придошле крајем VI и почетком VII века на територију источне Србије, могли да буду и поменути Smeldingi – Смољани, који су најпре (главнина племена) били смештени у југозападној Бугарској, а потом пресељени у подручје где се данас налази град Смољан.

¹⁹ У данашњој јужној и југозападној Пољској постоји више насеља са именом Śmiłowice: село у округу Нове Брешко, у војводству Ополе; истоимено село у округу Ниса, у војводству Малопољска; село Śmiłowice у округу Миколов, у војводству Горња Шлеска. У Чешкој, данас постоји шест села или заселака са именом Smilowice: у окрузима Фридек-Мистек, Млада Болеслав, Раковник, Чешке Буђејовице, Кутна Хора и Прибрам.

У царибродском/димитровградском Забрђу постоји легенда о настанку назива села Петрлаш, Радејна и Смиловци: њих су основала три брата – Смилко, Раде и Петар, па су и села названа по њима. Гаврило Видановић Сазда прихвата ову легенду, сматрајући да се ради о старешинама збегова из ова три села, који су предводили становнике Забрђа у време када су „крцалије“ контролисали ово подручје, у другој половини XVII века (Видановић Сазда, 1960, стр. 38). Ово мишљење је неутемељено, јер је село Смиловци старо више од пет векова, а о томе сведоче пописи пореских обвезника из периода турске владавине.

Уколико се концентришемо на савремено село Смиловци, у области Забрђе, можемо приметити да је на карти Пиротске казе (тур. Шехирђој) у оквиру Берковачке нахије, из 1530. године, забележен најстарији познати назив села Смиловци, и то као: *Исмиллофча* (Иванов, 2020, стр. 11). У „Скраћеном регистру Пиротског кадилука“ из исте, 1530. године, име села је транскрибовано као *Смиловиче* (Катич и Амедоски, 2010, стр. 183), а оно смештено североисточно од Димитровграда. У овом попису постоји још једно село, сличног имена – *Смиловче*, које аутори поистовећују са оближњим бугарским селом Смолча, југозападно од Годеча. У „Попису целепи Пиротског кадилука из 1580/1581. године“ село је уписано као: *Смиловце* (Катић и Амедоски, 2012, стр. 156). Нешто касније, према Јовану Ћирићу, село је поменуто у непотпуном списку војничких баштина из 1606. године, као: *Исмоллофче* (Ћирић, 1979, стр. 170).

У погледу етимологије назива данашњег села Смиловци постоји више могућности, а најзаступљенија је хипотеза да је село добило назив по оснивачу, човеку по имену Смил.

Поставља се питање да ли је грчко име области Смилис заправо погрчено словенско (бугарско): *Смил-овче*, од назива насеља или долине, према имену Смил? У том случају, до преласка из словенског у грчки назив области (Смилис) дошло би са повратком византијске власти, после 1018. године, а само насеље би могло настати у периоду пре ове преломне године.

Према Заимову и Боеву, назив села Смиловци на Видличу потиче од личног имена Смил, додавањем наставка *-овци* на основу: *смил-*, што је карактеристично за словенска (српска и бугарска насеља) у пиротском, царибродском и годечком крају, попут села:

Дојкинци, Засковци, Изатовци, Браћовци, Височки Одоровци, Врдловци (Заимов и Боев, 1967, стр. 170).

Говорећи о пореклу и називу села Смиловци, Михаило Шћепа новић и Ивана Давитков у свом раду „Именослов села Смиловци“ указују на нека претходна мишљења локалних истраживача (Ћирић, Николов), али износе и свој став: „Нама се чини да је вероватније овај ојконим везати за антропонимску базу Исмаил“ (Шћепа новић и Давитков, 2011, стр. 441).²⁰

Владимир Поломац, Татјана Катић и Срђан Катић у раду „Антропонимија Горњег и Средњег Понишавља у XVI веку (према дефтеру Софијског санцака из 1571. године)“ од издвојених 510 посебних мушких и 73 женска имена (сагледано је укупно 6800 обвезника) нису забележили нити један пример имена Смил или Смилко, али постоје два носиоца имена Смољан, као и већи број носилаца имена са основом *мил-*: Миле (x8), Мила (x6), Миленко (x1), Милка (x16), Милке (x3), Милко (x92), Мило (x3), Милој (x1), Милош (x8), Милутин (x3), Милча (x7), Милчо (x16) (Поломац, Катић, Т. и Катић, С., 2018, стр. 33-34). Из ових података може се уочити висока фреквентност имена која су и данас „жива“ у народу, са истим хришћанским карактером: Миле, Милка, Милош, Милча, Милчо и Милко (чак 92 носиоца овог имена).

Татјана Катић и Драгана Амедоски у свом раду „Попис целепа Пиротског кадилука из 1581. године“ дају списак 380 носилаца целепешких домаћинстава у Пироту и 145 пиротских села Пиротског кадилука; међу њима нема ниједног који се звао Смил или Смилко (Катић и Амедоски, 2012, стр. 143-170).

Према наведеним подацима из турских пописа 1571. и 1581. године, извршених у Пиротском кадилуку, може се закључити да се у њима не помиње име Смил, или неко друго име са овом основом (*смил-*). Ако га је и било у неком ранијем периоду постојања села, оно је нестало у време ових турских пописа, с краја XVI века.

Уколико се ипак прихвати могућност да је назив села потекао од имена његовог оснивача, онда се реч Смил може схватити као име за човека кога је Бог „погледао“ и благосиљао га, коме се Бог

²⁰ Резултати овог истраживања, које обухвата преглед имена становника села Смиловци (према затеченим матичним књигама од 1899. до 1915. године) показују да у овом, релативно скоријем периоду, није уписано нити једно име Смил(ко), или Смиљана, чији би носиоци били мештани села Смиловци.

смисловао, можда га тиме и наградио, као неког ко заслужује божју милост. У Забрђу и суседним областима овог имена више нема, али и данас постоје имена: Миле, Мила (мушко име), Милча, Милуван и Милуванка, која би могла произаћи из имена Смил. Притом, дошло је до „отпадања“ префикса „с“ и формирања нових речи: (С)миле, (С)мила, (С)милча, (С)милуван и (С)милуванка. Отуда би средњовековно име Смил (и њему најближе: Смиле²¹) било народно хришћанско име, које би се давало деци у жељи да их живот „милује“ а не поништава или унижава, а са друге стране у жељи да им се сâм Бог смилује (да их помилује).²²

У *Речнику личних имена код Срба* Милице Грковић дата је и одредница: *Смил*, са објашњењем: „Т. Маретић мисли да је име настало према сложеним именима која садрже корен мил али са ослањањем на глагол смиловати“ (Грковић, 1977, стр. 181). Грковић наводи и облике: Смила, Смиле и Смилко, као и варијанту Смилъ (уз напомену да је могло настати према називу за цвеће смиље) и изведенице из овог имена: Смиљан, Смиљак, Смиљко и Смиљо.

Стефан Илчев у књизи *Речник на личните и фамиљни имена у българиите* (Илчев, 1969, стр. 456) наводи читав низ имена проистеклих из основе *смил-* (од назива за украсно и лековито цвеће): мушка имена Смил, Смиле, Смилен, Смилко (дем.), Смиљо, Смилян, као и женска имена Смила, Смилена, Смилка (дем.), Смиля, Смиљана, Смиљанка (дем.).

У *Бујарском еџимолошкоком речнику* се указује на различите форме имена Смил: Смила, Смилана (у Поменику манастира св. Атанасија – Лешак), Смиле („југозападна форма“), Смилен, Смилена, Смилец, Смилко, Смило, Смиљо, Смилян, Смиля, Смиљана, Смиљанка (Тодоров, 2010, стр. 179).

²¹ *Български етимологичен речник* бележи име: Смиле, као „југозападну форму“ имена Смил (Тодоров, 2010, стр. 179).

²² У *Речнику црквенословенскога језика* не постоји одредница „смиловати“, али одговарајуће значење имају речи *милѡ* милосрдан, жалостив, пун сажаљења према некоме (*милѡ емѡ бытъ*: сажали му се *Лук. 15,20*), *милѡбанѡ* милосрђе, сажаљење, миловати: чинити милост, сажаљевати, смиловати се. Једно од значења јесте *милѡ ѡ дѡбѡти* искрено се молити (Петковић, 1935, стр. 116). Слично тумачење постоји и у руском речнику старословенског језика – *милѡ ѡ дѡбѡти* тражити опроштај; *ѡз милѡ ѡ дѡбѡ б(ог)оу* Евх 68б 24; *тѡбѡ ѡ милѡ дѡбѡмѡ... вл(ады)ко* Евх 61б 15 (Цейтлин и сар., 1994, стр. 327).

У бугарској историографији није било много интересовања за проблематику области Смилис у Кинамовој *йовесџи* о цару Манојлу Комнину, а именом Смил и називом села Смиловци бавили су се пре свега лингвисти, у својим етимолошким и ономастичким истраживањима.

Васил Миков указује на то да је у средњем веку име Смилец/Смил било распрострањено међу Бугарима; он сматра да су имена неких насеља и топонима у западној Бугарској настала од имена бугарског цара Смилеца (владао од 1292-1298. године): узвишење Смилџовец код Перника, Смилџовец код Плевена, Смилец код Лудогорја, некадашње Смилево код Белоградчика, Смиловене код Коприштице, Смилева скала, Смилево градиште... Као један од примера управо се издваја топоним код некадашњег Цариброда/Димитровграда – *Смилева долина* (Миков, 1943, стр. 131). Ако би централно насеље ове долине, Смиловци, добило назив по цару Смилецу, самим тим било би преименовано или оформљено крајем XIII или почетком XIV века. Ово даје основу да се одређена веза, аналогно, може успоставити и са некадашњим, старим називом Димитровграда: Цариброд, односно: „Царев брод“.

Заимов и Боев указују на многобројна имена насеља, хидрониме и топониме у Северној Македонији, Бугарској и Србији који потичу од имена Смил: Смиљанци, Смиљанин дол, Смиљаница, Смиленова чешма, Смиленов кладенец, Смиловене, Смилово, Смилево градиште, Смилева скала... (Заимов и Боев, 1967, стр. 170).

Јован Ћирић износи мишљење да би назив Смиловци могао да потиче из влашко-румунског (или словенског) личног имена *Смил(о)*. Он даје и другу могућност, да је настао из именовања за храст или храстову шуму – смил (Ћирић, 1979, стр. 170). Међутим, његово тврђење: ... „извесна могућност дата је и у речи смил (храст) (*Helichrysum aeneum*)“ потпуно је неутемељено, јер се не ради о храсту већ о латинском имену украсне биљке смил (једногодишња биљка са жутим цветовима и уским листовима, распрострањена широм Балкана и Медитерана; има примену у козметичкој индустрији и медицини).²³

²³ Иако се у литератури понекад појављује мишљење о именовању села Смиловци према украсној и лековитој биљци смил (смиле), у Забрђу такво веровање не постоји (и поред тога што, у новијим генерацијама, постоји женско име Смиљана).

У *Буџарском еџимолошком речнику* наводи се низ топонима у Бугарској са основом *смил-*: Смиловец, Смиљовец, Смиловци, Смиленово, Смилец, Смиленов кладенац, Смиљовото, Смиљаница, Смиљанин дол, Смилов трап, Смилови парцале, Смиљов рџт... (Тодоров, 2010, стр. 179). У данашњој Бугарској, на територији града Габрова, налази се насеље које се зове Смиловци.

Поред Бугарске, топонима са основом *смил-* има широм Балкана, а највише их је на територији Србије: село Смилов Лаз код Новог Пазара; село Смиловац (југоисточно од Сталаћа); планински превој Смиловица (источно од Књажевца); видиковац – мања висораван Смиловица у близини села Покровеник (изнад Завојског језера); врх Смилева Чука, висок 1540 м, западно од планине Руј (на српско-бугарској граници). Указујући на ороним Смиловица код Књажевца, Звездана Павловић сматра да његов назив потиче од мушког имена Смило, као и топоними Смилов дел и Смиловски камен код села Изатовци на Видличу. Притом, она повезује (словенско) име Смил са грчким Смило, али без додатног образложења (Павловић, 2016, стр. 88).

Место са називом Смиловци лоцирано је у централној Северној Македонији, у близини планине Бабуне, у општини Чашка; село Смиланци постоји у околини Радовиша; на северу Северне Македоније је планина Смилова Тумба (1140 м), од које је само 4 км удаљено некадашње село Смолани.

Занимљиво тумачење појма (назива) *Смил* даје Чавдар Бонев, везујући га за мало гетско (трачко) племе Смили, које лоцира на реци Смили (Симили), у румунском округу Васлуј (Бонев, 2010, стр. 142). Он наводи и старо име савременог украјинског града Измаила, смештеног у близини ове реке: „Смил“. Притом, Бонев се позива на објашњење Густава Вајганда да име ове реке потиче од бугарске речи: „смил“ – лековито биље са жутим цветовима, које расте на песковитим планинским ливадама. Он узгредно помиње и назив старогрчког полиса Смиле (Σμίλα), али без разматрања евентуалних веза.

Уколико се пође од војног контекста, односно функције ове области, може се Кинамово именовање Смилиса разматрати и кроз сличност са називом старогрчког полиса Смила (Σμίλα) у некадашњој (античкој) Македонији. Смештена на педесетак километара од Солуна, на обали Егејског мора, према полуострву Халкидики,

Смила (Σμίλα) се налазила у релативној близини Верије, а управо је она била једно од неколико важнијих саборних места византијске војске, поред Филипопоља, Сердике и Ниша. Међутим, ова случајност се не може узети као аргумент за потенцијално поистовећивање Смилиса и некадашње Смиле – да се тамо и налазио сабирни центар, византијски цар не би своју војску окупљао, па је остављао у мировању на једном тако удаљеном приморском месту (које и није тако добро „утврђено“, јер за тим није било потребе, у унутрашњости државе), док му на северу прете Угри.

СМИЛИС, ОБЛАСТ ГРАДИТЕЉСКО-КЛЕСАРСКОГ УМЕЋА

По нашем мишљењу, „утврђено место“ звано Смилис (Σμήλις), поменуто у Кинамовој *Крајњој историји* и лоцирано у царибродском/годечком Забрђу, добило је име по грчком називу за клесара, који „дела“ дрво или камен: смил+ис (σμίλ+ις).²⁴ Оваква професионална одредница за једну особену занатско-мајсторску делатност (умеће) одговара именовану митског старогрчког скулптора Смилиса (Σμίλις) са острва Егине, који је живео у VI веку п.н.е. Савременик Дедала, Смилис је, према предању, био аутор култне статуе богиње Хере на острву Самос, која се данас (без главе) налази у париском музеју Лувр; сем тога, Смилис се сматра коаутором (заједно са Теодором и Реком) Лимноског лавиринта. У савременом *Грчко-српском речнику* појам *σμίλεω* преводи се као: клесати, резбарити, гравирати, а одреднице: *σμίλα, σμίλη, σμίλαρη* – длето, скалпел, резач (Балаћ и Стојановић, 2009, стр. 646). Иако може имати и разнолике облике, то је клесарски, тесарски или ковачки алат који има спљоштен оштар зуб. Још једно допунско значење налазимо у бугарском речнику старогрчког језика (*Старогрчко-български речник*), где постоји одредница: *σμίλεβια* – рџка врху камъкъ, кус камъкъ или мрамор (Войнов и сар., 1943, стр. 744). Назив села и читаве области (Смилис) одговара специфичној делатности мајстора каменорезаца и клесара, што произилази из

²⁴ Постоји разлика у писању речи: σμίλη и Σμήλις, јер се користе две грчке фонеме (ί, ή) за исти глас (и); међутим, сматрамо да се ради о истом звучењу и значењу, иако се једна реч односи на дрводељску/клесарску алатку, а друга на место, област или подручје, именовано према делатнику, занатлији који се бави клесарским послом.

геоморфолошких специфичности овог крашког подручја, где постоји камен подесан за клесарску обраду (височка села Росомач, Дојкинци, Брлог). Отуда су вековима на овом делу Видлича и западне Старе планине вредни мајстори користили тесани камен за изградњу кућа, појата, амбара, вурњи, преградних зидова и дуvara. Притом, треба имати у виду да је у целом Софијском окружењу постојала снажна неимарско-градитељска традиција, како у периоду византијске реконквисте, од 1018-1185, тако и у време Другог бугарског царства, када се подиже велики број православних манастира и цркава (тзв. „Софијска Света Гора“).

Западни део Старе планине одликује се стеновитим, крашко-кречњачким теренима, што је омогућило обиље главног клесарског материјала, камена из мајдана у Горњем Високу (најближе Смиловцима је лежиште грађевинско-техничког камена на локалитету „Сенокос“, које се као рудно поље наставља на другој страни српско-бугарске границе²⁵). За покривање кућа, појата, сеоских цркава и манастира коришћен је лиснати, плочасти камен. О великом умећу каменорезаца и градитеља из Горњег Понишавља говори и мноштво сачуваних кућа, амбара, појата, пастирских колиба и сеоских дуvara од обрађеног камена, као и кровови сачињени од наслаганих камених плоча (Љубенов, 2020, стр. 56). Сачувани комплекси „каменог села“ Гостуше и оближње Сирманице²⁶, опстали до нашег времена, представљају ремек-дела народног градитељства пиротског краја. Од посебног материјала (камен пешчар) израђивали су се оброчни, молитвени (заветни) крстови, који представљају спецификум Шоплука, некад јединственог културног подручја на територији западне Бугарске, источне Србије и североисточне Северне Македоније.²⁷ У новије време, поред све-

²⁵ Села Сенокос, Росомач и Јеловица налазе се на југозападним обронцима Берковске планине (као дела венца Старе планине), познате по својим рудним ресурсима, посебно мермера и гранита. Град Берковица је и данас значајан центар каменоперађивачке делатности, у коме се производи бели и розе мермер.

²⁶ Североисточно, уздиже се врх Мрамор (1759 м), који је добио име по лежишту мрамора.

²⁷ Највећи број оброчних крстова био је подигнут у српском и бугарском делу Забрђа и Висока од камена пешчара из лежишта испод јужног обода Кома, у атару села Комштица и Смолче, стотине културних фамилијарних крстова посвећених хришћанским свецима. На истоку их има све до реке Искар (севе-

страних славињских мајстора, надалеко је била позната и клесарска радионица у селу Гинци (северно од Годеча), у коме су све до краја XIX и почетка XX века вешти мајстори израђивали надгробне споменике и оброчне крстове.²⁸

У прилог многовековној клесарско-градитељској традицији на западној Старој планини говоре и достигнућа мајстора из познате „Славињске школе“, која је настала у првој половини XIX века. Из села Славиња потиче мајстор Лила (Илија) Лазаров, каменорезац и клесар, градитељ манастира и сеоских цркава на простору западне Старе планине, од којих је најпознатија црква Лопушанског манастира (Тулешков, 2007, стр. 34). Поред Славињчана Ивана Спасова и Алекси Леке Ангелкова, у његовој мајсторској дружини било је клесара и градитеља из суседних села Росомач (Георги Јованов и Јован Славков) и Бољев Дол (Никола – Кола). Мајстор Никола био је главни неимар изнова подигнутог манастира Св. Кирик и Јулита изнад села Смиловци (1839). Поред тога, славињски мајстори подигли су већи број цркава и манастира у Горњем Високу (у Росомачу, Славињи, Височкој Ржани, Рсовцима, Дојкинцима, Брлогу, Бољевом Долу, Каменици), као и српском и бугарском Забрђу (цркве у бугарским селима Гаврил Геново, Горна Ковачица, Лесковец, Сталијска махала, Мокреш, Стубел, Камена Рикса, Белимел, Берковица и Живовци).

О повезаности назива *Смиловци* са оближњим лежиштима кречњака као грађевинско-техничког камена говоре и примери других, слично именованих насеља (са основом: *смил-*) на територији Србије, Бугарске и Северне Македоније.

Село Смиловац²⁹ у општини Ражањ (централна Србија) налази се у близини села Мађере, у чијем атару постоји каменолом „Варница“ (на источним падинама Сталаћких брда). У близини

розападна Бугарска), а на западу до Књажевца, Беле Паланке и Лужнице (у источној Србији).

²⁸ У овом, северном делу Шоплука, једна од познатијих клесарских радионица била је у селу Лобош на Рудини планини (у области Перник), али постоје подаци да су све до постављања српско-бугарске границе 1878. године оброчни крстови израђивани и у Пироту и Нишу, као већим каменорезачким и клесарским центрима.

²⁹ Већ поменуто у нашем раду, у разматрању могућности лоцирања области Смилис).

села Смиљевац (општина Ивањица), на планини Јавор, налази се каменолом „Рашчић“, површински коп грађевинско-техничког и украсног камена. Са основом *смил*- може се повезати и назив узвишења Смиловица, изнад села Покровеник, поред Завојског језера. У непосредној близини Смиловице налази се и данас мајдан (скоро исцрпљен), из кога су вађене камене плоче за покривање кућа и појата у околним селима.

У подножју планине Голо Брдо, у општини Перник (западна Бугарска), постоји каменолом (буг. каменна кариера) у атару села Студена, а недалеко од њега налази се топоним Смиловец. Истоимени топоним налази се у атару села Типченица, у општини Мездра (област Враца). У овој општини ископава се квалитетан технички и украсни камен (буг. врачанският варовик) у лежиштима код села Царевец, Врбешница и Горна Кремена. Један од квартова града Сандански, у југозападној Бугарској, јесте некадашње село Смилово, а у подручју овог града у подножју Пирина налази се највећи балкански центар за експлоатацију мермера, док према Малешевским планинама постоје и лежишта гранита и грађевинско-техничког камена. Село Смиловци у општини Габрово смештено је у подножју Црновршког рида (буг. Черновршки рид), као дела Шипенског Балкана, састављеног од седиментних, кречњачких стена и пешчара.³⁰ У овој општини, у атару села Потока, налази се напуштени каменолом.

Планина Бабуна у Северној Македонији, у чијем се подножју налази село Смиловци (општина Чашка, северно од Прилепа), сачињена је од гранита и магматских стена, а прилепски бели доломитски мермер (из рудника „Сивец“) један је од најцењенијих у Европи. У јужном делу општине Демир Хисар, у централној Северној Македонији, налази се село Смилево, са једном од махала по имену *Смилевци*. У истој општини, нешто северније, на планини Бигла, смештен је рудник – каменолом Сопотница. Село Смилковци, на јужним падинама Скопске Црне Горе, налази се у близини каменолома „Бразда“ и рудника техничког камена, мермера, доломита и кварцита „Бањани“. Село Смиланци (општина Радовиш) налази се у подножју планине Плачковица, чији геолошки састав

³⁰ Недалеко од села Смиловци је и село речитог имена: Камештица (буг. Камештица).

чине гранити, кристаласти шкриљци и мермер. Североисточно од села Смиланци налази се каменолом Видовиште (у атару истоименог села у општини Зрновци).

ЗАКЉУЧАК

„Утврђено место“ византијске војске Смилис (Σμήλις), поменуто у делу Јована Кинама, представљало је велику загонетку за истраживаче владавине цара из династије Комнина, који су предлагали различита решења у погледу његове локализације и словенског именовања. Другачијим читањем информација које даје сам Кинамов текст, као и сагледавањем одломака из *Историје* Никите Хонијата, са разумевањем времена, простора и околности које окружују ратне догађаје из 1154. године, дошло се до новог тумачења локације и назива овог тајанственог места. Оно се и данас налази у ширем окружењу некадашње Триадице/Сердице, са донекле измењеним, словенизованим именом Смиловци. Ово село је смештено у центру Одоровско-смиловског поља, у данашњој димитровградској микро-области Забрђе, на самој српско-бугарској граници. Иако постоји више тумачења имена села Смиловци (пре свега, да је потекло од имена оснивача, Смила или Смилка), сматрамо да је најприкладније повезати га са старим грчким изразом за клесарску алатку – длето (σμίλι), што проистиче из дуговековне клесарско-градитељске традиције пиротског краја (као и годечког краја), која је изродила велики број религиозних храмова и објеката (цркава, манастира, оброчних крстова) од тесаног камена, по чему је шира област препознатљива. Назив села и области Смилис, као заштићеног војног сабиралишта, могао се јавити и пре 809. године (када је Крум освојио Сердику), али вероватније после 1018. године, са обновом византијске управе и у периоду владавине династије Комнина. Словенско (словенизовано) име Смиловци добило је и могућа нова значења, произашла из интензивније християнизације целе области Триадице/Средеца, посебно у време Другог бугарског царства, почев од 1185. године.

ЛИТЕРАТУРА

- Балаћ, А., Стојановић, М. (2009). *Грчко-српски речник* (2. прер. изд.), Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бонев, Ч. (2010). *Праславјанските племена, Част IV (Л–Я)*, Софија, Звезди.
- Cinnami, I. (1836). *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, Bonnae, Impensis Ed. Weberi.
- Choniates, N. (1975). *Historia*, Berlin, Walter de Gruyter & Co.
- Цейтлин, Р. М. и сар. (ред.) (1994). *Старославјанскиот словарь (по рукописам X-XI веков)*, Москва, Рускиот јазик.
- Ђирић, Ј. (1979). Населба Горњег Понишавља и Лужнице. Порекло и истраженост. *Пиројски зборник*, 8-9, 121-174.
- Даничић, Ђ. (1863-1864). *Рјечник из књижевних сѣбарина српских. Дио ѿрећи*, Београд, Државна штампарија.
- Димов, Г. (2017). Балканската политика на император Мануил I Комнин през 50-те и 60-те години на XII век. *Studia Balcanica*, 22, 109-128.
- Gorski O., Majnarić N. (prir.) (1960). *Grčko-hrvatskosrpski rječnik*, Zagreb, Školska knjiga.
- Грковић, М. (1977). *Речник личних имена код Срба*, Београд, „Вук Караџић“.
- *Грчки извори за българската историја : том VII (=ГИБИ VII)*. (1968). Софија, Българска академия на науките, Институт за българска историја.
- *Грчки извори за българската историја : том XI (=ГИБИ XI)*. (1983). Софија, Българска академия на науките, Институт за българска историја.
- Гюзелов, В. (2005). Бележки врху историјата на българските земи и българите половине столетие преди востанието на Асеновци (1186-1188). *Проф. д.и.н. Станчо Ваклинов и средновековната българска култура : Материали от јубил. междунар. науч. конф., посветена на 80-год. от рождението на проф. д.и.н. Станчо Ваклинов, В. Търново, 18-20 мај 2001 г.* (стр. 33-44). В. Търново, Унив. изд. Св. Св. Кирил и Методиј.
- Илчев, С. (1969). *Речник на личните и фамилни имена у българите*, Софија, Българска академия на науките.
- Иванов, Д. Ц. (2020). *Бачево*, Димитровград, Народна библиотека „Детко Петков“.

- Калић, Ј. (1973). Област Смилис у XII веку. *Зборник радова Визанџолошкој инсџиџијуџа*, 14-15, 29-38.
- Каниц, Ф. (1997). *Дунавска Бџлгария и Балканџт: историческо-географско-етнографски џтеписни проучвания от 1860-1879 г. : Т. 1*, София, Борина.
- Катич, Т., Амедоски, Д. (2010). Сџкратен регистџр на Пиротски кадилџк от 1530 година. *Известия на дџржавните архиви*, 9, 158-199.
- Катић, Т., Амедоски, Д. (2012). Попис целџпа Пиротског кадилука из 1581. године. *Мешовиџа џрађа*, 33, 143-170.
- Киннам, И. (1859). *Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов*, Санкт Петербург, Типография Григория Трусова. Преузето 11. 1. 2023. <https://avidreaders.ru/book/kratkoe-obozrenie-carstvovaniya-ioanna-i-manuila.html>
- Љубенов, Б. Г. (2020). *Традиционално архиепџекџонско наслеђе у региону Сџаре џланине : архиепџекџура која несџаје*, Београд, Српска академија наука и уметности; Орионарт.
- Максимовић, Љ. (1983). Србија и правци визанџијских похода у XII веку. *Зборник радова Визанџолошкој инсџиџијуџа*, 22, 7-17.
- Миковџ, В. (1943). *Произход и значение на имената на нашиџџ градове, села, рџки, планини и мџста*, София, Изд. авт.
- Новаковић, Р. (1981). Ту и тамо око Смилиса. *Зборник Истџоријској музеја Србије*, 17-18, 11-35.
- Павловић, З. (2016). Ороними Србије. Део 3, Р–Т. *Ономаџолошки џрилози*, 23, 88-89.
- Петковић, С. (1935). *Речник црквенословенскоја језика*, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија.
- Петровић, Ј. (1974). *Крш исџочне Србије*, Београд, Српско географско друштво.
- Поломац, В., Катић, Т. и Катић, С. (2018). Антропонимија Горњег и Средњег Понишавља у XVI веку (према дефтеру Софијског санџака из 1571. године). *Зборник Маџице срџске за филолоџију и линџвистџику*, 61 (2), 21-41.
- Симеонова, Ј. (2012). Т. нар. Диагонален џџт – рџдко изџолзваниџ џџт на балканското Средновековие. *Доклади от проведената на 7 ноември 2012 г. конференџия „Мултикултурното пространство на Балканския град по Долен Дунав и Via Diagonalis“*. *Mediaevalia*, 2 (5), 1-9.
- *Словарь русского языка: в четырех томах: том II, К-О*. (1986). Москва, Русский язык.

- Тодоров, Т. (ред.) (2010). *Български етимологичен речник*, София, Българска академия на науките: Институт за бълг. ез. „Проф. Любомир Андрейчин“.
- Тулешков, Н. (2007). *Славинските първомайстори*, София, София : Архит. изд. Арх и арт.
- Шћепановић, М., Давитков, И. (2011). Именослов села Смиловци. *Савремена истражувања језика и књижевности : зборник радова са II научној скупи младих филолога Србије одржаној 6. маја 2010. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Књ. 1* (стр. 439-460). Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет.
- Видановић Сазда, Г. (1960). *Видлич – Забрђе: ириси познавању иривредној ишиа, развијка и размешаја ироизводње и размене добара једне заосале иериферне крашке обласи*, Београд, Научно дело.
- *Византијски извори за историју народа Јуославије. Том 4 (=ВИИНЈ IV)*. (1971). Београд, Византолошки институт САНУ.
- Войнов, М., Георгиев, В., Геров, Б., Дечев, Д., Милев, А., Тонев, М. (1943). *Старогрцько-български речникъ* (2. изд.), София, Книперграфъ.
- Заимов, Й., Боев, Н. (1967). *Заселване на българските славяни на Балканския полуостров, Проучване на жителските имена в българската топонимия*. София, Българска академия на науките.

Примљено/ Received on 10.02.2023.

Ревидирано/ Revised on 25.10.2023.

Прихваћено/ Accepted on 10.10.2023.

Горан Николић*, Пирот
Goran Nikolić, Pirot

Идеолошко-политичка употреба споменика на примеру Ђелташа код Пирота

Ideological-political use of monuments - the example of Ćeltaš near Pirot

Сажетак: На месту Ђелташ недалеко од Пироћа крајем 19. века по-
дигнуто је споменик Незнаоком српском јунаку који је, према недовољно
поузданим причама, поинуо на том месту током српско-бујарској
раја 1885. Споменик је у Другом светском рату срушен, па обновљен
1972, али је непосредно уз њега постављен и споменик једном партизану,
као и спомен-плоча чланова Удружења носилаца Албанске споменице.
У раду се истражи и анализира како се временом мењала употреба ових
спомен-обележја у идеолошко-политичке сврхе. За израду чланка ко-
ришћена је архивска грађа и локална штампа, а обављено је и теренско
исстраживање на самом Ђелташу. У прилогу је даје садржај брошуре
„Момчило Обилић јунак од Пироћа“.

Кључне речи: споменик, идеологија, политика, национализам, социјали-
зам, Пироћ, Српско-бујарски рат

Abstract: At the end of the 19th century, in the place of Ćeltaš, not far from
Pirot, a monument was built to the Unknown Serbian hero who, according to
insufficiently reliable stories, died there during the Serbian-Bulgarian war
in 1885. The monument was demolished during the Second World War and
then rebuilt in 1972, but a monument to a partisan, as well as a commemora-
tive plaque of the Association of Albanian Commemorative Medal Awardees,
was placed right next to it. The manuscript describes and analyzes how the
use of these monuments for ideological and political purposes changed over

* goranmnikolic@gmail.com

time. Archival materials and local press were used for the preparation of the manuscript, as well as field research in Ćeltas. The content of the brochure „Momčilo Obilić the Hero of Pirot” is included.

Keywords: *monument, ideology, politics, nationalism, socialism, Pirot, Serbian-Bulgarian war*

Идеолошко-политичка употреба споменика и спомен-обележја постоји колико и они сами. Специфична је ситуација када један поред другог стоје споменици који се не односе на исте догађаје или личности. Такав је пример на месту Ђелташ, неколико километара западно од Пирота, који ћемо анализирати у овом раду. Један од споменика посвећен је српском војнику, тзв. *Незваном српском јунаку* за кога стоји уклесано да је ту погинуо у српско-бугарском рату 1885. На размаку од свега двадесет-тридесет центиметара од њега налази се споменик борцу из Другог светског рата, партизану Милораду Манчићу Лукањцу, који је 1943. страдао такође на месту Ђелташ (слика 1). Такође врло близу, непосредно испред оба споменика, на тлу, налази се и треће спомен-обележје – хоризонтална спомен-плоча на којој стоји да је постављена од стране Подружнице Удружења носилаца Албанске споменице.

На споменику *Незваном српском јунаку* уклесане су речи: „Незваном српском јунаку који је на овом месту храбро погинуо 15. новембра 1885.¹ године бранећи Пирот у српско-бугарском рату. Споменик подигнут од стране војске пиротског гарнизона 1897.² године порушен је од стране бугарске окупационе фашистичке војске 20. августа 1943. године.“ Дакле, споменик који сада стоји на истом месту подигнут је, тј. обновљен, после Другог светског рата. Међутим, ни српска ни бугарска историографија не помињу никаквог „незваног српског јунака“ који се на Ђелташу, у рату 1885, нешто изузетно истакао. Ништа слично нисмо нашли ни у

¹ Датум на споменику, као и остали датуми који се односе на Српско-бугарски рат и подизање првобитног споменика на Ђелташу су по јулијанском календару.

² Уклесана година је временом постала нечитка, не може са сигурношћу да се тврди да ли стоји 1887 или 1897. У сваком случају, на основу писаних извора које ћемо поменути даље у тексту, са сигурношћу може да се каже да је првобитни споменик подигнут 1898. године. Обнављање споменика се догодило у другој половини 20. века и није неочекивано ако је до каменоресца дошао погрешан податак.

Слика 1 Спомен-обележја на Ћелташу код Пирота
Figure 1 Monuments on Ćeltaš near Pirot

мемоарима учесника Пиротске битке 1885. Таквог српског војника, на пример, не помиње у својим објављеним успоменама ни мајор Светозар Магдаленић, командант V пешадијског пука Дринске дивизије српске војске, иако је током битке за Пирот неко време био баш и на Ћелташу (Магдаленић, 1911, стр. 14). Живојин Мишић, будући војвода, а у рату 1885. поручник из састава поменутог Магдаленићевог пука, у својим успоменама такође не помиње никаквог српског јунака са Ћелташа, иако догађаје на тој локацији описује знатно опширније него Магдаленић (Мишић, 1985, стр. 134-138).

Насупрот стереотипу да приче о незнатим јунацима осмишљава сам народ, тј. некакви непознати приповедачи из народа, у случају приче о ћелташком „незнаном јунаку“ изгледа да се са доста великом поузданошћу може да тврди да је аутор Мита Живковић – директор пиротске Гимназије у време подизања првобитног споменика на Ћелташу, што се и каже у монографији те школе (Николић, И., Раденковић и Живковић, 1979, стр. 53). Прича је објавље-

на као брошура под насловом *Момчило Обилић јунак од Пироџа* (1898). На крају последње странице, уместо пуног имена и презимена аутора, одштампани су само иницијали М. Ж. О важној улози коју је Мита Живковић имао приликом подизања споменика указује и податак у штампаном извештају пиротске Гимназије за школску 1898-1899. годину да је 15. новембра 1898. код Ђелташа подигнут „крст Момчилу Обилићу, који је тог дана 1885. год. погинуо на том месту у служби Краљу и Отаџбини. Овом су присуствовали сви наставници и ученици ове гим. и ученицима је раздата књижица „Момчило Обилић““ (*Извештај краљ. срп. гимназије Св. Саве за школску 1898-1899. год*, 1899, стр. 15). Тешко је замислити да би без одлуке (наредбе) директора целокупни састав школе отишао пешице на Ђелташ да присуствује свечаности подизања споменика, нити би то било забележено у штампаном годишњем извештају.

Пажљивији читалац брошуре брзо ће уочити да је „незнани јунак“ све време био потпуно сâм, без сабораца или било каквог другог сведока поред себе. У тексту се наводи да су се други српски војници, његови другови, давно повукли према Суходолу (Суводолу), што је неколико километара удаљено од Ђелташа (*Момчило Обилић јунак од Пироџа*, 1898, стр. 4). Према брошури, „незнани јунак“ је све време био сакривен у воденици, одакле је и пуцао. Међутим, без обзира на непостојање сведочанстава, писац до детаља описује бројне покрете, па чак и мисли „незнаног јунака“ – брошура је, дакле, производ литералне маште њеног писца. Није немогуће да је можда постојао неки српски војник, заостао од своје јединице, који је имао пушкарање са бугарским војницима на Ђелташу, али да то нема размере великог тамањења бугарских војника које се описује у брошури, већ да је прича обилато надограђена после рата.

У случају да је дотични српски војник постојао, није убедљиво да му се не зна право име. Српска војска је у то време већ била солидно организована, са вишедеценијским трајањем. По природи ствари, у свим војскама су честа постројавања и прозивке, тако да су командири основних јединица – каплари (десетари) скоро у сваком тренутку могли да знају колико се њихових потчињених налази с јединицом, односно, колико их је рањено, погинуло, заробљено, изгубило се или нестало. Знали су и имена свих својих

потчињених. Међутим, име Момчило Обилић које користи писац брошуре је литерална симболика, комбинација имена два митска средњовековна јунака – од Милоша Обилића је узето презиме, а име од извесног војводе Момчила, о коме је у пиротском крају постојала легенда.

Новембра 1971, у пиротском недељном листу *Слобода*, најпре се у рубрици *Да ли знаиџе* појавио краћи текст о *Незваном српском јунаку* са Ђелташа, да би већ у наредном броју био објављен дужи чланак у коме пише да је у редакцију листа дошла Пироћанка Даница Нејковић која је рекла да је дотични јунак у ствари њен деда Алекса из пиротског села Рсоваца (презиме није наведено) (Да ли знате. *Слобода*, 6. 11. 1971, стр. 8; Последњи метак сачувао је за себе. *Слобода*, 13. 11. 1971, стр. 6). Њена прича се од оне у брошури разликује по томе што наводи да је њен деда био рањен у ногу и да је потом рекао својим друговима да му у оближњој воденици оставе муницију и да се повуку, а да ће он сâм да се супротстави бугарској војсци која је надирала, док се у брошури не помиње никакво рањавање као разлог заостајања, већ да је „Момчило Обилић“, представљен као физички потпуно здрав и спреман, свесно одлучио да се не повлачи већ да се супротстави непријатељу. У чланку стоји да је Даничин деда, пошто је убио шест бугарских војника, последњим метком извршио самоубиство, док се у брошури каже да је „незнани српски јунак“ одустао од своје првобитне замисли да се убије јер то није хришћански, већ је и последњи метак наменио убијању Бугара, а онда им се супротставио голим кундаком, док га нису убили. Пошто је и према Даничиној причи у воденици остао само усамљени војник, без сведока сабораца, опис његових последњих тренутака, као и у брошури, може да буде само несигурна претпоставка. Даница Нејковић је рекла и да је пре Другог светског рата, док је још постојао првобитни споменик, сваке године на Видовдан војска из пиротске касарне одавала пошту „незваном српском јунаку“ и да је том чину присуствовала и њена ужа родбина. На почетку чланка пише да је на првобитном споменику, поред пригодних стихова, било уклесано и име Момчило Незнанић, да би даље у тексту на једном месту презиме било мало кориговано у Незнаноновић (а не Обилић, као у брошури). Чини се да у листу *Слобода* нису у довољној мери искористили потенцијал који је постојао у овој причи. Било би, на пример, при-

лично логично да питају надлежне у борачким организацијама да ли се ипак зна право име погинулог војника на Ћелташу и да ли би то могао да буде Алекса из Рсоваца. Даницу су могли да питају зашто је њена фамилија пристајала да иде на комеморације на Ћелташ иако на споменику није било исписано име њеног деде већ извесног Момчила плус прилично незграпно измишљено презиме Незнанић (Незнановић). Међутим, никакав повезан чланак с овим нисмо пронашли. Ни касније, када је споменик обновљен и када су двадесетак година за редом одржаване комеморације на Ћелташу, у извештајима са тих догађаја у *Слободи* нисмо успели да пронађемо да се помиње могућност да је име „незнаног јунака“ ипак познато.

У брошури *Момчило Обилић* не наводи се прецизније колико је бугарских војника убио „незнани српски јунак“, али се каже да је, још док је био негде на средини свог убијања, побио већ „пола чете“ (*Момчило Обилић јунак од Пироџа*, 1898, стр. 6). У различитим војскама и у различитим ситуацијама, чета може да има различит број војника, али ма колики он био, пола чете је врло велика бројка да би је побио један усамљени војник. У брошури је јасно описано да је „незнани јунак“ био наоружан типом пушке код које се, после сваког испаљења, нови метак морао ручно да убацује у цев. Због тога, чак и да је „незнани јунак“ био врхунски обучен, ипак би било потребно неко време да он после једног испаљења буде спреман за наредно и те паузе су бугарски војници могли да искористе да, макар и у више кратких прескока, релативно брзо дођу до зидова воденице и да га заробе или убију. Међутим, писац каже да су они ушли у воденицу и убили га тек када му је потпуно нестало муниције. До тада, он их је, према брошури, убијао лако једног за другим, као да нису користили заклоне.

У другој литератури наводе се стихови са првобитног споменика на Ћелташу у којима се помиње и број убијених бугарских војника:

*На овом месџу сџекао си вечну славу,
Са шесџи буџарских заменио си своју љаву.
Са јунашџива своџ међ нама си вечно жив,
А и џоколења нек знају да си био див.*

(Антић, 1996, стр. 252-253)

Међутим, и бројка од шест убијених може да буде упитна. Наиме, у војно-техничком смислу, једна од карактеристика Српско-бугарског рата је била та да је пушчана палба српске војске много пребацивала циљ. Српски војници су били наоружани тзв. кокинком (пушком типа Маузер-Кока, тј. Маузер-Миловановић) која је била једна од бољих пушака у то време, али је уведена у наоружање релативно кратко пред рат тако да се војска није довољно обучила у коришћењу нишана на њој (Магдаленић, 1911, стр. 12-13; Мишић, 1985, стр. 123 у фусноти, 130-131). Насупрот детињасто преувеличаним бројкама убијених непријатељских војника, званични подаци објављени после Српско-бугарског рата показују да број смртно страдалих на обе стране није био тако велики – током целог рата погинуло је укупно 746 српских и 771 бугарски војник (Ђорђевић, 1908, стр. 1397-1398).

У брошури *Момчило Обилић* ништа се не говори ни о карактеру српско-бугарског рата 1885. године. Међу историчарима углавном постоји доста широка сагласност да је то био недовољно осмишљен, освајачки рат који је покренула Србија против Бугарске у тренутку када је бугарски народ заокруживао стицање своје државности. Док је највећи део бугарске војске био концентрисан на супротној страни од Србије, на граници према Турској, краљ Милан и његова свита смислили су план да српска војска нападне Бугарску с леђа, са циљем да заузме пограничне бугарске територије, укључујући и престоницу Софију, те да тако стекне преговарачки потенцијал у будућем прекомпоновању односа снага на Балкану. Поред тога, мотив за покретање рата могла би да буде и жеља краља Милана да тријумфалним војним успехом подигне свој углед у народу, пољуљан његовим претходним потезима, нарочито насилним гушењем Тимочке буне.³ Међутим, план се није остварио. После упада српске војске уследио је њен пораз на Сливници и рат се убрзо пренео на територију Краљевине Србије, тако да је, пре потписивања примирја, бугарска војска заузела Пирот. Значајан део српског народа, војника, па и официра није с одушевљењем примио овај рат. Било је доста војника који су гунђали да је рат између Срба и Бугара – братоубилачки рат

³ Одговорност краља Милана језгровито је образложио Слободан Јовановић у Додатку расправи о Српско-бугарском рату (Јовановић, 1990а, стр. 564-575).

(Магдаленић, 1911, стр. 3, 11, 51). Било је српских војника који су се саморањавали, најчешће у прст – тзв. *џрџаши*, да би избегли учешће у борбама (Ђорђевић, 1908, стр. 946-947). Било је и самовољног напуштања јединица која нису могла да се потпуно сузбију и поред тога што су уведене строге казне за бегунце, укључујући и стрељање за пример пред стројем осталих војника (Ђорђевић, 1908, стр. 945; Магдаленић, 1911, стр. 109). Тако је, на пример, негде пред крај борбених операција командант Шумадијске дивизије српске војске пуковник Бинички известио краља да му се „*већина војника разбејла*“ (курзив преузет из оригинала) (Ђорђевић, 1908, стр. 1173). Незадовољство и војника и официра додатно је појачано прилично трапавом припремом и руковођењем војним операцијама које је преузео лично краљ Милан, иако није био довољно стручан за то. Живојин Мишић у својим успоменама пише да за „... глупа наређења о мобилизацији наше војске, за овај рат, неумитна историја треба достојно да жигоше ондашње наше војне и државне управљаче“ (Мишић, 1985, стр. 129).

Пораз у Српско-бугарском рату био је сигурно један од важнијих узрока абдикације краља Милана 1889. године. Међутим, и када је одступио од престола у корист свог сина Александра Обреновића, Милан је и даље имао почасну титулу краља и утицај у јавном животу. Штавише, по одлуци његовог сина, Милан Обреновић је био командант активне војске Србије од 1897. до 1900. године (Јовановић, 1990б, стр. 46-49), а то је, како смо горе констатовали, управо период када је војска из пиротског гарнизона и подигла првобитни споменик.

Кроз мисли „незнаног јунака“ који хоће да беспоговорно извршава наредбе *Госјодара* (краља Милана) и спреман је да умре за *Краља и Отаџбину*, у брошури се настоји да се рехабилитује проблематична одлука краља Милана да се пође у рат с Бугарском, а прекоравају се они војници који су се повлачили, тј. нису хтели да погину у борби с надмоћнијим непријатељем (*Момчило Обилић јунак од Пироџа*, 1898, стр. 4, 8). Вероватни аутор брошуре Мита Живковић постављен је за професора и директора пиротске гимназије краљевим указом 21. августа 1898. године (Николић, И. и сар., 1979, стр. 53). Као и скоро сви државни чиновници у Пироту, ни Живковић није био из пиротског краја. Рођен у Аустро-Угарској, после школовања је прешао у Србију и службовао у неко-

лико школа, а у Пироту вероватно никада није био пре него што је постављен за професора и директора гимназије. Од датума постављења на дужност до датума подизања споменика на Ћелташу било је мање од три месеца, што је прилично кратак период за припрему, писање и штампање брошуре. Али, и да је било знатно више времена за истраживање чињеница о „незваном српском јунаку“, питање је да ли би се за њима озбиљније трагало. Садржај брошуре *Момчило Обилић* даје повода за процену да приликом њеног писања почетне координате нису биле чињеничне, већ идеолошко-политичке.⁴

Други споменик на Ћелташу подигнут је партизану Милораду Манчићу Лукањцу, младом обућарском раднику рођеном у Пироту 1921. године, који се пред Други светски рат послом обрео у Нишу, где се укључио у комунистички покрет. По избијању рата, већ у лето 1941. отишао је у партизане као борац одреда који су деловали на ширем подручју Ниша. Јула 1943. нишки Окружни комитет Комунистичке партије Југославије упутио га је на задатак у родни крај да помогне развоју покрета отпора који је у Пироту и околини био слаб. После само неколико дана боравка на пиротском терену, 19. августа 1943, на месту Ћелташ, са још два друга, налетео је на бугарску војску и у кратком ватреном окршају био тешко рањен. Бугарска војска га је пренела у пиротску болницу али је Лукањац већ сутрадан преминуо. Сахрањен је на пиротском Тијабарском гробљу. Биографске податке о Лукањцу преузели смо из књиге о истакнутим палим партизанима пиротског краја (Панић, 1988, стр. 63-66). Међутим, што се саме смрти тиче, подаци из те књиге разликују се од натписа на споменику на Ћелташу. После имена, презимена и надимка, на споменику је уклесано: „У борби на овом месту 20. августа 1943. године са бугарским фашистичким окупатором храбро (је) погинуо друг Милорад.“ Разлика је у дану борбе – да ли 19. или 20. август, као и то да ли је Лукањац поги-

⁴ Мита Живковић се показао као ревностан подржавалац краља Милана и касније. Свега двадесетак дана после одвођења целе школе на Ћелташ и дељења брошуре свим ђацима, 8. децембра 1885. Живковић као директор пиротске гимназије пише писмо Министру просвете и црквених дела у коме предлаже да та школа добије име по краљу Милану (Изворно: Архив Србије, Мпс, ф. LIII, р. 128/1898. Фотокопија овог документа налази се у Историјском архиву Пирот – ИАП, ф. Илија Николић 253, к. 33, фасцикла 39).

нуо на месту окршаја како стоји на споменику или дан касније у пиротској болници, како пише у књизи. Ако бисмо претпоставили да је тачан податак из књиге, онда је натпис на споменику нека врста митологизације Лукањчеве смрти у смислу да прави јунаци не умиру у болници, па макар и од последица ватреног окршаја са противником, већ у борби, на лицу места.

Поставља се питање зашто су ова спомен-обележја постављена једна до другога. *Незнани српски јунак* и Милорад Манчић Лукањац, без обзира на приближно исто место страдања, имају много тога што их разликује. Не ради се само о различитим годинама и различитим ратовима. *Незнани српски јунак*, онако како је приказан у брошури, има поданичку, ауторитарну свест и спреман је да без поговора прихвата одлуке државе, а човека на врху власти сматра *Госпогарем*. Лукањац се, међутим, определио за другачију, комунистичку идеологију, по којој пролетаријат, као потлачена класа чији су интереси најближи интересима целог друштва, треба да преузме власт, па о беспоговорној послушности према најистакнутијим представницима дотадашње владајуће класе не може да буде говора. „Незнани српски јунак“ је редов који полази у рат на захтев *Госпогара*, док Лукањац иде у борбу добровољно, вођен идеалима о стварању праведнијег друштва. Водећа идеологија у Србији у последња два века – идеологија национализма, јасно се огледа у понашању „незнаног српског јунака“ – он убија бугарске војнике скоро са посебним уживањем. За њега, тј. за писца брошуре *Момчило Обилић*, бугарски војници скоро да имају само једну особину – да су његови непријатељи. Према комунистичкој идеологији чији је представник био и Лукањац, ратови настају због интереса владајућих класа да увећају своје богатство и моћ, а нису у интересу пролетаријата, осим ако се не ради о одбрамбеним ратовима. Зато се партизанска војска, у којој су комунисти били доминантни, борила не само против окупатора већ и против рушења власти домаће владајуће буржоаске класе. У Другом светском рату партизани су постојали и у Бугарској, иако није била окупирана од војске неке друге државе. Бугарски партизани су имали сигурно уточиште на југословенској територији, где су им југословенски (српски) партизани, као и само становништво, пружали помоћ у оружју, борбеној обуци, храни, лечењу рањеника, итд. Један од водећих људи партизанског покрета у југоисточној Србији, Живојин

Николић Брка, о томе пише: „ ... партизани и народ указивали су бугарским партизанима несебичну пажњу и пријатељство, тежећи да се уклони антагонизам који је вештачки стваран између бугарског и српског, односно југословенских народа...“ (Николић, Ж., 1979, стр. 391). Јединице југословенских и бугарских партизана повремено су се кретале заједно и по југословенској и по бугарској државној територији и водиле заједничке борбе против тадашње званичне полиције и војске царистичке Бугарске (Мадић и Јончић, 1989, стр. 43-48, 53, 56-58; Николић, Ж., 1979, стр. 388-391; Златковић, 1967, стр. 253-263).

Недоумице изазива и треће спомен-обележје – спомен-плоча на тлу испред споменика на којој је следећи натпис: „На овом месту стекосте вечну славу и храброшћу својом показасте како се домовина брани. Подружница носилаца Албанске споменице 1915/16 г. у Пироту обнови споменике на дан пробоја Солунског фронта 15. септембра 1972. год. предајући исте омладини уз завет на чување.“ Везано за ову спомен-плочу поставља се више питања. Зашто да Подружница Удружења носилаца Албанске споменице, која окупља учеснике Првог светског рата, обнавља споменике борцима који нису били, нити су и могли да буду учесници тог рата – *Незнани српски јунак* је погинуо тридесет година пре Првог светског рата, док се партизан Лукањац тада још није ни родио. Не постоје ни сазнања да су за време Првог светског рата на Ћелташу вођене некакве борбе па да то буде разлог да се на том месту поставља спомен-плоча Подружнице. Ова ситуација збуњивала је и новинаре, па у извештају са свечаности обнављања споменика стоји погрешан податак да је „откривена спомен-плоча изгинулим и умрлим учесницима борби на Солунском фронту“ (Обновљен споменик непознатом војнику. *Слобода*, 23. 9. 1972, стр. 14).

Приликом разматрања питања обнављања споменика треба свакако имати у виду и карактер ондашњег друштвено-политичког система у Југославији. У њему су удружења грађана могла да постоје, али је њихово деловање било под мањом или већом контролом владајуће Комунистичке партије (после рата преименоване у Савез комуниста). Прилично самостално могла су да делују она удружења која су везана за хобије, на пример Удружење филателиста, Друштво узгајивача голубова и слично, као и уско специјалистичка удружења неких професија, на пример Друштво инжењера

и техничара, Српско лекарско друштво и слично. У рад оваквих удружења политичка власт се мешала мало или нимало. Другачији је био однос према свим оним удружењима за које је власт процењивала да својим деловањем могу иоле значајније да утичу не само на узак оквир свог чланства већ и шире. Над таквим удружењима, која су називана и *друшћивеним* организацијама, Партија је имала контролу преко својих трансмисија: Социјалистичког савеза радног народа (скраћено ССРН, наследника Народног фронта), Савеза бораца (званично: Савез удружења бораца народноослободилачког рата, скраћено – СУБНОР), као и преко Савеза омладине. Свака од ове три *друшћивено-йолийичке* организације имала је своју друштвену сферу коју је покривала. Удружење носилаца Албанске споменице било је у сфери Савеза бораца, па и ССРН, и без сагласности те две организације, тј. у крајњој инстанци без сагласности Савеза комуниста чије су експозитуре били и Савез бораца и ССРН, Подружница дотичног Удружења сигурно не би могла да обнавља било какав споменик, па ни оне на Ћелташу. Без сагласности владајућих политичких структура Подружница не би могла да добије ни материјалну помоћ привредних субјеката, јер су предузећа била друштвена и под контролом Партије, без обзира на прокламовани систем самоуправљања. У чланку у локалном листу *Слобода* (Обновљен споменик непознатом војнику. *Слобода*, 23. 9. 1972, стр. 14) као даваоци материјалне помоћи за обнову споменика на Ћелташу наводе се Скупштина општине Пирот и Савез бораца, затим друштвена (државна) предузећа *Анїроїпромеїї* и *Нишавска долина*, као и јединица Југословенске народне армије (вероватно инжињеријска јединица која је својом грађевинском оперативом извршила потребне радове) с којом је локална власт политичком линијом такође могла да направи успешан договор. Можда треба додати и да су те 1972. године чланови Подружнице вероватно били већ престари за упуштање у послове самосталног обнављања споменика јер су и најмлађи међу њима тада имали близу осамдесет година, већина и преко тога.

На основу горе наведеног има основа да се претпостави да локална власт можда није била само политички ментор и помагач обнављања споменика на Ћелташу, већ и комплетан доносилац одлуке о томе, али да је из неког разлога са Подружницом Удружења носилаца Албанске споменице договорено да она буде номинални

обновитељ. Поставља се питање зашто Савез бораца није наведен као обновитељ споменика. Један од двојице погинулих на Ћелташу, Милорад Манчић Лукањац, био је припадник партизанске НОВЈ (Народноослободилачке војске Југославије) чије је тековине неговао управо Савез бораца и било би логичније да је он обновитељ или барем суобновитељ споменика. У целом пиротском крају, а и много шире, чак и у мањим селима, постоје споменици, спомен-плоче или спомен-чесме на којима стоји натпис да их је подигао Савез бораца, а да та спомен-обележја нису посвећена само страдалим партизанима и цивилима у Другом светском рату, већ и онима који су страдали у ратовима 1912-1918. По аналогији, да ли је Савез бораца могао да се појави и као обновитељ споменика на Ћелташу, иако је само један од бораца партизан? Вероватно је проблем у другом борцу – „незном српском јунаку“, јер се борио у рату који је остао оцењен као непотребан и промашен, за разлику од ратова Србије 1912-1918. за које постоји широко распрострањена оцена да су били праведни и ослободилачки. Додуше, „незнани српски јунак“ је био само обичан редов, а не део војно-политичке елите, али према брошури *Момчило Обилић* он беспоговорно прихвата одлуке те елите.

Поставља се и питање времена обнове споменика на Ћелташу. Првобитни споменик *Незном српском јунаку* срушен је 1943, а партизани, тј. Комунистичка партија су у Пироту преузели власт септембра 1944. Зашто је одлука да се споменик обнови донета 1972, а не раније? Сада више нема живих највиших пиротских политичких функционера из тог периода да им се постави то питање, нити смо нашли неку документацију о томе, па можемо само да претпостављамо. Већ поменута негативна оцена покретања и вођења Српско-бугарског рата могла би да буде један од разлога што се није журило са обновом споменика. Можда се размишљало и о могућој реакцији из суседне Бугарске. Када су после 1944. комунисти фактички преузели власт и у Југославији и у Бугарској, већ помињана сарадња југословенских и бугарских партизана претворила се у веома блиску сарадњу двеју држава. Њихова највиша политичка руководства су се договарала о стварању заједничке државне заједнице, Балканске федерације. У таквој атмосфери могло је да се оцени да би обнављање споменика „незном српском јунаку“ из Српско-бугарског рата

можда могло да делује супротно тежњама да се два суседна, блиска народа не само помире већ и да развијају најсрдачније односе. После резолуције Информбироа, односи две земље су неколико година били врло лоши, да би се после постепено поправљали, али нису ни издалека били као у прве три године после рата. Између владајућих елита обе државе постојало је ривалство око тога чији је социјализам бољи. Гледано са историјске дистанце, друштвено-политички систем у обе државе није се много разликовао, али без обзира на то, владајуће елите су трошиле различито енергије у расправама о предностима и манама путева у „изградњи социјализма“. У тим расправама су се распиривале и старе националистичке страсти, па и територијалне претензије. Главни предмет трвења била је Македонија али су се не баш ретко помињали и крајеви са обе стране садашње српско-бугарске границе. У таквој атмосфери, можда је постојала политичка процена да локалне власти у пограничним крајевима треба да се уздржавају од потеза који би могли да делују националистички. Међутим, 1972. године пиротско политичко руководство ипак је одлучило да се споменик *Незваном српском јунаку* обнови. Покушај објашњења овог потеза не може а да се не повеже са основним друштвено-политичким процесима у социјалистичкој Југославији.

Комунистичка партија Југославије освојила је власт револуционарном борбом током Другог светског рата, а после тога ту своју власт није потврђивала на слободним, демократским изборима, већ је њен легитимитет покушавала да одржи непрестаним истицањем партизанских, тј. својих заслуга у ослободилачком рату, као и значајних успеха у обнови и изградњи земље, а повезано с тим и великог напретка у животном стандарду најширих слојева становништва, који се заиста и догодио. Међутим, од шездесетих година, економски напредак и раст животног стандарда се успоравају, а прокламована привредна реформа 1965. није испунила очекивања. У таквој ситуацији, да би одржала легитимитет своје власти, владајућа партија, поред осталог, додатно појачава и неговање представе о свом слободарству. Према ратовима 1912-1918. за које је било широко распрострањено мишљење да су били ослободилачки и херојски, Партија наставља да негује позитиван

однос који је имала од самог почетка своје власти,⁵ али настоји да нешто пронађе и истакне као ослободилачко или одбрамбено и у другим покретима, бунама, устанцима и ратовима у прошлости. У таквом неком трагању током 1972. или нешто пре тога, вероватно се заузео став да је борба „незнаног српског јунака“ на Ђелташу, иако је била део једног неславног рата, ипак слободарски чин јер се одвијала на територији сопствене државе, па се онда кренуло и у обнављање споменика. Ова својеврсна „рехабилитација“ *Незнаној српској јунака* ипак је у извесном смислу била прећутна рехабилитација и српског национализма који се у брошури *Момчило Обилић* јасно испољава. У жељи да одржи што ширу легитимацијску

⁵ У време када се пише овај рад у Србији постоје јаки националистички и антикомунистички наративи чији су део, поред осталог, и тврдње да у социјалистичкој Југославији нису били довољно уважени ратови Србије 1912-1918. Међутим, током припреме овог рада наилазили смо на податке који указују на супротно. Тако, на пример, у пиротском локалном листу *Слобода*, још 1958. на најударнијем месту на првој страни објављен је афирмативан чланак са фотографијом о обележавању четрдесетогодишњице пробоја Солунског фронта на Српском војничком гробљу у Пироту, на Метиљавици. Између осталог, из чланка се сазнаје да се акција обележавања те годишњице спроводи у целој земљи, дакле није се радило о некаквом некоординисаном искакању само локалних пиротских политичара (Положени венци на војном гробљу у Пироту. *Слобода*, 20. 9. 1958, стр. 1). Материјална помоћ преживелим борцима ратова 1912-1918. у социјалистичкој Југославији била је знатно боља него у Краљевини Југославији. (Интервју обављен у Пироту 11. 08. 2022. са Бисерком Николић која је у социјалистичком периоду тридесет година била референт борачко-инвалидске заштите у пиротској општинској управи.) Али поред конкретних новчаних давања, током целог социјалистичког периода било је и разних других указивања пажње старим ратницима. На пример, на свечаностима у пиротској касарни, учесници ратова 1912-1918. позивани су да стоје на свечаној бини уз истакнуте партизанске борце и остале званице (Солунци на свечаној трибини. *Слобода*, 25. 12. 1971, стр. 4). Пиротско друштвено превозно предузеће *Аутоџирансјорјино* донело је одлуку да носиоци Албанске споменице (не само из Пирота, већ из целе земље) могу да путују бесплатно на свим његовим путничким линијама (Бесплатно за носиоце Албанске споменице. *Слобода*, 15. 3. 1969, стр. 10). *Аутоџирансјорјино* је дало и бесплатан аутобус, а друга пиротска друштвена предузећа придодала потребна новчана средства, те је за старе ратнике организована и бесплатна екскурзија у Грчку, на простор некадашњих битака на Солунском фронту (Солунци путују у Грчку. *Слобода*, 10. 5. 1969, стр. 9). Приликом свечаног испраћаја на ту екскурзију, говор је одржао секретар Општинске конференције Савеза комуниста (Сузе старих ратника. *Слобода*, 23. 8. 1969, стр. 10).

основу своје власти, Савез комуниста је, дакле, већ у тим годинама почео да прави компромисе са националистичком идеологијом да би се крајем осамдесетих година то претворило у савезништво.

Оно што се у просторном смислу урадило на Ћелташу – врло блиско постављање три спомен-обележја која се односе на борце у различитим ратовима имало је вероватно за циљ потцртавање једне њихове заједничке особине – да су се борили против некаквог спољашњег непријатеља. Како смо већ поменули, то је у складу са тежњом владајућег Савеза комуниста да се представи као подржавалац свих слободарских тежњи, а не само партизанске борбе. Међутим, истицање једне особине неке ствари или појма често је повезано с потискивањем неких других особина те исте ствари или појма. У конкретном случају, што се тиче *Незваној српској јунака*, потискује се у други план чињеница да је српско-бугарски рат 1885. био неправедан, освајачки рат који је покренула Србија, а који се у свом другом делу пренео на територију Србије између осталог и због трапавог вођења рата од стране тадашњег српског државног врха. Што се тиче Лукањца и партизанског покрета, истицањем само његове борбе против окупатора потискује се чињеница да је Комунистичкој партији поред те борбе било подједнако важно да после рата дође на власт, па и без слободних избора. Што се тиче ратова 1912-1918. и његових учесника (који су у неформалном говору често називани *солунцима*), истицањем само њихових борби против непријатељских војски, потискује се чињеница да је у тим борбама дошло до великог изгинућа становништва Србије, нарочито мушкараца, чије су се последице дуго осећале, те да је другачијом политиком војно-политичког врха Краљевине Србије не само за време, него и пре почетка Првог светског рата, то изгинуће можда могло да буде мање, па чак и да се уопште не догоди. Стално истицање борбе против спољашњег непријатеља стварало је плодно тло за развијање национализма.

У организовању комеморација на Ћелташу које су после обнављања споменика 1972. почеле да се одржавају сваке године, према чланцима из недељника *Слобода*, најекспониранији је био Савез бораца, што у ствари значи општински политички врх. За очекивање је било да се те комеморације одржавају у дане који на неки начин имају везе са животима *Незваној српској јунака* и Лукањца. То би нарочито могли да буду датуми њихових борби на

Ћелташу – 27. (15.) новембар, односно 19. август, а можда и оба датума. Међутим, увидом у архиву *Слободе* сазнајемо да су комеморације одржаване само поводом 15. септембра, дана пробоја Солунског фронта. Из овога може да се закључи да је локална политичка власт процењивала да носиоци Албанске споменице имају већи идеолошко-политички потенцијал и од *Незнаној српској јунака* и од партизана Милорада Манчића Лукањца, те да стално довођење солунаца на комеморације на Ћелташу, као и претходна одлука о постављању спомен-плоче Подружнице Удружења носилаца Албанске споменице на то место, може да се тумачи као *давање ветира у леђа* и *Незном српском јунаку* и Милораду Манчићу Лукањцу. Иначе, на Српском војничком гробљу на Метиљавици, комеморације поводом дана пробоја Солунског фронта одржаване су сваког 15. септембра деценијама пре обнављања споменика на Ћелташу 1972, а од те године одржаване су две комеморације у истом дану, и на Ћелташу и на Метиљавици, па су стари ратници превожени тамо-амо. *Незнани српски јунак* се у новинским извештајима са комеморација у *Слободи* помињао редовно, али пре свега као некаква географска одредница („на гробу Незног српског јунака“ и слично) док су помињања рата 1885. била ретка. Још горе је пролазио партизан Милорад Манчић Лукањац јер у већини извештаја није уопште ни поменут. С друге стране, говорници на комеморацијама који су углавном били локални политичари, користили су своје говоре и за дневно-политичке коментаре. Тако, на пример, на ручку приређеном за солунце после комеморација на Ћелташу и Метиљавици 1979, један од пиротских политичара је у свом излагању, поред осталог, говорио и о актуелним догађањима у покрету несврстаности (Победили су цео свет. *Слобода*, 22. 9. 1979, стр. 7). Годину дана касније, приликом комеморације на Ћелташу, одржан је минут ћутања поводом Титове смрти, иако је он умро четири и по месеца пре тога (Обележена годишњица пробоја Солунског фронта. *Слобода*, 20. 9. 1980, стр. 5). Међутим, када је крајем осамдесетих година Савез комуниста Србије склизнуо у национализам и када је у скоро свим средствима информисања у Србији, па и у пиротској *Слободи*, почела систематска политичка кампања против Хрватске и Словеније, на страницама пиротског недељника објављивали су се чланци у којима је писало да пиротски солунци критикују Хрвате и Словенце што желе да се одвајају, говорећи да

су их они, солунци, ослободили у Првом светском рату (Последњи каплар. *Слобода*, 22. 9. 1990, стр. 7; Последњи добровољци. *Слобода*, 21. 9. 1991, стр. 7).

Комеморација на Ђелташу у организацији општинске власти помиње се у листу *Слобода* задњи пут 1993. године (Пут до слободе није лак. *Слобода*, 25. 9. 1993, стр. 2). Још годину дана раније објављено је да се пиротска Подружница Удружења носилаца Албанске споменице угасила јер је остао само један њен живи члан (Солунци отишли у вечност. *Слобода*, 19. 9. 1992, стр. 2). Обележавање годишњице пробоја Солунског фронта у организацији општинске власти одржавано је и даље, сваке године до дан-данас, али само на Српском и Грчком војничком гробљу на Метилјавици, а не и на Ђелташу. Општинске власти су вероватно закључиле да се идеолошко-политички потенцијал споменика на Ђелташу истрошио. Споменик партизану Милораду Манчићу Лукањуц подсећа не само на њега већ и на целу партизанску борбу из које се родио југословенски социјализам, а који се урушио крајем осамдесетих година. Споменик *Незваном српском јунаку* био је детаљ у сложеним односима између Србије (односно Југославије) и Бугарске. Међутим, од деведесетих година долази до релаксације у тим односима. Ривалство око начина „изградње социјализма“ престало је само по себи када се пред крај осамдесетих година тај систем урушио у обе земље. У значајној мери су спласнуле и националистичке зађевице јер је Македонија измакла и Бугарској и Србији и постала независна држава. Иако се и Бугарска сагласила са санкцијама Србији током деведесетих година, донекле је жмурила на шверц важних артикала, као што је гориво. Националисти од деведесетих година за главне непријатеље српства означавају Хрвате, Албанце, Американце, а на неки начин и цео Запад. Однос према Бугарима Оливера Милосављевић описује на следећи начин: „...Bugari (se) doživljavaju kao relativno udaljen sused sa kojim nema većih trzavica, ali koji se mnogo ni ne primećuje niti se o njemu razmišlja“ (Milosavljević, 2002, стр. 233). После Петоокотобарског преврата постојала је тежња код највиших власти у обе државе за унапређењем односа, српски премијер Војислав Коштуница и председник Борис Тадић састајали су се са својим бугарским колегама (*Zajednički prelaz sa Bugarskom. B92*, 15. 4. 2005, <https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2005&mm=04&dd=>

15&nav_category=9&nav_id=166555 приступљено 15. 11. 2022; Poslednji put dva predsednika – Srbije i Bugarske, Boris Tadić i Georgi Prvanov sastali su se u Dimitrovgradu, aprila 2006-te godine. *Radio Televizija Caribrod*, 21. 6. 2018, <https://rtcaribrod.rs/sr/poslednji-put-dva-predsednika-srbije-i-bugarske-boris-tadic-i-georgi-prvanov-sastali-su-se-u-dimitrovgradu-aprila-2006-te-godine/> приступљено 15. 11. 2022). То наставља и председник Александар Вучић који у једном од тих сусрета изговара чак врло оптимистичку оцену „да код Срба нема никога ко не воли Бугаре“ (Vučić: Kod Srba nema niko ko ne voli Bugare. *Blic*, 22. 6. 2018, <https://www.blic.rs/vesti/politika/vucic-kod-srba-nema-niko-ko-ne-voli-bugare/d40tmzg> приступљено 15. 11. 2022).

У атмосфери побољшаних српско-бугарских односа и споменик *Незнаном српском јунаку* на Ћелташу потпуно пада у засенак. Године 2022. аутор је више пута посетио његову локацију. Стиче се утисак да ту баш нико не долази. Густо растиње на тлу прилично отежава прилаз. Близу споменика израсло је и бујно дрвеће које их је у значајној мери наткрилило, чега на новинским фотографијама из седамдесетих година уопште нема. Натписи на оба споменика, као и на хоризонталној спомен-плочи, отежано се читају. На већ цитираном тексту на спомен-плочи стоји да Подружница носилаца Албанске споменице предаје обновљене споменике омладини „уз завет на чување“. У новинском извештају са обнављања споменика се каже: „На крају свечаности ученици и омладина Раснице обавезали су се да редовно одржавају спомен-обележја на Ћелташу“ (Обновљен споменик непознатом војнику. *Слобода*, 23. 9. 1972, стр. 14). Може да се претпостави да су ђаци из села Расница били на комеморацијама на Ћелташу из истог разлога због кога су и сви ученици пиротске Гимназије морали да присуствују подизању првобитног споменика 1898. – због наредбе директора школе. Због тога је њихово „обавезивање“ које се помиње у новинском извештају вероватно ишчилело чим су општинске власти престале да организују комеморације, а самим тим и наредбе директора школе о присуствовању ђака. Двадесетак метара од споменика пролази колски пут којим мештани из поменутог села Расница и других околних насеља одлазе на своје њиве, међу њима свакако и неки који су својевремено као ђаци присуствовали комеморацијама и

учествовали у рециталима. Потпуно неутабан простор око споменика указује да вероватно нико од њих не свраћа.

Аутор овог рада сазнао је у разговору са члановима пиротског Друштва за неговање традиција ослободилачких ратова Србије до 1918. да је ово удружење грађана настојало да барем једном годишње на пригодан начин обиђе споменик *Незнаном српском јунаку* али да се то није успевало, већ је било спорадично. Активнијих чланова тог Друштва нема много и углавном су у старијој животној доби. За чишћење вегетације око споменика Друштво се обраћало за спонзорство неким предузећима, што није увек ишло баш глатко. Свакако су директори тих предузећа могли да сазнају да иза припрема за комеморације више не стоји званична општинска власт и да по том питању није вероватно да ће бити ургенција општинских функционера за спонзорство.

Двадесетак километара од Ђелташа, на Нешковом вису изнад Димитровграда (Цариброда), где се одвијала једна од најжешћих битака српско-бугарског рата 1885, налази се такође споменик посвећен том рату, али умногоме различит од оног на Ђелташу. Подигнут је док је Цариброд био у саставу Бугарске, пре Првог светског рата, а обновљен у новије време. Погинули бугарски и српски војници су ту сахрањени заједно. На њему је и на српском и на бугарском језику написано: „12. новембра 1885 г. у братоубилачком српско-бугарском рату је погинуло стотину бугарских и српских војника и официра. Вечна им слава.“ Вероватно су антиратне и помирљиве поруке које имплицитно зрачи овај споменик утицале да је у 21. веку постао део протокола сусрета највиших политичких представника Србије и Бугарске. Посетили су га заједно председници Борис Тадић и Георги Прванов, а касније и председници Александар Вучић и Румен Радев (*Pametnik – poruka mira sa Neškovog visa. Far*, <https://far.rs/sr/2018/10/16/pametnik-poruka-mira-sa-neskovog-visa/> приступљено 15. 11. 2022). Поставља се питање да ли би и споменик *Незнаном српском јунаку* на Ђелташу, макар и у локалним оквирима, могао да буде место које емитује антиратне поруке. У начелу, то је можда и могуће, с тим да основа такве промене сигурно не могу да буду идеолошки ставови који извиру из брошуре *Момчило Обилић јунак од Пироџа*, с којом је споменик заједно настајао.

ЛИТЕРАТУРА

- Антић, Г. (1996). *Велимировићи - књижевна башићина* (2. изд.), Андријевица, Ступови.
- Ђорђевић, В. (1908). *Историја српско-буџарској райа 1885. Књ. 2, Од Сливнице до Пироџа*, Београд, Задужбина И. М. Коларца.
- *Извештај краљ. срп. гимназије Св. Саве за школску 1898-1899. год.* (1899). Пирот, Штампарија Ник. С. Митковића.⁶
- Јовановић, С. (1990а). *Политичке и правне расправе : I-III*, Београд, БИГЗ, Југославијапублик, Српска књижевна задруга.
- Јовановић, С. (1990б). *Влада Александра Обреновића. Део 2*, Београд, БИГЗ, Југославијапублик, Српска књижевна задруга.
- Мадић, М. и Јончић, Д. (1989). *Двадесет њења српска бригада*, Београд, Војноиздавачки и новински центар.
- Магдаленић, С. (1911). *Слике из наших райова са Турцима и Буџарима 1876, 1877-1878. и 1885-1886. : 3 : Рай са Буџарима*, Београд, Народна штампарија Љуб. Ј. Бојовића.
- Milosavljević, O. (2002). *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o „nama“ i „drugima“*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Мишић, Ж. (1985). *Моје усјомене* (5. изд.), Београд, БИГЗ.
- *Момчило Обилић јунак од Пироџа.* (1898). Пирот, Штампарија Н. С. Митковића.
- Николић, Ж. (1979). *Јуџосијочна Србија у народноослободилачком рају и револуцији 1941-1945*, Београд, Институт за савремену историју.
- Панић, Д. (1988). *Наши њали*, Пирот, Слобода.
- Златковић, Ђ. (1967). *Зла времена : моноџрафија Луџнице (1876-1945) : џрилози за историју*, Бабушница, Народни универзитет.

⁶ Ова публикација чува се у Историјском архиву Пирот (ИАП), фонд Гимназија Пирот 98, кутија 1.

Прилог⁷

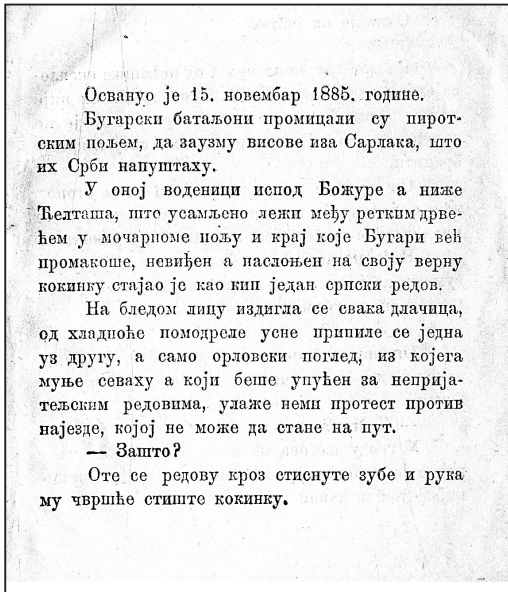
МОМЧИЛО ОБИЛИЋ ЈУНАК ОД ПИРОТА

погинуо

15. новембра 1885. год.
НА ЋЕЛТАШУ

Освануо је 15. новембар 1885. године.

Бугарски батаљони промицали су пиротским пољем, да заузму висове иза Сарлака, што их Срби напуштаху.

Освануо је 15. новембар 1885. године.
Бугарски батаљони промицали су пиротским пољем, да заузму висове иза Сарлака, што их Срби напуштаху.

У оној воденици испод Божуре а ниже Ћелташа, што усамљено лежи међу ретким дрвећем у мочарноме пољу и крај које Бугари већ промакоше, невиђен а наслоњен на своју верну кокинку стајао је као кип један српски редов.

На бледом лицу издигла се свака длачица, од хладноће помодреле усне припиле се једна уз другу, а само орловски поглед, из којег муње севаху а који беше упућен за непријатељским редовима, улаже неми протест против најезде, којој не може да стане на пут.

— Зашто?

Оте се редову кроз стиснуте зубе и рука му чвршће стиште кокинку.

У оној воденици испод Божуре а ниже Ћелташа, што усамљено лежи међу ретким дрвећем у моч(в)арноме пољу и крај које Бугари већ промакоше, невиђен а наслоњен на своју верну кокинку стајао је као кип један српски редов.

На бледом лицу издигла се свака длачица, од хладноће помодреле усне припиле се једна уз другу, а само орловски поглед, из којег муње севаху а који беше упућен за непријатељским редовима, улаже неми протест против најезде, којој не може да стане на пут.

— Зашто?

Оте се редову кроз стиснуте зубе и рука му чвршће стиште кокинку.

Слика 2 Прва страна текста брошуре
Момчило Обилић – јунак од Пирота

Figure 2 First page of the brochure
Momčilo Obilić the Hero of Pirot

Његови се другови давно повукли Суходолу видећи, да не могу на овом месту одолети надмоћнијој сили непријатељској.

⁷ Брошура *Момчило Обилић јунак од Пирота* временом је постала врло ретка и тешко доступна. С обзиром да је релативно кратка, њен текст у овом прилогу објављујемо у целини.

Само је он остао.

Зашто?

На догледу поносних а од ноћашње експлозије чађавих бедема Момчилова града он није могао ногом крочити са овог места, што је по заповести свога Господара имао и својом крвљу бранити.

Он се није могао растати са овом стопом земље, јер му је и та и свака друга стопа свете прадековине била дража и од главе на раменима.

Није могао у том судбоносном тренутку разумети, да је гдекад од велике вајде умети утећи па шкрипне зубима:

– Зашто?

Он зна, да војник ваља да се бије, да гине, а види, да му се чета повукла па се љутито пита:

– Зашто?

У граду његова имењака војводе Момчила ноћас је српском руком запаљена српска муниција; још и данас на згаришту прасне гдекоја бомба, звизне гдекоји куршум, а Момчило се у недоумици пита:

– Зашто?

И Момчило клече.

– Ти Боже, шапутао је, што си Србину дао Велбужд и Марицу, Косово, Дубље, Делиград и Ниш, што си Србину дао Душана, Марка и два Милоша – дај да се ја, најобичнији међу Србима, примакнем ма и прсти-ма мог јуначког имењака и не дај, да ми се име заборави!

И Момчило скочи па кроз прозор напери кокинку.

Снажна левица придржава цев, бистро око хвата нишан, а кажипрет на поузданој десници притеже обарач.

Пушка плану, а Момчилу око заигра – један се Бугарин пружио, да се више не дигне.

То је био први метак, ал' не би и последњи; то је био први погодак, ал' не би и последњи.

Куршум за куршумом зашиштао би из смртоносне цеви циљу, што му га је кивна рука Момчилова наменила, и Бугарин за Бугарином у самртним би мукама јаукнуо: јао моја нано! – –

Љутито се на све стране обазире командант бугарске позадине, не би ли пронашао, откуд бије ова клета пушка.

Кроз доглед му око далеко продире па опет не може нигде по свем пољу да уочи једног српског војника, док врело олово на махове прожиге војника по војника из његова одреда.

У чуду се пита командант:

– Може ли бити, да наши на овој ведрини не виде пред собом нас те бију своје другове? Не, то не може бити! А може ли бити, да се који Србин толико избезумио па се иза нас скрио те нас тако хладно и смишљено бије, кад зна, да је главу проиграо?

И као да је у то поверовао, јер шкргутну зубима и нареди, да се једна чета развије у ланац и пође назад те потражи тог невидљивог непријатеља, што већ пола чете побје.

Бугарски је ланац заузео велики полукруг и обазриво наступао.

А Момчило је и даље смишљено узимао на око једног по једног у ланцу и, на кога је окинуо, тај је свршио.

Момчилова је рука и даље пушку чврсто држала, око му је и даље поуздано гађало, а само му је лице дошло блеђе али не од страха – да га је имао, не би на том месту био – већ од љутине, што му метака нестаје.

Бугари су најзад опазили, откуд их куршуми бију па љути као рисови начинише око воденице круг, који се све више и више сужавао.

У Момчила беше још само десетак метака; у његовим је рукама још десет живота – девет куршума угасиће још девет живота душманских.

А десети?

То више нису људи, што му се примичу, то су крволочне звери, ти ће га страшном уморити смрћу, ако им жив падне шака – десети је куршум Момчило себи наменио.

И Момчило је и опет хладно и смишљено обарао огањ на непријатеље.

Рука му задркта, кад под прстима у фишеклији осети последњи метак.

Застао је па се замислио.

– Бог је човеку дао живот, ал' га није овластио, да сам себи живот одузме. Страшне су муке, што ме од душмана чекају, али су страшније, на које Бог удара грешног самоубицу.

Погибе Милош с Иваном и Миланом, погибе Танаско и Игуман Пајсије, што да не уме погинути и један Момчило? Једанпут се мре!

И полако отвори затварач па као нежна мајка своје мезимче брижљиво спусти свој последњи метак у лежиште и погледа кроз врата.

Кад Бугари видеше, да им непријатељ прекиде палбу, примакоше се врло близу воденици, а један полети, да се дохвати њена зида.

У тај мах Момчило окиде и Бугарин се сроза, а не писну.

Дружина му се заклони за дрвеће око воденице па оспе плотун у воденицу и под кишом од куршума десеторица се дохватише зида те с напереним пушкама једни стадоше на врата а други на прозорче.

– Предај се! викну командир чете.

– Волим с образом погинути но срамно живети! За Краља и оца-бину!

Тако одговара Момчило и снажним рукама замахне пушком.

Ваздух зашишти под тешким кундаком, који паде на главу најближем Бугарину те га са земљом састави.

Пушке припуцаше, али зрна прелетеше Момчилу преко главе, јер је он хитро као муња клекао.

И Момчило опет скочи па замахне пушком, али не састави – плотун из бугарских пушака истера му светлу душу из јуначког тела...

Четир дана лежало је обездушено тело овог див-јунака, јер га кивни Бугари не хтедоше сахранити.

Четвртога дана у ноћ крадом га сељаци укопаше на месту, које је својом крвљу освештао.

Историја је међу највеће јунаке уврстила Леониду и његових триста Спартанаца, што се код Термопила смедоше ухватити у коштац са огромном силом персијском.

Та историја мора забележити и име Момчила Обилића, што је *сам самцијѝ смео биѝти борбу с целом војском.*

Мрѝав Момчило вечиѝо ће живеѝи!

14. новембра 1898. год.

Пирот

М. Ж.

Примљено/ Received on 09.08.2023.

Прихваћено/ Accepted on 10.10.2023.

Миша Анђелковић*, Пирот
Miša Anđelković, Pirot

Споменичко наслеђе димитровградског краја из Другог светског рата и периода Информбироа Heritage of monuments from the Second World War and the Informbiro period in the Dimitrovgrad region

Сажетак: У некадашњем Цариброду, данас Димитровграду, током 1944. јавио се партизански покрет општора против фашизма. После ослобођења ових крајева септембра 1944, мушко војно способно становништво је мобилисано у НОВЈ. Неки од њих бораца су и поинули. Током рата, било је и цивилних жртава фашистичког терора. Након рата, избијањем информбировске кризе, димитровградски крај постао је погранично пограничних инцидента у којима су страдали поједини југословенски граничари. Данас о њим временима сведоче и спомен-обележја која су тема овог рада. Поред теренског истраживања на местима где се налазе поједина спомен-обележја, аутор се служио и необјављеним изворима и документацијом пронађеним у Историјском архиву у Пироу, Републичком заводу за заштитиу споменика културе у Београду и Народној библиотеци „Дејко Пећров“ у Димитровграду, као и објављеном лијераиуром.

Кључне речи: Димитровград, спомен-обележја, Друи свейски райи, Информбиро

Abstract: In the former Caribrod, now Dimitrovgrad, a partisan resistance movement against fascism aroseduring 1944. After the liberation of these regions in September 1944, the male population of military age was mobilized into the NOVJ. Some of these soldiers died. During the war, there were also civilian victims of fascist terror. After the war, with the outbreak of the In-

* misa.mance1990@gmail.com

formation Bureau crisis, the Dimitrovgrad region became the scene of border incidents in which some Yugoslav border guards were killed. Today, the monuments described in this manuscript bear witness to those times. In addition to field research of places where individual monuments are located, the author used unpublished sources and documentation found in the Historical Archive in Pirot, the Institute for the Protection of Cultural Monuments of Serbia in Belgrade and the „Detko Petrov” National Library in Dimitrovgrad, as well as published literature.

Keywords: *Dimitrovgrad, monuments, Second World War, Informbiro*

Димитровград (раније Цариброд) је мали град на југоистоку Србије. У периоду од 1879. до 1920. године налазио се у саставу Бугарске, да би након Нејског уговора припао новоформираном Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца (касније Краљевина Југославија). После Априлског рата 1941, Цариброд је анектиран од стране Бугарске. И у овом крају, у коме у највећем броју живе припадници бугарске националности, крајем рата јавио се покрет отпора према бугарској царистичкој власти, а поновним успостављањем југословенске власти, мушко војно способно становништво је мобилисано у јединице НОВЈ (Народноослободилачке војске Југославије) и учествовало у завршним борбама за ослобођење Југославије. Убрзо по завршетку рата, 1948, долази до сукоба Југославије са земљама Информбира, а Цариброд (који 1951. године мења име у Димитровград) постаје место пограничних инцидената. О ратним и поратним догађајима данас сведоче и спомен-обележја палим борцима и граничарима која се налазе широм димитровградске општине. О тим спомен-обележјима до сада је урађен само један необјављени елаборат (Завод за заштиту споменика културе Ниш [даље ЗЗЗСКН] – Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984).¹ Постоји податак да се на територији димитровградске општине налазе двадесет спомен-обележја из периода народноослободилачке револуције (Суботић, Опачић и Миљанић, 2006, стр. 144). Један је из периода пре Другог светског рата и он није обух-

¹ Копија овог елабората налази се у Народној библиотеци „Детко Петров“ у Димитровграду. Осим овог елабората не постоји ниједан списак спомен-обележја димитровградског краја у виду документа. Једна копија поменутог елабората налази се у власништву аутора.

ваћен овим радом, шеснаест је посвећено Другом светском рату и палим борцима у њему, а три су посвећена периоду Информбироа.

У самом граду налазила су се четири спомен-обележја из периода НОР-а (народноослободилачког рата) од којих је данас сачувано три. На згради Основне школе „Христо Ботев“ (раније – „Моша Пијаде“) налази се спомен-плоча са именима 53 пала борца из димитровградског краја. На плочи, на бугарском језику, пише да је за социјалистичку Југославију пало милион и седамсто хиљада њених синова и да је слобода скупо плаћена. Наводи се и да ће млада поколења Југославије знати да цене и чувају ту слободу, а изнад свега братство и јединство југословенских народа, те да ће се грађани димитровградског среза и будућа поколења угледати на борце свога краја у сталној борби на јачању социјалистичке отаџбине Југославије.

На табли су уклесана имена следећих бораца: из Димитровграда Васил Иванов „Циле“, из села Смиловаца Попов В. Тодор, Гогов В. Петар, Илијев А. Георги, Костов А. Генади и Ценков В. Тодор, из села Трнских Одороваца Алексов Г. Мирко, Симов С. Александар, Цветков Д. Нетко и Петров С. Никола, из села Петрлаша Гогов В. Борис, Петров А. Петар, Станчев С. Богдан и Гогов К. Јордан, из села Бачева Тошев С. Славчо, Ботев Д. Цветан, Дончев В. Ангел и Денков В. Стојан, из села Доње Невље Петров В. Ангел, Тошев П. Глигор, Ангелов М. Крум и Тодоров А. Милко, из села Славиња Митов С. Зорко, Станков Т. Александар и Џунов П. Костадин, из села Гуленоваца Андонов Р. Никола, Станулов М. Цветан и Стаменов Г. Симеон, из села Борова Соколов Т. Ангел, Николов Ф. Рангел и Денков К. Денко, из села Поганова Миланов Л. Веско, Марков Д. Васил и Златков И. Илија, из села Височких Одороваца Димитров А. Герман, Митов С. Мицко и Ангелов С. Иван, из села Држине Пејчев Ј. Георги, Рангелов Б. Димитар и Митов С. Јордан, из села Изатоваца Алексов Г. Димитар и Алексов Н. Нацко, из села Каменице Тодоров И. Асен, из села Пртопопинаца² Гогов В. Драгослав, из села Бребевнице Митов Д. Борис, из села Банског Дола Тодоров Г. Душко, из села Скрвенице Георгијев Т. Александар, из села Гојин Дола Иванов Г. Борис, из села Жељуше Јанков А. Петар, из села Лукавице Станулов К. Гроздан, из села Праче Василов И.

² Пртопопинци, негде се наводи и као Протопопинци. Напомена аутора.

Петар, из села Радејне Јоцев А. Аспарух и из села Грапе Георгијев И. Евстати. Касније у тексту ће се видети да постоје и разлике у именима палих бораца на овој плочи у односу на споменике и спомен-плоче подизане по селима. Слова на спомен-плочи су почела на неким местима да бледе.

Ова спомен-плоча откривена је 10. октобра 1954. године поводом деценије од ослобођења града, а подигли су је грађани димитровградског среза (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; Републички завод за заштиту споменика културе [даље РЗЗЗСК], Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Димитровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима, стр. 1; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Народни одбор општине Димитровград 02-6535/1-63 22.08.1963, Седмогодишњи план развика заштите споменика културе; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, филм: 7, снимак 5-6; Поповић, 1981, стр. 137; Суботић, Опачић и Миљанић, 2006, стр. 143).

На згради Скупштине општине Димитровград налази се спомен-плоча о оснивању Прве царибродске народноослободилачке бригаде. Бригада је формирана 12. септембра 1944. године и од 28. септембра исте године учествовала у борбама за коначно ослобођење Југославије. Натпис је на српском језику, а ова табла од црног мермера је реконструисана 1987. године. Постојала је стара табла од белог мермера. На њој је текст био на бугарском језику и била је постављена 28. септембра 1966. године. Разлика је у томе што се на старој табли налазило и име Царибродског партизанског одреда „Момчил војвода“, којег на новој табли нема. Да су постојале две табле сведочи елаборат ЗЗЗСКН који се налази у Народној библиотеци „Детко Петров“ у Димитровграду у коме је сачуван натпис на замењеној плочи на бугарском језику (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; Поповић, 1981, стр. 137). Аутор рада није успео да сазна шта се десило са старом таблом.

У дворишту Основне школе „Христо Ботев“, десно од улазних врата налази се биста револуционару и члану Комунистичке партије Југославије (КПЈ) Василиу Иванову „Цилету“. Биста је од бронзе, док је постоље направљено од вештачког камена. Биста је

откривена 1966. године. Аутор бисте је академски вајар из Ниша Душан Донков. На постољу се налази плоча на којој је на бугарском језику написано име Васи́ла Ива́нова Ци́лета, податак да је био члан КПЈ, као и година рођења и смрти (1908-1942). Васил Иванов Ци́ле је крајем септембра 1942. године био откривен у Београду од стране полиције. Покушао је да побегне, али је био рањен. Ускоро након тога је умро у болници (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; Поповић, 1981, стр. 137).

Слика 1 Некадашњи споменик на железничкој станици у Димитровграду

Figure 1 Former monument at the railway station in Dimitrovgrad

На перону железничке станице у Димитровграду налазио се споменик десетогодишњици народне револуције (слика 1). Био је грађен у облику паноа са централним стубом. На тај стуб су се и лево и десно надовезивала два елемента попут листова књиге. На стубу се налазила плоча са натписом на бугарском језику у спомен на десету годишњицу народне револуције од стране народа димитровградског среза. На врху стуба налазила се велика метална буктиња, а на паноима са стране биле су исписане године 1941. и 1951. Док у елаборату ЗЗЗСКН пише да је споменик свечано откривен 7. јула 1951. године, у материјалима Републичког завода за заштиту

споменика културе у Београду, као и у тадашњој штампи стоји податак да је откривен 29. новембра 1951. године (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Народни одбор Димитровград 02-6535/1-63 22.08.1963, Седмогодишњи план развитка за заштиту споменика културе; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, филм: 11, снимак 1-2; Прослава десетогодишњице народне револуције у Димитровграду. *Народне новине*, 29. децембар 1951, стр. 2). Како су пренеле нишке *Народне новине*, на митингу на железничкој станици у Димитровграду спомен-плочу је открио Димитрије Латинов, тада председник Народног одбора димитровградског среза, док су на церемонији говорили Жика Радојловић, тада секретар Среског комитета КПЈ у Димитровграду, Милан Зорић, тада министар финансија у Влади Народне Републике Србије и Иван Караиванов, посланик димитровградског среза. Овај споменик је срушен. Аутору је приликом обиласка места тог спомен-обележја речено да је приликом реновирања пруге Димитровград-Ниш споменик уклоњен. Аутор није сазнао да ли је споменик само уклоњен, или је приликом уклањања и уништен. Такође аутор није сазнао ко је одобрио рушење споменика, нити које године тачно је рушење обављено.

У селу Гојин Долу на зиду зграде бивше Земљорадничке задруге налази се спомен-плоча Борису Г. Иванову. На спомен плочи је на бугарском језику написано да је Борис Г. Иванов рођен 1. октобра 1922. године у Гојин Долу, да је био учесник народноослободилачке борбе од 20. септембра 1944. године и да је јуначки погинуо у борби против Немаца 12. априла 1945. године приликом пробоја Сремског фронта. Спомен-плочу су подигли Општински одбор Савеза бораца и месна канцеларија ССРНЈ села Гојин Дол. Тешко је одредити тачан датум и годину подизања плоче. Иако у елаборату ЗЗЗСКН пише да је спомен плоча откривена 1972. године, податке о њој можемо наћи у документацији димитровградске општине из 1966. године која је послата Републичком заводу за заштиту споменика културе (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Ди-

митровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима, стр. 2). Слова на спомен-плочи су скоро потпуно избледела.

И у селу Петрлаш се настојало да се подизањем спомен-обележја сачува успомена на пале борце. На спомен-плочи на фасади зграде бившег задружног дома у селу, уклесано је на бугарском језику да је плоча подигнута палим борцима за социјалистичку Југославију, а у борби против немачких и бугарских фашиста. Затим следе имена са годинама рођења и смрти: Владимир Г. Панов (1914-1941) убијен, Крум П. Дончев (1914-1941) убијен, Јордан К. Гогов (1923-1943) убијен, Борис Гргов (1916-1945) убијен, Петар А. Петров (1919-1945) убијен, Богдан С. Станчев (1924-1945) убијен, Никола И. Станчев (1924-1947) погинуо несрећним случајем. Није тачно одређено ко је од њих погинуо као борац, а ко убијен или стрељан као цивил. Види се и да је своје место на спомен-плочи добила једна особа погинула након рата, а према неким изворима још једна особа из Петрлаша је изгубила живот, Сима Пене Дончев, кога је бугарска војска стрељала 8. априла 1941. године, али његовог имена на спомен-плочи нема (Ставров, 2014, стр. 72). Спомен-плоча је подигнута 1. маја 1954. године. Поред имена палих бораца налазе се и њихове слике, са изузетком Владимира Панова. Спомен-плочу су подигли сами мештани села Петрлаш (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; Историјски архив у Пироту [даље ИАП], фонд Субнор Пирот, кутија 25, Упитник о споменику народноослободилачкој борби села Петрлаш; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Димитровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима, стр. 2; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Народни одбор Димитровград 02-6535/1-63 22.08.1963, Седмогодишњи план развјатка заштите споменика културе, РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, филм: 6, снимак 9-10; Поповић, 1981, стр. 138). За Петра А. Петрова постоји податак да је погинуо 4. марта 1945. године код места Балатинца (Николић, 1972, стр. 453)³; из села се помиње и извесни Глигоров Б. Бојин за кога се

³ Село Петрлаш се наводи као Петраљиш. Напомена аутора.

наводе подаци да је погинуо 12. априла 1945. на Босуту (Николић, 1972, стр. 447).⁴

У селу Поганову подигнута је спомен-чесма са таблом на којој је на бугарском језику уклесано да је чесма подигнута у част палим борцима народноослободилачког рата. Од четворице мештана чија се имена налазе на плочи тројица су погинула током завршних борби за ослобођење Југославије, док је један убијен 1943. године као жртва фашистичког терора. Уклесана имена су Манојлов Л. Васил (08.02.1915-1944) погинуо, Марков Д. Васил (16.08.1924-1945) погинуо, Златков И. Илија (1920-1945) погинуо и Мишић Димитар (1901-1943) убијен. Чесма је подигнута 1954. године, о чему сведочи и уклесана година испод табле. Спомен-чесму су подигли мештани села Поганова (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; ИАП, фонд Субнор Пирот, кутија 25, Упитник о споменику народноослободилачкој борби села Поганова; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Димитровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима, стр. 2; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Народни одбор Димитровград 02-6535/1-63 22.08.1963, Седмогодишњи план развитака заштите споменика културе; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, филм: 7, снимак 7-8; Поповић, 1981, стр. 138; Суботић, Опачић и Миљанић, 2006, стр. 144). Чесма је обновљена од стране општине Димитровград 2014. године. За Марков Васила постоје подаци да је погинуо 4. марта 1945. године код Балатинца (Николић, 1972, стр. 450)⁵, док се помиње и Делчев Васил погинуо истог дана код места Балотинца (Николић, 1972, стр. 447).

Спомен-чесма палим борцима народноослободилачког рата подигнута је и у селу Доња Невља, 4. јула 1950. године. Чесма је направљена од тесаног камена, а на њој је постављена табла од белог мермера са именима четрнаест палих бораца из села Доње Невље, Горње Невље, Скрвенице и Борова. Такође је уклесан текст да је спомен-чесма подигнута палим борцима за независност и слободу домовине за време Другог светског рата. Осим имена и презимена

⁴ Село Петрлаш се наводи као Петраљиш. Напомена аутора.

⁵ Средње слово је овде Т, а не Д. Напомена аутора.

палих бораца других података о њима нема на плочи, а чесму је подигао Савез бораца народноослободилачког рата и мештани са подручја Невље и Борова. Погинули су Петров В. Ангел, Тошев П. Георги, Ангелов М. Крум, Тодоров А. Милко, Вучуровић Илија и Тошев П. Љубен из села Доње Невље, Михалков Д. Камен из села Горње Невље, Георгијев Т. Александар и Глигоров С. Талко из села Скрвенице, Соколов Т. Ангел, Николов Ф. Рангел, Денков К. Денко, Илијев Т. Ангел и Митов А. Нацко из села Борова. Текст је на српском језику (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Димитровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима; Поповић, 1981, стр. 137; Суботић, Опачић и Миљанић, 2006, стр. 143). За Тодоров Милка постоје подаци да је погинуо 18. фебруара 1945. године у Зворнику (Николић, 1972, стр. 458).⁶

У селу Смиловци, недалеко од цркве, подигнут је споменик палим борцима народноослободилачког рата. Споменик се састоји из три дела. Постоље је од вештачког камена, а на врху је стилизована буктиња. У средини се налази плоча од белог мермера на којој је на бугарском језику уклесано да је у народној револуцији изгнуло на хиљаде наших најбољих синова и да је израсла нова социјалистичка Титова Југославија као симбол мира и социјализма. Затим се налазе имена пет палих бораца села Смиловци са њиховим сликама. Четворица од њих су погинули 1945. године на Сремском фронту, док је један погинуо 1944. године у Босни. Руско В. Ценков (1914-1945) погинуо, Тодор В. Георгиев (1924-1945) погинуо, Петар В. Гогов (1924-1945) погинуо, Георги А. Илиев (1923-1945) погинуо и Генча Г. Костов (1925-1944) погинуо. Споменик је подигнут од стране Савеза бораца и мештана села Смиловци, а свечано је откривен 4. јула 1956. године (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Димитровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима, стр. 3; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пи-

⁶ Уместо Доње, овде се као село наводи Горња Невља. Напомена аутора.

рот, Народни одбор Димитровград 02-6535/1-63 22.08.1963, Седмогодишњи план развитка заштите споменика културе; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, филм: 6, снимак 11-12; Поповић, 1981, стр. 138; Суботић, Опачић и Миљанић, 2006, стр. 144). Вест у виду фотографије да је споменик подигнут локалне новине су објавиле тек 1959. године (Паметник на загиналите в НОБ. *Брајсџиво*, 1. јули 1959, стр. 7). За Генчу Костова постоје подаци да је погинуо 17. новембра 1944. године код Сјенице (Николић, 1972, стр. 450), док се из села помиње и Попов В. Тодор који је погинуо 4. марта 1945. године код Балатинца (Николић, 1972, стр. 453). Слова на споменику су скоро потпуно избледела.

У селу Радејни, на згради основне школе, постављена је спомен-плоча двојници палих бораца у народноослободилачком рату. Обојица су погинула у априлу 1945. године као припадници 22. дивизије приликом пробоја Сремског фронта. На плочи је на бугарском језику уклесан текст да су у народној револуцији као борци НОР-а Југославије дана 12. априла 1945. године на реци Босут у Хрватској погинули Аспарух А. Јоцев и Ефтим М. Рангелов, за слободу, братство и јединство и за срећни живот југословенских народа. Спомен-плочу подигли су мештани села Радејна, а откривена је 4. јула 1959. године (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Димитровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима, стр. 3; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Народни одбор Димитровград 02-6535/1-63 22.08.1963, Седмогодишњи план развитка заштите споменика културе; Поповић, 1981, стр. 138). Откривање спомен-плоче било је најављено у локалним новинама (Честване на 4 јули – Ден на бореца. *Брајсџиво*, 1. јули 1959, стр. 1). Слова на плочи су скоро у потпуности избледела.

Спомен-плоча палим борцима у Другом светском рату је подигнута и у селу Височки Одоровци. Налази се на згради бивше земљорадничке задруге. На плочи од белог мермера уклесана су имена осморице палих бораца са сликама од којих је један погинуо 1941. године, док су остали погинули 1944. и 1945. током завршних борби за ослобођење Југославије. Петорица су из села Височки

Одоровци, док су тројица из села Гуленовци. У тексту стоји да је у рату изгинуло на хиљаде најбољих синова и да је израсла нова социјалистичка Титова Југославија као симбол мира и социјализма. Имена погинулих бораца: Васа Манов (1888-1941) погинуо, Иван С. Ангелов (1918-1944) погинуо, Мицко С. Митов (1924-1945) погинуо, Славча Д. Савов (1920-1945) погинуо, Јерман А. Митов (1926-1945) погинуо, Цветан М. Станулов (1914-1945) погинуо, Никола Р. Андонов (1916-1945) погинуо, Сима Г. Стаменов (1925-1945) погинуо. Спомен-плоча је подигнута од стране Савеза бораца и мештана села Височких Одороваца и Гуленоваца, а свечано је откривена 7. јула 1956. године (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Димитровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима, стр. 4; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Народни одбор Димитровград 02-6535/1-63 22.08.1963, Седмогодишњи план развитка заштите споменика културе; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, филм: 7, снимак 1-2; Поповић, 1981, стр. 137). Према неким подацима извесни Јован Анђелковић из села Одороваца је погинуо 15. децембра 1944. године код Сјенице (Николић, 1972, стр. 445)⁷, док је Андонов Р. Никола из села Гуленоваца погинуо 12. априла 1945. године на Босуту (Николић, 1972, стр. 445).⁸

У селу Каменица постављена је спомен-плоча поводом двадесетогодишњице ослобођења и прве акције Царибродског партизанског одреда „Момчил војвода“. Одред је 17. јуна 1944. године спалио општину и ликвидирао фашистичку власт у Високу. Текст је уклесан на бугарском језику. Спомен-плочу је подигао Општински одбор Савеза бораца из Димитровграда, а плоча је свечано откривена 8. септембра 1964. године (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Димитровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима, стр.

⁷ Аутор није успео да сазна да ли се ради о Ивану Ангелову.

⁸ Име села овде је Гуленовица. Напомена аутора.

4). Сама плоча је била постављена на згради некадашње општине у којој је била смештена и бугарска окупаторска власт. Ова зграда је касније постала сеоска школа. Приликом откривања плоче говорио је Кирил Трајков (Димитровградско твржествено отпратнува 20-годишнината от своето ослобождение. *Брајсџиво*, 12. септември 1964, стр. 1, 7). Ова плоча је нестала. Аутору је неколико мештана села изјавило да је плоча украдена. Када је и зашто плоча нестала није утврђено. Зграда школе се почела рушавати.

У селу Изатовци подигнут је споменик палим борцима народноослободилачког рата из тог краја. Споменик је подигнут борцима који су погинули 1944. и 1945. године током завршних борби за ослобођење Југославије и двојици жртава фашистичког терора. Укупно четрнаест имена је уклесано на споменику из села Изатоваца, Славиње, Сенокоса, Каменице, Горњег и Доњег Криводола, док су жртве фашистичког терора из села Влковије и Браћеваца (раније – Брајковци). На спомен-плочи изнад имена погинулих уклесано је на бугарском језику: „Палим борцима за слободу и независност ФНРЈ у НОБ-у од 1941. до 1945. године.“ Споменик је откривен 1. јула 1954. године, а подигли су га мештани височког краја. На споменику су уклесана следећа имена: из села Изатоваца Богдан А. Јорданов (1925-1945) погинуо, Нацко Н. Алексов (1925-1945) погинуо и Димитар Г. Алексов (1925-1945) погинуо, из села Славиње Зорко С. Митов (1922-1945) погинуо, Георги Ж. Тошев (1921-1945) погинуо, Костадин П. Џунов (1919-1944) убијен и Александар Г. Станков (1905-1945) погинуо, из села Каменице Асен И. Тодоров (1924-1945) погинуо и Арсен А. Манов (1912-1941) нестало, из села Горњег Криводола Стефан Д. Николов (1924-1945) погинуо, из села Доњег Криводола Никола П. Гргов (1923-1945) погинуо, из села Влковије Тодор К. Ђуров (1910-1941) погинуо, из села Браћеваца Георги Г. Гогов (1903-1941) погинуо и из села Сенокоса Цветан П. Динчев (1915-1945) погинуо и Арсен П. Петров (1919-1944) погинуо (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документи о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Скупштина општине Димитровград 02-1012 01.07.1966, Подаци о спомен-обележјима, стр. 5; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Народни одбор Димитровград 02-6535/1-63 22.08.1963, Седмогодишњи план развитка зашти-

те споменика културе; Поповић, 1981, стр. 137; Суботић, Опачић и Миљанић, 2006, стр. 143). Богдан Јорданов је погинуо 17. новембра 1944. године код Лаба на Космету (Николић, 1972, стр. 449), Наско Н. Алексов 12. априла 1945. на Босуту (Николић, 1972, стр. 445)⁹, док се помиње и извесни Алексов С. Добривоје, умро 12. априла 1945. године у Београду (Николић, 1972, стр. 445). За Асена Тодорова из села Каменице постоје подаци да је погинуо 18. фебруара 1945. године код Зворника (Николић, 1972, стр. 458). Споменик је дело Асена Апостолова, по занимању геодета (ИАП, фонд Субнор Пирот, кутија 25, Упитник о споменику народноослободилачкој борби села Изатоваца). Слова на споменику су толико избледела, да се поједина имена једва могу прочитати.

На месту званом Извориште, недалеко од села Сенокоса, подигнута је спомен-чесма у част оснивања Царибродског партизанског одреда „Момчил војвода“. На чесми је табла на којој је на бугарском језику уклесан текст да је по решењу Окружног комитета КПЈ Пирот на том месту 2. јуна 1944. године формиран Царибродски партизански одред „Момчил војвода“. Споменик је подигнут од стране СУБНОР-а¹⁰ општине Димитровград, а откривен је 7. јула 1975. године. Сам Царибродски одред није формиран на том месту, већ непуна 2 километара даље, према извору реке Височице, на три километара од села Сенокоса (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; Поповић, 1981, стр. 138; Суботић, Опачић и Миљанић, 2006, стр. 144). Откривање спомен-чесме било је најављено у локалним новинама (Голямо твржество. *Брајсџиво*, број 714/715, без датума, стр. 1) .

У центру села Сенокос подигнута је спомен-чесма у част палим борцима Царибродског партизанског одреда. На чесми је постављена плоча на којој је на бугарском језику уклесан текст да је народ Сенокоса пружио помоћ борцима Царибродског одреда који је формиран 2. јуна 1944. године на Изворишту, три километара од ове чесме. Борци и грађани димитровградског краја овим исказују захвалност мештанима тог села. Иако је на чесми датум 7. јул 1975. године, она је откривена дан раније (Внушително твржество в Се-

⁹ Уместо имена Нацко, овде се наводи као Наско. Напомена аутора.

¹⁰ СУБНОР – Савез удружења бораца народноослободилачког рата.

нокос. *Брајсџиво*, 11. јули 1975, стр. 6), а подигнута је од стране СУБНОР-а општине Димитровград (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране). Плочу су открили Костадинка Драгичевић-Коца и Живко Виденов, борци царибродског одреда, а на свечаности је говорио Србислав Златковић, тада председник Општинског одбора СУБНОР-а Димитровград.

У селу Трнски Одоровци подигнута је спомен-плоча палим борцима у Другом светском рату. Постављена је на фасади зграде Основне школе која се некада звала „Иван Караиванов“ (данас „Христо Ботев“). На спомен плочи су уклесана имена четворице погинулих бораца. Тројица су погинула приликом ослобођења земље: 1944. године (један) и 1945. године (двојица), док је један мештанин био убијен од стране фашиста. Текст на плочи је на бугарском језику и гласи да су у неравноправној борби против фашизма, а за нашу заједницу СФРЈ, храбро погинули наши мештани Мирко Г. Алексов (1927-03.05.1945), Александар С. Симеонов (1925-02.02.1945), Недко Д. Цветков (1922-1944) и Никола С. Петров (1912-08.04.1941). Спомен-плоча је откривена 7. јула 1963. године, а подигнута је од стране месне организације Савеза бораца и мештана села Трнских Одороваца (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; Поповић, 1981, стр. 138).¹¹

Треба напоменути да постоје подаци за борца Душана Т. Граздановића из села Банског Дола који је погинуо 18. новембра 1944. код места Оштрог Копља (Николић, 1972, стр. 458).¹²

Други светски рат завршио се 1945. године. Али мирно стање у димитровградској општини кратко је трајало. Године 1948. избила је информбировска криза, а са њом и инциденти на југословенско-бугарској граници. Неколико таквих инцидената у димитровградском крају довело је и до смртних исхода, односно погибије југословенских граничара о чему данас сведоче три спомен-обележја.

На месту званом Вучине њиве, недалеко од села Невље, погинуо је 27. октобра 1951. године граничар Милан Милентијевић. На

¹¹ Село је поменуто као Трнско Одоровце. Напомена аутора.

¹² Аутор није успео да сазна да ли се овде ради о Душку Г. Тодорову чије име је уклесано на табли која се налази на школи у Димитровграду.

месту где је граничар убијен подигнут је споменик од тесаног камена у облику зарубљене пирамиде (слика 2). Постоље је од бетона. У врху се налази звезда петокрака са српом и чекићем, а у дну постоља са стране две стилизоване буктиње. Споменик је ограђен гвозденим оградом. На споменику се налази спомен-плоча на којој је уклесано да је на последњој стопи своје социјалистичке домовине од бугарског информбировског метка 27. октобра 1951. године пао наш друг граничар Милан Милентијевић, члан СКЈ. Споменик су подигли његови другови војници и старешине граничари ВП 9718/2 Димитровград (ИАП, фонд Субнор Пирот, кутија 25, Упитник о споменику народноослободилачкој борби села Сливнице м.з. „Слане воде“). Споменик је подигнут исте 1951. године. Оближња караула понела је име убијеног граничара Милана Милентијевића (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, филм: 11, снимка 3-4; Панакијевић, 2013, стр. 88-91). Данас је споменик потпуно запуштен. Петокрака је поломљена и бачена у дно споменика, тесани камен се полако распада, стилизоване буктиње су оборене, а неки људи су у ограђеном делу поставили кошнице са пчелама.¹³

Осим што је караула у селу Сливници понела име погинулог граничара, на згради карауле постављена је плоча на којој на српском језику пише да је Милан Милентијевић био рођен 14. новембра 1928. године у селу Јакољ у рачанском срезу. У сећању на њега његови другови дали су име караули „Милан Милентијевић“. Плоча је постављена 22. децембра 1952. године на празник Дана армије, а плочу је открио поручник Ковачевић (ИАП, фонд Субнор Пирот, кутија 25, Упитник о споменику народноослободилачкој борби села Сливнице код карауле). Караула је одавно напуштена, а због конфигурације терена није баш приступачна.¹⁴

¹³ Такво стање затекао је аутор рада приликом обиласка терена и фотографирања споменика палим борцима у димитровградском крају 22. марта 2022. године.

¹⁴ Аутор се овом приликом захваљује Маринку Рангелову, рођеном у селу Драговити са пребивалиштем у Димитровграду, на великој помоћи приликом проналаaska карауле.

Слика 2 Споменик граничару Милану Милентијевићу
Figure 2 Monument to border guard Milan Milentijević

Тело Милана Милентијевића¹⁵ било је преко Пирота испраћено за Ниш, где је у ковчегу на тенку било изложено на Тргу ослобођења (данас Трг краља Милана) на коме се окупило око 30.000 људи на протесту поводом смрти граничара (Величанствени протестни митинг у Нишу поводом мучког убиства граничара Милентијевића. *Народне новине*, 3. новембар 1951, стр. 1-2). Према неким изворима, трагичне ноћи је уз убијеног граничара био још један војник на стражи („Соко“ је престао да се јавља. *Народне*

¹⁵ Право име убијеног граничара било је Милун Мелентијевић, док се село где се родио зове Јакаљ, општина Бајина Башта. Ове податке аутору су дали мештани села Јакаљ, као и братанац Милуна Мелентијевића. Милун је сахрањен у свом родном селу. Аутор није успео да сазна како је дошло до грешке приликом записивања имена и презимена убијеног граничара, како у свим изворима (објављеним и необјављеним), тако и у литератури и штампани.

новине, 6. октобар 1979, стр. 5), али аутор није успео да утврди ко је био тај други стражар.

У селу Каменица подигнута је спомен-плоча убијеном милиционеру. Налази се лево од улазних врата на згради месне канцеларије. На плочи је уклесан текст да је „бранећи слободу и независност наше социјалистичке домовине 26. новембра 1951. године код села Изатоваца мучки убијен од бугарских диверзаната народни милиционер Костадиновић Стојиљка Радисав, рођен 19. новембра 1924. године у селу Јабуковцу, среза власотиначког. Својим пожртвовањем, оданошћу и храброшћу остаће у нашој успомени као светли пример како се треба борити за свој народ, партију и друга Тита“. Спомен-плочу су подигли другови убијеног Костадиновића из ДСУП-а, милиционери и службеници димитровградског среза. Плоча је откривена 7. јула 1954. године (ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград, 1984, без броја стране; РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, ф. Пирот, Народни одбор Димитровград 02-6535/1-63 22.08.1963, Седмогодишњи план развитка заштите споменика културе). Иако је Радисав Костадиновић убијен непосредно након Милуна Мелентијевића, његово убиство није добило толику медијску пажњу. Ниједне тадашње новине нису објавиле да је још један граничар, овог пута милиционер, убијен на граници са Бугарском.¹⁶

Преглед спомен-обележја у димитровградском крају везаних за Други светски рат и време сукоба са Информбироом показује да су сва она подигнута током социјалистичког периода и то претежно у његовом просперитетном делу, слично као и у другим деловима Југославије. Слично је и то да су ова спомен-обележја, као и сами чиновници њиховог свечаног откривања, те медијско извештавање о њима, служили за истицање основних постулата југословенског социјалистичког друштва. Специфичност димитровградског краја, где већину становништва чине припадници бугарске националности, вероватно је утицала да се политика братства и јединства југословенских народа и народности додатно посебно истиче.

¹⁶ Аутор не може са сигурношћу да тврди да ли је и име Радисава Костадиновића тачно или је, као у случају Мелентијевића, можда направљена грешка приликом уписивања имена, презимена и родног места на спомен-плочи.

Због истог разлога, натписи на једном броју ових спомен-обележја су исписани на бугарском језику.

После урушавања социјализма није подигнуто ниједно спомен-обележје које се односи на истраживани период. С друге стране, дошло је до њиховог убрзаног пропадања. Натписи на њима су често постали врло слабо читљиви. Дошло је и до нарушавања, па и уклањања неких спомен-обележја и то под недовољно јасним околностима. Било би логично да бригу о спомен-обележјима води држава, али конкретна ситуација на терену указује да то ни издалека није случај. Драстичан пример је поменути случај споменика који је био на истакнутом месту, на важној пограничној железничкој станици у Димитровграду, а сада га нема и можда је и уништен, што нико није умео (или није хтео) да каже. Ако држава није успела да се са више пажње односи према споменику који је на њеном земљишту и којим газдује њено јавно предузеће (Железница Србије), да се постара да се измести на неку другу оближњу, примерену локацију, још мање се може очекивати да ће то да чини са мањим споменицима који се налазе у удаљеним селима. То потврђује и случај спомен-плоче у Изатовцима за коју мештани тврде да је украдена, а државни органи тај случај нису решили, а није немогуће да га озбиљније нису ни испитивали. То што је општина Димитровград 2014. ипак помогла у обнови једног сеоског спомен-обележја, у Поганову, више може да се схвати као изузетак који потврђује правило, јер после тога нису следили никакви други систематски кораци у заштити и обнављању спомен-обележја. За заштиту споменика постоје и специјализоване државне установе, тзв. заводи. У социјалистичком периоду они су водили рачуна и о спомен-обележјима везаним за Други светски рат и послератно време. Управо смо и ми за писање овог рада користили одређену документацију Републичког завода за заштиту споменика културе и Завода за заштиту споменика културе Ниш из социјалистичког периода. Међутим, садашње стање спомен-обележја о којима је реч указује да брига о њима од стране поменутих установа изгледа није велика.

У социјалистичком периоду важну улогу у подизању и одржавању спомен-обележја имала је организација партизанских бораца СУБНОР која је била добро позиционирана у том систему као тзв. друштвено-политичка организација. После урушавања социјализма, ова организација, иако је наставила да делује, губи значајан

део свог утицаја. Неумитним протоком времена скоро сви борци НОР-а су помрли. Да би организација опстала, најпре се користила могућност да чланови могу да постану и потомци и поштоваоци партизанских бораца, а у најновије време је дошло и до промене имена организације код задње две речи – уместо Савез удружења бораца народноослободилачког рата у – Савез удружења бораца народноослободилачких ратова, све у жељи да се база чланства прошири борцима и поштоваоцима других ратова. Октобра 2022. године Општински одбор СУБНОР-а у Димитровграду такође је ускладио свој статут и програм са променама које су донели републички органи СУБНОР-а Србије (Formiran Opštinski odbor Subnora Dimitrovgrad, *RT Caribrod*, 14. oktobar 2022, <https://rtcaribrod.rs/sr/formiran-opstinski-odbor-subnor-a-dimitrovgrad/> приступљено 27. 6. 2023). СУБНОР Димитровград планира да у наредном периоду ради на обнови споменика, 2023. године већ су имали полагање венаца на спомен-обележја по селима, с тим да је процена да ће активности бити скромније него у социјалистичком периоду.

Поред државних органа и институција, као и удружења какво је СУБНОР, бригу о спомен-обележјима могу да воде и сами грађани. Из горњег описа спомен-обележја може да се види да су нека од њих подигли управо сами мештани одређених насеља, барем тако пише на њима. Одржавање спомен-обележја је свакако мање сложен посао од њиховог подизања од почетка и не мора увек да захтева велика материјална средства и обимно улагање људског рада. Дobar пример би било једноставно појачавање боје уклесаних слова која је често прилично избледела. Међутим, ни акција таквог типа скоро да нема.¹⁸ Чини се да мештани свакодневно пролазе поред спомен-обележја а да их скоро и не примећују, па ни то у каквом су стању. Има и примера свесног нарушавања спомен-обележја управо од стране мештана, као што је горе описани случај оштећења споменика погинулом граничару код Невље, те уношења приватних кошница у ограђени споменички простор.

¹⁸ Као редак супротан пример навешћемо активност Мирка Алексова из Трнских Одороваца, блиског потомка погинулог Мирка Алексова чије је име на спомен-плочи у том селу и по коме је тај мештанин и добио име. Он редовно фарба слова и петокраку и одаје пошту палим борцима.

У наредним истраживањима ове теме можда би било занимљиво да се поред стандардног историјског користи и социолошки, односно социолошко-антрополошки метод и да се у комуникацији са становништвом дође до систематских сазнања о томе шта мештани мисле не само о бризи о неким спомен-обележјима, већ и о самом њиховом подизању, постојању и сврси.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Историјски архив Пирот – ИАП, фонд Субнор Пирот
- Завод за заштиту споменика културе Ниш – ЗЗЗСКН, Преглед споменика НОР-а, ранијих ратова и старих камених записа на територији општине Димитровград (1984)
- Републички завод за заштиту споменика културе – РЗЗЗСК, Документација о меморијалним споменицима, фонд Пирот

ЛИТЕРАТУРА

- Николић, Ж. (1972). *22 српска дивизија*, Београд, Војноиздавачки завод.
- Панакијевски, С. (2013). *Од Миџора до Руја : сећање на 23. територијални батаљон*, Пирот, Музеј Понишавља.
- Поповић, Р. (1981). *Споменици народноослободилачке борбе и револуције СР Србије 1941-1945*, Београд, Експорт прес.
- Ставров, С. (2014). *Петрлаш село које нестјаје* (2. измењено и допуњено изд.), Београд, Завод за проучавање села.
- Суботић, В., Опачић, П., Миљанић, Г. (2006). *Меморијали ослободилачких ратова Србије . Књ. 1, том 2*, Београд, Влада Републике Србије, Министарство рада, запошљавања и социјалне политике; БеоСинг; Републички завод за заштиту споменика културе.

ШТАМПА

- *Брајсџиво* (1959, 1964, 1975)
- *Народне новине* (1951, 1979)

Примљено/ Received on 28.06.2023.

Ревидирано/ Revised on 01.10.2023.

Прихваћено/ Accepted on 10.10.2023.

Дејан Крстић*, Народни музеј Зајечар
Dejan Krstić, National Museum Zaječar

Идентитети становништва Књажевачког Буџака Identities the Population In Knjaževac Budžak

Сажетак: У овом раду се износе подаци о идентитетима становништва области Књажевачки Буџак, добијени разговорима са казивачима приликом боравака на терену 2010. године. Разговори су обављани у оквиру истраживања која су сprovedена за потребе докторске дисертације „Конструкција идентитета Торлака у Србији и Бугарској“, одбрањене на Филозофском факултету у Београду 2014. године. Изнесени подаци бацају светло на сложenu и вишеслојну идентитетску слику овог подручја и, у вези са његовим становништвом, откривају садржаје локалних, регионалних и националних идентитетских назива (ендонима и егзонима): Пироћанци, Буџаклије, Каланци, Сврљжани (Сврљжање), Тимочани (Тимочање), Бујари (и Бујариши), Срби, Шоји и други. На крају рада даћи су и транскрипци делова разговора са казивачима.

Кључне речи: локални идентитет, регионални идентитет, национални идентитет, Пироћанци, Буџаклије, Сврљжани, Тимочани (Тимочање), Бујари, Срби, Шоји

Abstract: This paper gives data about the identities of people in the area of Knjaževac Budžak, obtained through interviews with informants during fieldwork in 2010. Interviews were conducted as a part of a researches carried out for a PhD thesis „The construction of the Torlaks' identity in Serbia and Bulgaria“, defended on the Faculty of philosophy in Belgrade in 2014. The data cast the light on a complex and multy-layer picture of this area and, in relation to its people, reveal the content of local, regional, and national identity names (endonyms and egzonyms): Piroćanci, Budžaklije, Kalanci,

* dejkrst2@gmail.com

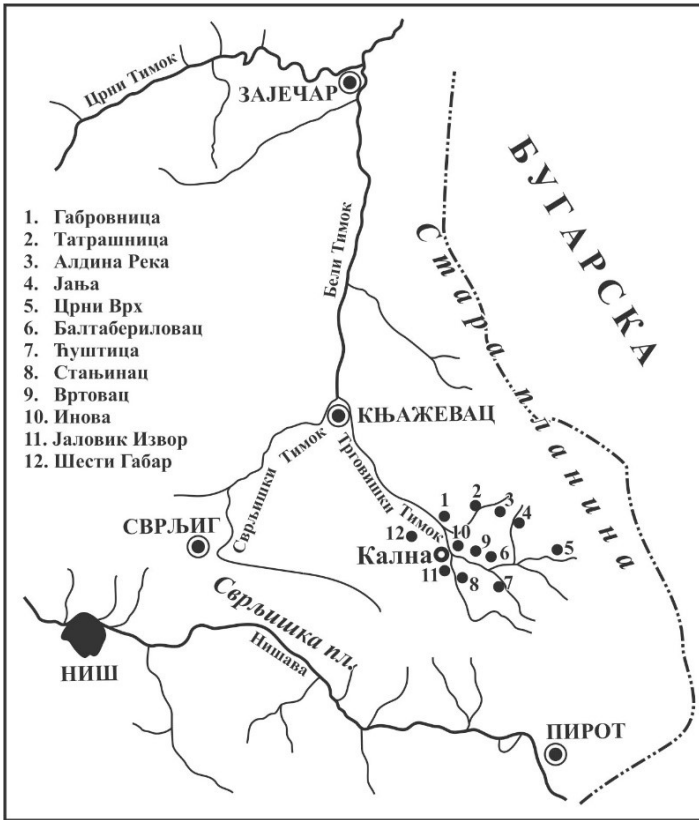
Svrljižani (Svrlžanje), Timočani (Timočanje), Bugari (and Bugaraši), Srbi, Šopi and others. At the end of the paper, transcripts of parts of the conversations with the tellers are given.

Keywords: *local identity, regional identity, national identity, Piroćanci, Budžaklije, Svrljižani, Timočani (Timočanje), Bugari, Srbi, Šopi*

За потребе писања докторске дисертације *Конструкција идентитета Торлака у Србији и Бугарској*, одбрањене децембра 2014. године на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду (ментор проф. др Саша Недељковић), спровео сам у северозападној Бугарској, у тимочком крају, као и у Пиротском округу, опсежна систематска теренска истраживања¹. Ова истраживања подразумевала су, пре свега, обављање великог броја разговора са казивачима, а резултирала су веома обимним материјалом. Текстовима у свескама *Пиротској зборника* бр. 44, 45 и 47 (Крстић, 2019а, 2020, 2022) започео сам, а у овој свесци настављам са публиковањем сакупљеног материјала везаног за пиротски крај, као и закључака који су из тог материјала изведени.

Овом приликом дају се за дисертацију сакупљени подаци о идентитетима ширих слојева становништва области Књажевачки Буцак – локалним, регионалним и националним. Реч је, у ствари, о мањем одељку из дисертације (Крстић, 2014, стр. 174-191 и сумирано на стр. 223-224), у којем су, због потребе да буде објављен самостално, извршене извесне корекције и допуне. Подаци су сакупљени приликом теренских истраживања у Књажевачком Буцаку од 31. маја до 3. јуна 2010. године. Они су поткрепљени транскрипцијама делова разговора, који су као прилози дати како овде тако и у дисертацији (Крстић, 2014, стр. 750-777). У основном тексту после сваког податка назначена је веза са одређеним транскриптом, а такође и шифра која означава казивача од кога је информација добијена и преко које он може да се нађе на списку казивача (са личним подацима о казивачима) приложеном на крају рада. Транскрипти се дају због потврде аутентичности података – они

¹ О истраживањима у пиротском крају 2007, 2009. и 2010. године, осим у самој дисертацији (Крстић, 2014, стр. 159-162), може се детаљније видети у: Крстић, 2019а, стр. 3-5. Ту је приложена и карта са насељима у којима су истраживања извршена.

Слика 1 Села Књажевачког Буџака у односу на околне градске центре и друге географске објекте
 Figure 1 Villages of Knjaževački Budžak in relation to the surrounding city centers and other geographical objects

су директно сведочанство са терена о овој теми (снимке разговора у дигиталном облику чувам у својој личној архиви).

Приликом поменутих теренских истраживања у Књажевачком Буџаку сакупљени су и подаци о искуствима становника овог подручја у вези са идентитетским називом *Торлаџи* (*Турлаџи*), који су у дисертацији дати у одељку посвећеном сазнањима становништва целог пиротског краја у вези са овим називом (Крстић, 2014, стр. 192, 195-196, 197-198) као и у транскриптим разговора који су за њега везани (Крстић, 2014, стр. 778-779, 780-781, 783, 785, 787-790, 791-794), а објављени су и у раду посвећеном овој теми (Крстић 2019а, стр. 6, 7, 8, 12-13, 14-17, 21-22, 24-25, 29, 38-44, 47-53). Пошто су већ објављени и анализирани, овом приликом нису узети у обзир.

*

Од свог колеге Драгољуба Златковића из Пирота, са којим сам боравио на терену, током истраживања сазнао сам да се назив Буцак користи и за нека села у пиротској општини (Шугрин, Мирковци, Церова, Базовик...), а постоји и Белопаланачки Буцак (Витановац, Козја, Мирановац, Мирановачка Кула и Пајеж)², тако да је Књажевачки Буцак само део једног ширег простора који се тако звао. Овај шири простор је био *буцак*, односно скрајнут крај, ћошак, посматрано из Пирота, јер је био окружен с једне стране Старом планином а с друге српско-турском државном, касније и административном, тимочко-нишавском границом. После Другог светског рата подељен је између три општине, како је то и данас. Међутим, у етнографској, демографској и другој литератури устаљена је пракса да се назив Буцак, без одреднице којој општини припада, користи само за Књажевачки Буцак³.

Идентитете у Књажевачком Буцаку у великој мери је одредила једна специфична ситуација. Ово подручје, са варошицом Калном као центром, некада је гравитирало Пироту и нишавском крају, без обзира на то што је у сливу Тимока. Године 1833, када је слив Тимока прикључен аутономној српској кнежевини, оно је, као део пиротског краја, остало у Турској и између њега и суседног тадашњег Књажевачког округа била је постављена државна српско-турска граница. После ослобођења Пиротског округа од Турака 1878. године и прикључења Србији, овде је остала административна граница између овог и Књажевачког округа (у црквеној административној подели она је важећа и данас). Ова граница је до данас и етнокултурна – она је граница распрострањења мно-

² Године 2008. у Београду је, као 371. књига у едицији *Хронике села*, коју објављује Културно-просветна заједница Србије, објављена књига Градимира Маринковића под називом *Белопаланачки Буцак* (Маринковић, 2008). Према овом извору, Белопаланачки Буцак чини поменутих пет насеља.

³ На пример, године 1974. Никола Пантелић је у Гласнику Етнографског музеја у Београду објавио рад *Етнoлoшкa гpaђa из Буцака* (Пантелић, 1974), који се односи само на Књажевачки Буцак, а године 2003. у Зајечару је, као прва у едицији *Стaнoвништво Стaрe њaнинe*, објављена књига Миодрага Велојића и Олице Радовановић под називом *Буцак*, која се, такође, односи само на Књажевачки Буцак (Велојић и Радовановић, 2003). Оваквих примера има још доста.

гих етнокултурних чињеница. Специфичност која се одражава на идентитетску слику овог подручја јесте то што је после Другог светског рата, после референдума, ово подручје отргнуто из Нишавског округа, односно пиротског краја, и прикључено Зајечарском (тимочком) округу, односно књажевачком крају. Половином 50-тих година XX века од овог подручја је формирана општина Кална. Половином 60-тих година XX века гасе се мање општине у тимочком региону, а међу њима је и ова општина, чија је територија потом постала део општине Књажевац. Ситуацију је додатно специфичном учинила чињеница да се велики број људи из овог краја у време индустријализације од 50-тих до 80-тих година XX века одселио у тимочке градове Зајечар и Књажевац, а много мањи у Пирот. Ово мешање људи појачало је комуникацију, а тиме и локалне идентитете.

Пошто је искључење овог подручја из пиротског краја и прикључење књажевачком крају умногоме утицало на локални идентитет његових становника, приликом теренских истраживања записивана су и сећања, предања и субјективна мишљења о тој административној промени. Казивач из Ћуштице (Ћуш-3⁴) преноси предање да је председник сеоске општине Ћуштица (*Зарко*) био у свађи са председником у Пироту (*Цаца*), па је пребацио Ћуштицу Књажевцу, да више не би ишао у Пирот (тр. 1⁵). Казивач из Вртовца (Врт-1) каже да је после Другог светског рата отворен рудник уранијума у околини Калне, чије је ново руководство било за то да се ова област прикључи Књажевцу. У народу је било мало отпора, али људи нису смели много да се буне, јер би касније имали проблема са примањем на рад у руднику. Он сматра да би ово подручје, да није било рудника и његовог руководства, остало у пиротском крају. У то време неки су били против преласка у књажевачки крај, јер су сматрали да ће им у њему порези бити већи, пошто ће бити одређивани према нижим, богатијим књажевачким селима, а не према буџачким, планинским и сиромашним. То се није десило, али је у то време овакво мишљење проношено. (тр. 2) Казивач из Калне (Кал-2) каже да је ово подручје било под Пиротом и у току Другог светског рата, када је ту била бугарска власт.

⁴ Шифра казивача под којом се он налази на списку казивача на крају рада.

⁵ Шифра транскрипта под којом се он налази у другом делу рада.

После рата руководство Књажевца је хтелo да ово подручје припадне Књажевцу, а руководство Пирота да остане под Пиротом. Они који су имали родбину у Пироту, агитовали су за Пирот, а они који су имали родбину у Књажевцу, за Књажевац. Народ се на зборовима определио за Књажевац. Можда је било пресудно то што је у Књажевцу већ био један број насељеника из овог краја. Многи су већ, због нешто веће близине Књажевца, дрва за огрев, од чије продаје се у то време живело, возили у Књажевац, а не у Пирот. (тр. 3) Казивач из Инове (Ин-1) потврђује да је до после Другог светског рата ово подручје било у пиротском крају, али је тада, у време оснивања рудника, после борбе између Књажевца и Пирота, припало Књажевцу. Он тврди да је, после гашења рудника, општина Књажевац узела сав новац и да је због тога ово подручје поново постало сиромашно. За време рудника у Кални су изграђени станови, хотел, управна зграда. (тр. 4)

Више казивања нам илуструје сложену идентитетску слику узроковану променом административног центра и правцима одсељавања. Казивач из Ћуштице (Ћуш-1), на питање ко су Пироћанци, одговара: *Па, ми*. Каже да су људи његовог краја некада били под општином Пирот, а после пребачени у општину Књажевац. Раније су се сви у његовом крају представљали као Пироћанци, а сада тога више скоро да нема. Међутим, иако је дошло до административне поделе, они и даље сарађују са суседним селима у пиротској општини (Мирковци, Засковци, Топли До) и сматрају их и даље делом једног, свог, краја. (тр. 5) Друга два казивача из Ћуштице (Ћуш-2,3) кажу да су Ћуштитчани на граници између пиротског и тимочког краја. Они су, како кажу, били у пиротском крају и били су Пироћанци, али је њихов крај пребачен у другу административну јединицу. Један од њих (Ћуш-2) каже да му је свеједно да ли га називају Пироћанцем или Тимочанином. Други (Ћуш-3) ипак сматра да су они Пироћанци, јер су га тако називали када је као зидар (дунђер) ишао у надницу. Син му је насељен у Великом Извору код Зајечара, па је он као зидар радио у околини Зајечара. Тамо, чим каже да је из околине Калне, одмах га називају Пироћанцем. Зато се он тако и осећа, а то поткрепљује чињеницом да је људима његовог села доскора било тешко да за било шта иду у Књажевац, већ су за све ишли у Пирот – на пијаци и да купе и да продају, у продавницу да се снабдеју. На пијаци су продавали стоку и дрва. Ови казивачи

сведоче о томе да и даље имају сарадњу са суседним селима у пиротској општини (Шугрин, Мирковци, Церова), да су ти људи исто што и они – Пироћанци, и да сви припадају истом крају. (тр. 6) Још један казивач из Ћуштице (Ћуш-4) каже да су они били под Пиротом и да су Пироћанци. Каже да су до села Горња Каменица били Пироћанци, а већ од Доње Каменице су Тимочани. У време Тита су их пребацили да буду Тимочани, али они су ипак Пироћанци. Имали су родбину у суседним пиротским селима Рудиње и Мирковци и некада их редовно посећивали, а сада више у посете не иду због старости. (тр. 7) Један казивач из Ћуштице (Ћуш-5) сматра да су Пироћанци од села Церова (које је прво иза превоја који дели сливове Тимока и Нишаве) па даље према Пироту. На питање да ли су људи његовог краја Пироћанци, он каже да не зна. Зна да је раније његово село припадало *оџиџини Пироџи*, а отац му је причао да је касније пребачено и припада општини Књажевац. Пита се да ли припадају Пироћанцима или Књажевчанима. Он би рекао да није Пироћанац. Не зна да каже шта је, а било би му драго да зна. (тр. 8)

Казивачи из Црног Врха (ЦВ-1,2) објашњавају да је њихов крај некада, давно, био под општином Пирот, а да је потом пребачен под Књажевац. Један од њих (ЦВ-1) децидно каже да они нису Пироћанци, наводећи пример да је он, за својих шездесет шест година, у Пироту био само једанпут. (тр. 9) Један казивач из Црног Врха (ЦВ-3) каже да су људи његовог краја некада били Пироћанци, а сада се налазе у *Зајечарском срезу* (тр. 10). Други казивач из Црног Врха (ЦВ-4) каже да је Пироћанац и да су га у војсци старешине називале Пироћанцем (тр. 11). Казивач из Јање (Јањ-2) каже да људе његовог краја у Зајечару зову Пироћанцима, али они немају никакве везе са Пиротом. Објашњава да кроз њихов крај пролази река Тимок и она може да их *однесе* само ка Књажевцу и Зајечару, а не и ка Пироту. Међутим, кад га неко назива Пироћанцем, он се због тога не љути и не вређа. (тр. 12) Казивач из Јање (Јањ-3) потврђује да је некада ово подручје административно припадало Пироту, а касније додељено Књажевцу. Каже да су његови становници сада ипак Тимочани а не Пироћанци. Пироћанци, по његовом мишљењу, почињу од села Шугрин (првог села у општини Пирот из правца Књажевца и Калне). (тр. 13) Казивач из Балта Берировца (ББ-1) каже да људе његовог села са стране обично зову Пироћанцима, и то због говора, јер користе речи које се користе и

у пиротском крају (наводи и неколико примера). Он за себе каже и да је Пироћанац, али, кад се представља, каже и село из којег је и каже и да је *Калáнац*. (тр. 14) Казивач из Балта Берировца (ББ-4) каже да, кад треба да се декларише ван свог краја, он помене Калну, Књажевац и Пирот. Може да каже и да је Пироћанац. Некад су били под Пиротом и тамо су гравитирали, на пример терали дрва. Кад год је требало, упрезали су волове и ишли за Пирот. У Књажевац се ретко ишло и није се ишло ради куповине. Каже да зна да је према административној припадности Књажевчанин, али и да није Тимочанин (видећемо да се у овом крају Тимочанима традиционално сматрају становници нижих предела уз реку Бели Тимок) (тр. 15). Казивачи из Балта Берировца (ББ-5,6), уз потврду да је њихово подручје припадало Пироту, кажу да су били Пироћанци, али да сада то нису. Казивачица (ББ-5) каже да се то одређује по томе којој општини неко припада. (тр. 16)

Казивач из Вртовца (Врт-1) потврђује да је некада ово подручје било под Пиротом и да су тада људи овог краја били Пироћанци, а онда су пребачени под Књажевац и сада се он осећа као Тимочанин, с тим што се ни мало не вређа ако га неко назове Пироћанцем (тр. 17). Други казивач из Вртовца (Врт-2) каже да људе његовог краја називају Пироћанцима и да они у тим приликама то прихватају и кажу да су из Буцака Пироћанци (тр. 18). Трећи казивач из Вртовца (Врт-3) каже да су их некада називали Пироћанцима, до половине XX века, а после тога се то изгубило, тако да је данас та појава ретка (тр. 19). И казивач из Инове (Ин-1) каже да људе његовог краја у Зајечару називају Пироћанцима. Његов син (Ин-2) додаје да их данас више има у Зајечару и Књажевцу него у завичају, а он се не осећа као Пироћанац, већ као Књажевчанин. Поготово много их се одселило у Зајечар, нешто мање у Књажевац, а у Пирот мало. Отац (Ин-1) додаје да им је општина у Књажевцу. И један и други кажу да се не осећају као Пироћанци. Пироћанци, према њиховим речима, имају другачији говор у односу на говор њиховог краја, убацују бугарске речи (наводе и примере: *џуа*, *џова*). У димитровградском крају се, по њиховом мишљењу, прича потпуно бугарски, а у пиротском крају се користе само поједине бугарске речи. (тр. 20)

Казивач из Стањинца (Ста-1) каже да људи његовог краја нису Пироћанци, иако зна да је ово подручје некада било под Пиротом.

Сматра да се говор људи његовог краја доста разликује од говора Пироћанаца. На питање како се осећају, с обзиром на то да су некада били под Пиротом и да им је он ближи од Књажевца, а да припадају Књажевцу, он каже: *Ми смо на средини. [...] Између Књажевца и Пироћа.* (тр. 21) Казивачица из Стањинца (Ста-2) каже да се од њеног села низводно низ Тимок села *воде* у Зајечару, а на супротну страну – у Пироту (већ суседно село Шугрин је у општини Пирот). Она потврђује да су људе њеног краја у Зајечару називали Пироћанцима и Пиркама (погрдно), приписујући им и цицијашлук (класичан стереотип о Пироћанцима). (тр. 22) Казивач из Стањинца (Ста-3) каже да је његов крај био пиротски, а да је касније пребачен из пиротског у књажевачки. Каже да су људи његовог краја Пироћанци, низводно до села Габровница, укључујући и ово село. Он се представља као Пироћанац. (тр. 23) Казивачица из Стањинца (Ста-4) каже да нема то искуство, али зна од старијих да су их са стране, ван њиховог краја, називали Пироћанцима. Син јој је насељен у Пироту а ћерка у Зајечару, а она ипак каже да су људи њеног краја Тимочани, јер је ту крај Тимочке крајине. (тр. 24)

Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-1) објашњава да, када каже из ког је села, многи закључе да је Пироћанац. Он, не желећи да полемише, обично одговори да Пирот јесте близу његовог села, иако, по његовом мишљењу, није баш близу. Зна да је његов крај некада био у Пиротском срезу и да су његови стари, кад је он био дечак, за све што им је било потребно ишли у Пирот. (тр. 25) Други казивач из Јаловик Извора (ЈИ-6) каже да људе његовог краја у Зајечару називају Пироћанцима, иако су удаљени од Пирота. Он каже да зна да нису Пироћанци, али, с друге стране, зна и да су некада били под Пиротом. Под Пироћанцима подразумева људе од границе пиротске општине према Пироту. (тр. 26) Трећи казивач из Јаловик Извора (ЈИ-7) каже да је његов крај раније био пиротски а сада је зајечарски. Приметио је да је газдовање шумама у овом крају поново стављено под управу Пирота, све до Габровнице (последњег села у Буцаку према Књажевцу). Каже да људи његовог краја нису Пироћанци. Зна да их Сврљижани и људи у околини Зајечара називају Пироћанцима, а то је, по његовом мишљењу, због тога што су раније били под управом Пирота. (тр. 27) Још један казивач из Јаловик Извора (ЈИ-8), који је као мајстор грађевинац, дунђер, радио у пожаревачком, кладовском, зајечарском и другим крајевима,

каже да се свуда представљао као Пироћанац, а и да је општеуврежено мишљење да су људи његовог краја Пироћанци. (тр. 28) Казивачица из Шестог Габра (ШГ-1) каже да њен крај припада Зајечару и Књажевцу и да људи њеног краја нису Пироћанци (тр. 29). Друга казивачица из Шестог Габра (ШГ-2) потврђује да су некада били под Пиротом и да су им говорили да су Пироћанци, али се то сада већ изгубило (тр. 30).

Казивач из Калне (Кал-2), на питање каква је разлика између људи његовог краја и Пироћанаца, каже да је разлика у говору, да Пироћанци другачије говоре, имају сасвим другачији, бугарски нагласак (тр. 31). Казивачи из Габровнице (Габ-2,3) објашњавају да их у тимочкој долини називају Пироћанцима, али тврде да они то нису. Сматрају да се прави Пироћанци, они у пиротској општини, од њих разликују по говору, имају бугарске речи. Људи из његовог окружења се у идентификацији везују за варошицу Калну. (тр. 32). Други казивач из Габровнице сведочи да их у Књажевцу називају Пироћанцима и они то прихватају као датост (тр. 33). Казивачица из Габровнице (Габ-5) такође потврђује да за њих користе називе *Пироћани* или *Пироћанци*, иако нису у општини Пирот, већ у општини Књажевац. Она не зна да је њен крај некада био под Пиротом. Ћерка јој се одселила у Зајечар и тамо су направили кућу. Тамо их називају Пироћанцима. (тр. 34)

Овакви подаци као да нам указују на то да су становници Књажевачког Буцака некада имали јасан регионални идентитет Пироћанци, али да се овај идентитет пољуљао административним изласком из пиротског краја, као и повременим економским миграцијама и сталним миграцијама према Књажевцу и Зајечару. Појављују се, како из казивања видимо, неки други локални идентитети, који подразумевају новостворену разлику у односу на пиротски, али и стару разлику у односу на тимочки крај. То су идентитети *Буџаклије* и *Каланци* (за цео Буцак). Међутим, према више казивања, ови идентитети нису тако *чврсти*. Томе иде у прилог што једна казивачица из Јаловик Извора (ЈИ-6) и не зна да се област у којој живи зове Буцак. На питање који је назив за сва села њеног краја, она набраја имена свих села, а на питање шта је то Буцак, каже да не зна (тр. 35). Неколико казивача (ЈИ-1,5, Габ-4,5), на питање који је заједнички назив за сва села и становнике њиховог краја, не зна одговор, а тек на помен

речи Буцак они кажу да тако људи са стране називају њихов крај (тр. 36-40).

Ипак, има и казивача (Ћуш-1,5, Јањ-5, Врт-3, Ин-1, ЈИ-2, Ста-1,4, Кал-2, Габ-2) који, на питање како се зове њихов крај, децидно кажу да је то *Буцак* (тр. 41-50). Казивач из Ћуштице (Ћуш-1) додаје да се раније овај крај није звао Буцаком, али је после отцепљења од пиротског краја назив Буцак почео да се користи (тр. 41). Казивачи из Стањинца (Ста-1,4) објашњавају да Буцак значи нешто забачено (тр. 47, 48). Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-2) каже да се област зове Буцак зато што су ту биле густе шуме у којима су се крили хајдуци (тр. 46). Интересантно је да мали број људи овог краја географски назив Буцак користи и за именовање становника овог простора. Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-2) каже да су становници овог простора *Буцаци* (тр. 46), а казивач из Калне (Кал-2) да су *Буцаклије*, јер се простор зове *Буцак* (тр. 49). Интересантно је и да неки казивачи (Јањ-1,2) распрострањење Буцака према Књажевцу не везују за стару административну и државну границу, већ за планински рељеф, па мисле да почиње од самог Књажевца (тр. 51, 52). Један од ових казивача (Јањ-2) помиње термин Заглавак (који означава област која се налази између области Буцак и Тимок), али потпуно неодређено (тр. 52).

Осим термина Буцак, за идентификацију са овим крајем користе се и термини *Кална* и *Каланци*. Казивач из Вртовца (Врт-3) каже да су људи из тимочке долине за људе његовог краја раније користили назив *Буцаклије*, а у новије време *Каланци* (тр. 53). Казивач из Габровнице (Габ-1) каже да људе његовог краја у Књажевцу називају Каланцима. Он зна да је то некад био пиротски крај, али сад је пиротски крај од Стањинца, односно Шугрина (тамо где почиње пиротска општина), а његов крај је *калански крај*. (тр. 54) Казивачица и Зајечара, родом из Балта Бериловца (ББ-3), каже да људи њеног краја нису Пироћанци, иако их тако у Зајечару називају. Она то, за разлику од свог деде и мајке (ББ-1,2), не прихвата (они прихватају зато што знају да је овај крај некада био под Пиротом), јер никада у свом животу није била у Пироту, а њен крај гравитира Књажевцу. Она се регионално изјашњава као *Каланка*. (тр. 55)

Због *иреласка* у другу административну јединицу, дакле, становници Књажевачког Буцака све мање се осећају као Пироћанци, али се овај идентитет *иодирева* у местима њиховог масовног

насељавања, у Зајечару, Књажевцу и њиховим околинама. Пиротски идентитет становника Буцака *йодїревају* и суседни Сврљижани, иако нема трајног мешања становништва, нема насељавања већ само повремених контаката. Реч је о становницима области Сврљиг, западно од Књажевачког Буцака, за које у Буцаку и у другим околним крајевима користе назив *Сврљижани* или, у дијалекту, *Сврљижање*. О овоме сведочи неколико казивања. Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-1), буцачког села на граници са сврљишким крајем, потврђује да становнике његовог краја Сврљижани и данас зову Пироћанцима, јер су били у Пиротском срезу. Он показује брдо изнад села, које представља границу са сврљишким крајем, који је у Нишком срезу. (тр. 56) Казивачица из Јаловик Извора (ЈИ-5), рођена у сврљишком крају и удата у ово село, потврђује да се у њеном родном крају становници Буцака називају Пироћанцима, а да Пироћанци за њих користе назив *Сврљижање* (тр. 57). Још један казивач из Јаловик Извора (ЈИ-7) потврђује да их Сврљижани зову Пироћанцима и да њихов крај сматрају пиротским, јер је то заиста раније био пиротски крај (тр. 58).

Код становника Књажевачког Буцака, према више сведочења, постоје негативни стереотипи о Сврљижанима, у смислу да су склони превари и крађи. Казивач из Јање (Јањ-2) у шали каже да су они многи добри људи, али само треба бити што даље од њих, јер, како алудира, воле да украду (тр. 59). Казивач из Балта Бериловца (ББ-1) каже да сврљишки крај почиње иза Јаловик Извора и да су Сврљижани *мало као ђаволићии и ајдучи као* (тр. 60). Казивач из Балта Бериловца (ББ-6) за Сврљижане каже да су опасни (тр. 61). Казивач из Вртовца (Врт-1) каже да су *Сврљижање бїшеїи људи*, што значи да су ван уобичајених правила, мангупи, који су спремни на лаж, крађу и слично (тр. 62). Други казивач из Вртовца (Врт-3) каже да су Сврљижани иза Јаловик Извора и да су у његово село долазили да мељу жито у воденицама. Носили су специфичне широке панталоне. По њему, они су *їрефрїїани* и специфично за њих је да хоће да украду. То важи за све, али посебно се у томе истичу становници села Драјинац и Тијовац, која су по томе позната. (тр. 63) Казивач из Инове (ИН-1), на питање какви су људи Сврљижани, каже да постоји село Драјинци, чији су становници опасни људи, који су, ради крађе, и вагон воза откачивали (тр. 64). Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-1) каже да су Сврљижани више себични и мање

гостопримљиви у односу на људе његовог краја (тр. 65). Други казивач из Јаловик Извора (ЈИ-2) потврђује да од његовог села на даље почиње сврљишки крај (тр. 66). Казивачица из Јаловик Извора (ЈИ-6) потврђује то исто, уз речи да сврљишки крај почиње одмах после последње махале Јаловик Извора, која се зове *Ћиринци*. Чула је да се прича да су Сврљижани зли и опасни људи, мада она има зета (сестрин муж) Сврљижанина, који је добар човек. (тр. 67) Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-7) каже да су Сврљижани добри и паметни људи, али да село Драјинац бије глас да су раније много крали и да су у току Другог светског рата били највећи лопови. Зато се каже: *Крадне ко Сврљижанин, Драјинчанин*. Ови стереотипи важе за цео сврљишки крај. (тр. 68) Још један казивач из Јаловик Извора (ЈИ-8) потврђује да су људи од његовог села на даље *Сврљижани*. Уз смешак каже да су они *себични мало*. Драјинчани су чувени по крађи. (тр. 69) Казивач из Стањинца (Ста-1) каже да су од Јаловик Извора на даље Сврљижани, да су они сналажљивији од становника Буцака и да су већи трговци (тр. 70). Други казивач из Стањинца (Ста-3) каже да су Сврљижани *мало љрпшени људи*, што значи сиромашни (тр. 71). Казивач из Калне (Кал-1) каже да су Сврљижани *мало чивље* и нису као Пироћанци, Буцаклије, спремни су да преваре човека, на пример у трговини. Село Драјинци је познато по крађи. О томе има много прича. Између два светска рата десила се крађа у Драјинцу. Украдено је јагње, заклано, и сви су видели да је унето у једну кућу. Дошла је полиција, сигурна да ће ухватити лопова, прегледала је све делове куће, али није могла ништа да нађе. Онда су лопову обећали да га неће ухапсити и гонити, само да им каже где је сакрио месо. Он им је открио да је месо ставио испод бебе у љуљци (колевци од тканине). Друга прича гласи: Драјинчанин је пошао за Сврљиг. Када је пролазио кроз село Извор, један човек га је упитао куда се упутио. Он му је одговорио да иде у Сврљиг да купи кошуљу. Изворац му је рекао: *Ако те не увати, купи и једну за мене*. Они су познати по томе да воле да украду. Још једна прича: Драјинац нема гробље, јер сви Драинчани завршавају у завору. (тр. 72) Други казивач из Калне (Кал-2), уз потврду да људе иза Јаловик Извора зову Сврљижанима, додаје да за њих *кажу да су много нејошпшени*. *И да су сви лажови и лојови*. По томе се издвајају Тијовац и Драјинац. Драинчани су на магистралном путу преко планине Тресибаве (између сврљишког и књажевачког

краја), да би отели месо, зауставили камион са хладњачом. (тр. 73) И казивач из Габровнице (Габ-1) каже да су Сврљижани лоши људи (*врло лејљива љосла*). Он у Габровници издаје простор за кошнице (Габровница је међу пчеларима позната по медној паши и ту многи сезонски довозе пчеле) и дешавало му се да Сврљижани, да не би платили закуп, ноћу отерају кошнице и побегну. Кошнице најчешће довозе они из самог Сврљига, а по лошем гласу најгори су они из Драјинца и Сврљишког Извора. (тр. 74)

Међутим, без обзира на јасан став према Сврљижанима, најјачи идентитетски однос становници Књажевачког Буцака имају према суседима на северу, у сливу Тимока, према Књажевцу и Зајечару, јер су, као што смо видели, главне сезонске и сталне миграције из овог изразито планинског и пасивног рејона ка жупнијим пределима ишле управо у овом смеру. Да је стара државна српско-турска граница (која је ту била 45 година – од 1833. до 1878. године) имала значај за локални идентитет, недвосмислено показују чињенице да су људи овог краја, према речима једног казивача из Вртовца (Врт-2), подручје од ње низ Тимок, звали Србијом (*Игемо на доле низа Србију*) (тр. 75), или, према речима другог казивача из истог села (Врт-3), људе овог подручја звали Старосрбијанцима (тр. 76). Ипак, према највећем броју казивача (ЦВ-3, Ћуш-1,2,3,4, ББ-4,5,6, Врт-1, ЈИ-4,8, Ста-2,3,4, Габ-5) за становнике Књажевачког Буцака људи ове области, која, из њиховог угла гледања, почиње са клисуром Коренатац и са селом Горња Каменица, су *Тимочани*, односно у дијалекту *Тимочање* (Тимочани, пак, становнике Књажевачког Буцака, као што смо већ видели, зову Пироћанцима). Саму област они зову *Тимок* или *џимочки крај*. (тр. 77-89)

Неки казивачи, међутим, не везују Тимок и Тимочане за некадашњу државну српско-турску и административну тимочко-нишавску, односно књажевачко-пиротску границу. Они ову област одређују по географском принципу – то је за њих жупна долина Белог Тимока од Књажевца до Вратарничког теснаца. Један казивач из Црног Врха (ЦВ-1) и један из Балта Бериловаца (ББ-1) износе своје схватање да су Тимочани од Књажевца (где настаје Бели Тимок) низводно (тр. 90, 91). Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-3) каже да су Тимочани од Трговишта (села код Књажевца од којег се шири тимочка долина), а да су села од некадашње пиротско-књажевачке административне границе до Трговишта (Горња и Доња Каменица

и Штрпци) такође Буцак, јер су у пасивном планинском пределу. Тимочани су од околине Књажевца до зајечарских села, као што је, на пример, Вратарница. (тр. 92). Казивач из Вртовца (Врт-3), који је дао податак да су људи од Горње Каменице низводно називани Старосрбијанцима, каже да су *Тимочање* од Баранице (места изнад Књажевца и Трговишта са којег се отвара поглед према тимочкој долини) и самог Књажевца наниже, а да становници села између Буцака и Тимока (и на путу, поред Трговишког Тимока, и у планинском залеђу) то нису, већ да припадају области *Зáлавак* (тр. 93). Казивачи из Габровнице (Габ-2,3) кажу да су *Тимок* и *Тимочање* од Трговишта наниже, а планинска села између Буцака и Тимока (Папратна, Рапушница, Алдинац...) не могу да буду Тимок јер су планинска (тр. 94). Један казивач из Јаловик Извора (ЈИ-1) каже да су Тимочани у доњим селима поред железничке пруге (која иде долином Белог Тимока) (тр. 95). Казивач из Инове (Ин-1) тврди да су Тимочани све до Неготина и Кладова (тр. 96), дакле много даље од долине Белог Тимока, све до Дунава. Но, да су сазнања о Тимочанима само ствар комуникације из које се јавља идентитетски однос, показује нам пример казивачице из Црног Врха (ЦВ-5). Она никада није ишла у Тимок и целог живота је живела у свом родном селу (које је у Књажевачком Буцаку најудаљеније од тимочког дела), те уопште није ни знала за реч Тимочани као за реч која означава људе северно од Буцака (тр. 97).

Интензивнија комуникација за време сезонског пољопривредног и дунђерског рада, као и због трајног насељавања становника Књажевачког Буцака у области Тимок, донела је и стереотипе о Тимочанима и, у односу на њих, о самима себи. Стереотипно мишљење о Тимочанима је да су богати, али затворени, шкрти и негостопримљиви, а о људима сопственог краја да су сиромашни, али отворени, дарежљиви и веома гостопримљиви. Ту и тамо добијају се подаци и о субјективним перцепцијама о постојању разлика у говору (иако је он скоро исти, истог типа, званог тимочко-лужнички говор). Тимочани спочитавају житељима Буцака да не знају добро да говоре и да њихов говор вуче на бугарски.

Казивачи из Ћуштице (Ћуш-2,3) кажу да су Тимочани *шкврџљави*, односно да *немају друјарске особине* и да су *сѣјину-ѣи* (шкртице), не могу да угосте човека. Један од њих као пример наводи Горњу и Доњу Каменицу. Он је са породицом насељен у

Књажевцу (тамо су му син и унуци) и на основу тог искуства тврди да су људи из Књажевачког Буцака по менталитету потпуно другачији од Тимочана. У Књажевцу Тимочани потцењују становнике Буцака као сиромашне планинце, а и због њиховог начина живота и понашања. Тимочани, према његовим речима, имају осећај супериорности, јер се Тимочка крајина цени као богатије подручје (како каже, више се цени него *Нишáва*). (тр. 98) Други казивач из Ћуштице (Ћуш-5) каже да су, у односу на житеље Горње Каменице, становници Буцака сиромашнији, али много отворенији за сарадњу, однос према људима им је другачији. У Буцаку, ако треба, код било кога може да се преноћи и све што се има од хране и пића у том домаћинству, макар то било и последње, биће понуђено госту. Тимочани са странцем причају на капији и неће да му понуде да уђе у кућу и нешто попије. (тр. 99)

Казивач из Јање (Јањ-1) каже да је некада у његовом крају намерник, ако га ухвати мрак, могао да сврати у било коју кућу и добије преноћиште. У другим крајевима, поготово у Тимоку, како је чуо, то није тако, човека не примају у кућу (тр. 100). Други казивач из Јање (Јањ-2) каже да су Тимочани *више цинцари* и да су *сѣеїнуїи* (шкртице). Они ништа бесплатно не дају, на пример, да почасте човека. Услугу врше само уз наплату, а без наплате ништа. Они у шинику (дубокој дрвеној посуди за жито) хране мачку, да не би пострвили мрвице. (тр. 101) Казивачи из Балта Берировца (ББ-1,2) кажу да је њихов крај забачен и удаљен од града, значи сиромашнији од Тимока, али је велика разлика у гостопримству. У Буцаку су људи увек гостопримљиви, увек ће понудити човеку оно што имају, а у Тимоку, на пример у Вратарници и другим селима, странцу, ни случајно, неће ни воду да дају. (тр. 102) Још један казивач из Балта Берировца (ББ-4) каже да је разлика између становника Буцака и Тимочана у томе што су ови сиромашни а они *їазге*, али су људи у Буцаку много гостопримљивији (тр. 103). Казивачица из Балта Берировца (ББ-6) такође каже да је разлика између становника Буцака и Тимочана у гостопримству. У Буцаку су људи гостопримљиви и умеју боље да дочекају госта, да му дају и оно последње што имају. Тимочани нису такви. Она има много таквих искуства из тимочких села Јаковца, Дебелице, Јелашнице и других у околини Минићева. (тр. 104)

Казивач из Вртовца (Врт-1) каже да је разлика између његовог и тимочког краја у томе што је његов крај сиромашнији (тр. 105). Други казивач из Вртовца (Врт-3) каже да су људи његовог краја сиромашнији и гостопримљивији, *а доле су људи више осииони*, богатији су а себични. Он каже и да становници села на путу према Тимоку (Доња и Горња Каменица, Штрбац) нису добри људи, нису гостопримљиви. Током разговора је рекао и да су Пироћанци добри људи, шаливције, тако да су по менталитету житељи Буцака њима сроднији него Тимочанима. (тр. 106) Један казивач из Инове (Ин-1) каже да, у односу на Тимочане, људи његовог краја говоре шопски и убацују бугарске речи. Он и његов син (Ин-2) кажу и да су људи његовог краја веома гостопримљиви. Било је ситуација, на пример, да се некеме у овом крају поквари аутомобил и да га људи приме лепо, понуде макар сиром. Буцак је сиромашан крај, Тимочани су богатији, али затворенији и негостопримљивији. Наводе пример како се некима у Балта Берировцу покварио ауто. Пришла је нека баба и питала да ли треба помоћ и понудила им да сврате и нешто попију. Људи овог краја су сиромашни, али су гостопримљиви, неће оставити човека без конака и понудиће му оно што имају од хране и пића. (тр. 107)

Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-1) такође каже да је Тимок богатији крај од његовог родног краја, који је бедан и планински. Постоји разлика и у гостопримству, јер су у Буцаку, пошто је пасивнији крај, људи жељни гостиију, да би чули и видели нешто ново. У Тимоку је више градски менталитет, тамо људи више иду на пијацу и *іледају све да іреііворе у динар*. У Буцаку се то не гледа. Прича како је некада, када је он био млад, у село дошао неки инжењер-геометар са супругом и нашли су им стан у кући његовог оца. Становали су 15-20 дана и ту се хранили. Кад је требало да плате, отац није хтео да узме новац. Онда им је супруга инжењера добонамерно рекла да су глупи људи. (тр. 108) Други казивач из Јаловик Извора (ЈИ-3) каже да Тимочани праве дистанцу у односу на људе његовог краја. Они су богатији, јер су поред Тимока и имају бољу земљу, а Буцачане сматрају сиромашнима и нижима од себе. (тр. 109) Трећи казивач из Јаловик Извора (ЈИ-7) каже да су Тимочани богати, али да су људи његовог краја богатији памећу, као и Пироћанци. Људи минићевског краја и житељи Темске (нижег села у пиротском крају, које је Буцачанима на путу до Пирота)

исти су, јер (не зна како је сада, али раније) неће да приме човека ако га не познају. Неће ни врата да му отворе. У Буцаку су људи гостопримљиви, као и у пиротским планинским селима (Висок), на пример Дојкинци, Брлог, Славиња. Они су паметни људи, код њих усред ноћи може да се закуца на врата и они ће отворити. У Горњој и Доњој Каменици и хоће да приме човека, али већ ниже, у Штрпцу, не. (тр. 110)

Казивачица из Стањинца (Ста-2) каже да Тимочане тако зову због тога што су у нижим пределима, што се доле више рађа берићета, што су они по свему бољи. Њен крај је Буцак, где људи не знају добро да причају, да се обуку, на господски начин да дочекају човека. Раније је било тако, сада је другачије. Раније је, према њеним речима, за Буцачане Тимок био идеал, они су ишли низ Тимок да виде ко се како обукао, ко како прича, ко је шта направио, да би и они тако радили. Јер у Буцаку су, по њеном мишљењу, људи глупи. Реч Буцак није погрдна, али они у свом крају могу да виде *само небо и један_камен*. (тр. 111) Друга казивачица из Стањинца, пак, као једину разлику између Тимочана и људи њеног краја види то што су Тимочани богатији (тр. 112). Казивач из Калне (Кал-1) каже да су људи његовог краја гостопримљиви, нису шкрти, нису циције (иако се о Пироћанцима причају вицеви у којима се приказују као шкртице), увек су спремни човеку да помогну, да прихвате човека са стране, да га нахране ако је гладан. Тимочани су супротно од тога. Прича анегдоту човека из Татраснице (буцачког села), коју је од њега чуо. Враћао се из Књажевца и свратио на конак у Штрбац. Они су му, кобајаги, наложили ватру, а он се смрзао и касније схватио да у шпорету није била ватра већ лампа на гас. Штрпчани су по крађи слични Драјинчанима из Сврљига, па су им у Буцаку и наденули назив *Драјинчани*. (тр. 113) И други казивач из Калне (Кал-2) каже да је велика разлика у менталитету између људи његовог краја и Тимочана. У његовом крају, ко год да дође, обавезно ће бити понуђен храном, макар луком, хлебом и сољу, а доле су људи циције, понашање им је другачије, мање су друштвени. Људи његовог краја се брзо спријатеље, склопе пријатељство. Не може да се деси да неко сврати, макар у пролазу, да не буде понуђен доручком, ручком или вечером. (тр. 114)

Казивач из Габровнице (Габ-1) каже да је његов крај гостољубивији од тимочког. Кад се оде, на пример, код Зуничана (у Тимоку),

неће човека да сврате, да му понуде пиће, кафу да му скувају. У његовом крају се обавезно понуди пиће и кафа. Он каже и да су људи из Штрпца (на путу према тимочкој долини) *тешки*, а исто је и у Каменици. Мисли да су људи његовог краја најгостољубивији. (тр. 115) Други казивачи из Габровнице (Габ-2,3) сведоче о томе да их људи из Тимока ишчикавају да су *Бујари*, *Бујарáши*, због говора, јер замећу, не говоре правилно српски (тр. 116). Један казивач из Габровнице (Габ-4) каже да је разлика између Буцака и Тимока у томе што је Буцак планински и сиромашнији крај, а људи у Тимоку су ближи граду и главном путу (тр. 117). Слично њему, још један казивач из Габровнице (Габ-5) каже да је разлика између ова два краја у томе што је његов крај сиромашнији и *јосан*, не рађа се жито (тр. 118).

Из једног већ презентованог казивања (ЈИ-7) видимо да, без обзира на то што Пироћанце сматрају добрим, отвореним и гостопримљивим људима (ту пре свега мислећи на старопланинске, височке становнике пиротске општине), житељи Буцака имају негативне стереотипе, потпуно исте као и о Тимочанима, о становницима нижих пиротских села, оних кроз која су пролазили идући у Пирот да нешто продају и да се снабдеју. Казивач из Балта Берировца (ББ-1) каже да су људи његовог краја раније ишли воловима у Пирот да би продавали дрва. Из тог искуства знају да су од села Темска (рачунајући и ово село) даље према долини Нишаве људи другачији. Ако би неко случајно, у невољи, у току ноћи тражио помоћ, нико му не би отворио врата. Додаје да су у Балта Берировцу некада заиста били сиромашни и да је била велика немаштина, али није могло да се деси да странац оде из села гладан. (тр. 119) Други казивач из Балта Берировца (ББ-4) потврђује да су некада житељи његовог села, па и он, у Пирот возили дрва на продају и да људи нижих пиротских села кроз која су пролазили у то време нису били баш најбољи (тр. 120). Трећи казивач из Балта Берировца (ББ-6), говорећи о негостопримству Тимочана, каже да су у околини Пирота такви само житељи Темске – може да им се дође само до капије, а у двориште не. Становници виших пиротских села су исти као и становници Буцака. (тр. 121) Казивач из Вртовца (Врт-3) потврђује да су људи његовог краја некада воловским колима возили дрва према Пироту и из тих искустава знају да житељи нижих пиротских села нису баш гостопримљиви (тр. 122).

Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-8), такође, говорећи о гостопримству и потврђујући да су људи његовог краја гостопримљиви, каже да су становници Темске и Церове другачији (Церова је такође на њиховом путу ка Пироту) – ако неко има пријатеља, моћи ће да преноћи, а ако нема, неће моћи (тр. 123).

Казивач из Црног Врха (ЦВ-3) објашњава да су људи његовог краја више *ѝрилаѝођени човеку неѝо ли осѝјали доле*. И он сам намерницима изађе у сусрет за све што је потребно и понуди им да сврате на ракију. На питање какви су људи у низији, он каже да су другачији, неће човеку да понуде конак, и прича свој доживљај. Као и многи људи из овог краја, он је својевремено са супругом у нишавску долину возио кромпир, који је мењао за жито, била је несташица брашна. Ухватио их је мрак у селу Станичење. Било је рано пролеће и почео је да пада снег. Они су били са воловима и са пуним џаковима кромпира. Питали су човека да се сместе испод настрешнице његове плевње и он им је дозволио. Домаћин и његови укућани спавали су у кући, у соби, а они напољу. Они су су му захвални за то што их је примио испод настрешнице, али сматра да није у реду то што их није позвао у кућу. По његовом мишљењу, *није ѝѝо човечански*, плевња је за стоку, а за људе је кућа. (тр. 124)

У потрази за тим према коме становници Књажевачког Буцака имају осећај другости, од једне казивачице из Шестог Габра (ШГ-1) забележено је да становнике села општине Бела Паланка (Мирановачка Кула, Витановац...), чији се атари граниче са атаром Јаловик Извора, сматрају Белопаланчанима (тр. 125). Један казивач из Вртовца (Врт-3) потврђује да је од Јаловик Извора на даље *белоѝаланачко*, одмах иза је село Мирановци и заселак Крајиште, а затим и Бела Паланка. Људе ове области они именују као *Белоѝаланчани*, али са њима немају много контаката (*слабо ми са њима имамо додира*). (тр. 126) Од једне казивачице из Стањинца (Ста-3) сазнајемо да постоји свест да су (гледано из правца Књажевачког Буцака) иза Сврљижана *Нишлије* (тр. 127). Од једног казивача из Црног Врха (ЦВ-4) забележено је да су некада у атару овог села, на месту *Коњарник* (а такође и у атару суседног села Засковци у пиротској општини) боравили номади Црновунци, Каракачани, овде називани *Грци*. Каже да је његов деда са њима имао контакте. (тр. 128)

Због масовног расељавања у Зајечар и околину и раније, али посебно током 50-их до 80-их година XX века, казивачи из Књажевачког Буцака имају нека сазнања и стереотипе и о неким локалним идентитетима из зајечарског краја. Забележено је неколико казивања о становницима Великог Извора код Зајечара (потомцима насељеника из централне Бугарске), села у којем има доста насељеника из Буцака. Казивач из Ћуштице (Ћуш-3), чији је син насељен у Великом Извору код Зајечара, који је говорио о негативним особинама Тимочана, каже да су *Извóрци* гори и од Тимочана, да су *одврајни* (тр. 129). Казивачи из Црног Врха (ЦВ-1,2) кажу да су *Извóрци Бујари, Бујарáши* (тр. 130). И казивач из Јање (Јањ-2), који је живео и радио у Зајечару, каже то исто, али додаје и да они причају као Бугари и да су *чисти Бујари* (тр. 131). И казивачи из Габровнице (Габ-2,3) кажу да су Великоизворци *Бујарáши* и да причају бугарски (тр. 132). Од једне казивачице из Балта Бериловца (ББ-2), чија је ћерка удата у Зајечару, забележена су сазнања да се у околини Зајечара становници села Вратарница и Заграђе називају *Мацајци* и да су *лоши људи* (тр. 133).

Од више казивача из Књажевачког Буцака забележена су мишљења о Власима, која су они стекли борављењем у зајечарском крају. Казивачи из Црног Врха (ЦВ-1,2) кажу да су Власи добри *грујари* и да су сналажљиви. Чули су изреку *Глуј ко Вла*, али из искуства знају да то није тачно. Знају за стереотип да воле да краду. Постоји шала да Влах не може да заспи док нешто не украде, а, када то учини, проблем му је где да употреби то што је украо, јер му није ни било потребно. (тр. 134) Казивач из Ћуштице (Ћуш-3) каже да о Власима влада мишљење да су *ојасни људи*, али је радио са њима у Бору и из искуства зна да није тако, већ да, као и код свих, има и добрих и лоших. Имао је међу њима другаре и боље од Срба. Неки су му излазили у сусрет за многе ствари. Ако је неко са људима добар, и они ће бити добри према њему. (тр. 135) Казивач из Јање (Јањ-2), који је радио у Зајечару, каже да су Власи дволични људи. Влах је добар са човеком, а после може да се преокрене и да буде другачије. (тр. 136) Други казивач из Јање (Јањ-5) каже да су Власи лоши људи, тачније лопови, и да их се треба чувати. Има, по његовом мишљењу, међу њима изузетака, пријатних људи, добрих за дружење. Такви су долазили код њега на славу у Јању, а он је

одлазио код њих. (тр. 137) Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-7), који је радио као возач, каже да су Власи *баи као и Шийџари* – ако је неко добар према њима, и они су добри, ако је лош, и они су лоши. Они су добри за онога ко уме са њима добро да се понаша. Хоће да се жртвују за пријатеља. Веома добро човека приме у кућу. (тр. 138) Други казивач из Јаловик Извора (ЈИ-8) каже да су Власи добри људи, изузев неких изузетака (тр. 139). Казивач из Стањинца (Ста-3), који је у влашким селима радио као дунђер, каже да су Власи исти људи као и Срби и да су мајсторе дунђере поштовали (тр. 140). Казивач из Габровнице (Габ-1) каже да је у свом одељењу у средњој школи у Зајечару имао Влахе. Зна за негативне стереотипе о њима, али за њега су били добри и био је добар друг са двојцом Влаха из села Текија (код Кладова). (тр. 141)

Кад је реч о становништву Књажевачког Буцака, веома су интересантне релације везане за називе Срби и Бугари. Становници овог подручја национално се осећају као Срби. Казивач из Ћуштице (Ћуш-2), на пример, на питање шта су људи његовог краја, одговара да су Срби, питајући се шта би друго могли да буду (тр. 142). Други казивачи из Ћуштице (Ћуш-2,3), као што смо видели и из неких већ поменутих исказа, објашњавају да је књажевачко подручје без буцачког дела *Сџара Србија*, јер је граница између Србије и Турске била на *Габровничкој ћуџији*. Књажевчани становнике из Буцака, у виду ишчикавања, третирају као Бугаре. И Бугари сами (мисли на бугарску државу и политику) говоре да су они Бугари, па су их *држали* и током Првог и током Другог светског рата. Оба казивача децидно тврде да они себе сматрају Србима (један додаје и: *чисти окрвни Срби*). Они потврђују да су у току Другог светског рата морали да мењају имена и да се изјашњавају као Бугари. Ако би човека срео бугарски руководилац и питао га шта је, он је одговарао да је Бугарин. Када су Бугари отишли, поново су почели да се изјашњавају као Срби. (тр. 143) Управо због ове ситуације, према сведочењу казивача из Калне (Кал-2), Тимочани за становнике Буцака подругљиво кажу да су *Двокајци* – у смислу да су мењали српске и бугарске капе како је ко преузимао власт, односно да су мењали своју националност (тр. 144).

Специфичном ситуацију у смислу односа према националном чине и неке чињенице из Другог светског рата. Када је 1941. године у овом крају успостављена бугарска власт, она је покушала

зуба и са бутина отпало месо. И њену мајку су тукли. Запалили су им и појату. Све то су чинили због тога што је њен ујак отишао у партизане. Он је први из села који је то учинио. (тр. 147) На основу многих казивања неvezаних за ово истраживање знам да су највеће људске и материјалне жртве од казних експедиција бугарске војске претрпела села Татрашница и Алдина Река.

Претходна казивања су казивања очевидаца. Постоје и казивања млађих генерација, која показују утицај ових поступака бугарске војске на однос према националном. Један казивач, такође из Ћуштице (Ћуш-5), каже да су, по његовом мишљењу, Бугари *врло лукави људи* и да су палили и убијали у његовом крају. Он о њима носи лош утисак. Каже да су за време Другог светског рата људи овог краја морали да кажу да су Бугари, јер би у противном ишли у заробљеништво у Немачку. Са изјашњавањем као Бугари пролазили су боље него са изјашњавањем као Срби. Казивач децидно наглашава да он и народ овог краја уопште има српски национални осећај. (тр. 148) Казивачица из Црног Врха (ЦВ-5) каже да није доживела али је чула да су бугарски војници палили, тукли и силовали у овом крају (тр. 149).

Интересантно је, пак, да становнике Књажевачког Буцака, као и становнике других делова пиротског краја и источне и југоисточне Србије, дубље у земљи називају Бугарима. Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-2) сведочи да му редовно у шали кум, који је из Краљева, говори: *Ти си Бујарин; ви сīе ојасни Бујари* (тр. 150). Други казивач из Јаловик Извора (ЈИ-3) каже да су га у војсци у Загребу звали Бугарашем, јер је његов крај поред границе са Бугарском (тр. 151). Трећи казивач из Јаловик Извора (ЈИ-7) каже да људе његовог краја у Шумадији називају Бугарима, Бугарашима или Пироћанцима (тр. 152). Казивач из Габровнице (Габ-1), чија је супруга из Војводине, из Банатског Брестовца код Панчева, каже да им, када оду, тамо у Војводини обично кажу: *Ево Бујари дошли*. Тако их зову због тога што живе поред границе са Бугарском. (тр. 153) Казивачица из Стањинца (Ста-2) потврђује да људе њеног краја где год да оду зову Бугарима (тр. 154). Казивач из Калне (Кал-1) каже да зна да има таквих случајева да људе његовог краја због говора називају Бугарима или Бугарашима, мада он лично није имао таква искуства, јер у крајеве централне Србије није залазио (тр. 155). Иако није везан за називе Срби и Бугари, овде ћемо поменути

податак, забележен од једног казивача из Јаловик Извора (ЈИ-8), да су људе из његовог краја, када је био у војсци у Струмици, у Македонији, због говора називали Нишлијама (тр. 156).

С друге стране, према неколико казивања, становнике Књажевачког Буцака у Бугарској, у крајевима са друге стране границе, називају Србима. Казивач из Инове (Ин-1) говори о томе како су у време младости његове мајке, када је била отворена граница на превоју Свети Никола, изнад Равног Бучја, жене из његовог села, због сиротиње, за надницу, ишле преко планине у жетву (у њиховом крају тада није било могућности за зараду). Тамо су људе из овог краја називали Србима. (тр. 157) Казивач из Јање (Јањ-5) својевремено је био слуга у селу Врбова, с друге стране границе, и каже да су тамо њега и друге из Буцака називали Србима. (тр. 158) Казивач из Црног Врха (ЦВ-3), који је са својих четрнаест година, пред Други светски рат, био слуга у Бугарској, у селу Бело Поље код града Лома, каже да су га тамо звали *Срџче*. (тр. 159)

На основу више казивања (ЦВ-1,4,5, Ћуш-2,4, Јањ-5), знамо да становнике суседних предела у Бугарској, који су их називали Србима, житељи Књажевачког Буцака једноставно називају Бугарима а предео *Бујарско* или *Бујарска* (тр. 160-165). У већини случајева (ЦВ-3,4,5, Ћуш-2,4) они не знају за називе *Зајорје* и *Зајорци*, који житељи пиротског и димитровградског Висока користе за пределе преко планине (једног казивача /ЦВ-4/ овај термин асоцира на Хрватско Загорје) (тр. 166-170). Ипак, два казивача из Књажевачког Буцака чула су за Загорје. Један казивач из Ћуштице (Ћуш-5) каже да је за овај предео чуо, јер му је отац тамо ишао коњима за жито. Одлазио је тамо са по једном кофом жита у сваком бисагу, а носио је и прасад, орахе, вуну. То је замењивао за другу робу. (тр. 171) Према мишљењу казивачице из Црног Врха (ЦВ-2), област Загорје није одмах преко границе, већ даље, у видинској равници (тр. 172).

У Књажевачком Буцаку значајну улогу имају и сеоски идентитети. Неколико казивача се (Ћуш-1,2,4, ББ-5, ЈИ-7), на питање како се идентификују ван свог краја, изјаснило да се идентификују са својом селом, без потребе да додатно дају податке где се то село налази (тр. 173-177). Међутим, већина оних који се идентификују са својим селом, морају ономе коме се представљају да дојасне локацију села неким познатијим географским или административним термином. Неки казивачи се у свом представљању, осим за

села, опредељују и за географске планинске објекте. Казивачи из Црног Врха (ЦВ-1) и Ћуштице (Ћуш-2) прво као шири појам нагласе Стару планину, а затим и своје село (тр. 178, 179). Казивач из Црног Врха (ЦВ-1) дојашњава и да је Црни Врх *код Калне* (тр. 178). Два казивача из Вртовца (Врт-1,3) у свом представљању наглашавају старопланински врх Бабин зуб (тр. 180-181). Један казивач из Црног Врха (ЦВ-5), без обзира на навођења да каже свој локални идентитет, везује се за своје село, а као познатије одреднице узима Стару планину и њен највиши врх Миџор. У једном тренутку идентификује се и са термином *Каланци* (тр. 182). Два казивача су се идентификовала са својим селом и Књажевцем као административним центром. Казивач из Јање (Јањ-1) каже да се представљао да је из околине Књажевца, из села Јања, поред којег је био рудник уранијума (тр. 183). Други казивач из Јање као одреднице помиње Србију, Књажевац и своје село (тр. 184). Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-1) идентификује се са својим селом, уз објашњење да се оно налази близу Калне, односно Књажевца (тр. 185). Казивач из Стањинца (Ста-3) ван свог родног краја наглашавао је село из којег је пореклом, а потом објашњавао да се село налази између Пирота и Књажевца (тр. 186). Један казивач из Јање (Јањ-2) прво наглашава да је из овог села, а онда наглашава да се цео крај зове *Буџак* (тр. 187). Казивачица из Јање (Јањ-4) каже да је у Краљеву, где је посећивала свога сина који тамо живи, говорила да је из села Јања, у тимочком крају. Касније у току разговора наглашава припадност књажевачком крају, јер сматра да се треба одредити према општинској припадности (тр. 188). Један казивач из Црног Врха (ЦВ-5) каже да људе његовог села, када оду у Књажевац или Зајечар, називају Пироћанцима, а они се не осећају тако, већ само као припадници свог села (*Црновршане*). (тр. 189)

Значај сеоских идентитета види се и из постојања мишљења о особинама заједничким за припаднике једног села. Казивач из Калне (Кал-2) каже да за Црновршане важи мишљење да су *веома ојасни људи*, да су у ранија времена могли човека да убију за жуто дугме, јер су мислили да је златно, да га сахране на конопљишту и посаде конопљу да се тело не пронађе (тр. 190). Други казивач из Калне (Кал-1) каже да су о Црновршанима постојале приче. Они су горштаци. Догађала су се у атару овог села разна убиства, али они су на казивача, који је 60-их година XX века овде био учитељ,

оставили добар утисак. (тр. 191) Казивач из Габровнице (Габ-1), пак, каже да су Црновршани циције. Кад је неко шкрт, кажу му: *Какáв је, као Црновршанин* (тр. 192). Ћуштичани (Кал-2) воле да излажу човека, а када оде и неко од присутних их пита зашто су га излагали, неко од њих му узврати питањем зашто да га не излажу када верује (тр. 193). Ћуштичани су (Кал-1) *заїлáвке*: ако им неко треба, понизни су пред њим и додворавају му се да им нешто учини, а када учини, више га не познају (тр. 194). Вртовац и Балта Бериловац (Кал-1) су два ривалска села. Балта Бериловац је третиран као својеврсни центар, после Калне, а некада је и заиста био центар овог дела Буцака. Ту је било средиште за околна села, команда граничне јединице, најстарија школа у Буцаку, још из времена владавине Османлија (од 1860. године), црква (саграђена исте године). Балта Бериловац је после ослобођења од Турака имао посланика Јеремију Панића (када је скупштина била у Нишу), касније још два посланика, а почетком XX века и Ђоку Ћирића, професора и директора Пиротске гимназије. (тр. 195) Житељи Татраснице, Алдине Реке, Јање и Равног Бучја (уз српско-бугарску границу) (Габ-1), као планинци су заосталији од становника других села, али су, због тешких услова живота, мирни, повучени и напаћени (тр. 196). Још један казивач (Кал-1) потврђује да је реч о забаченим селима и мирним људима (тр. 197). У Равном Бучју су, по казивању, изванредни људи (тр. 198). Јаловикизворци су *кавіаџије, сїремни су на сваћу* (тр. 199). Шестогабарци су (Габ-1) такође *кавіаџије*, познати су по тучи, а зову их због тога *Шеїејци* (мада није јасно шта то значи). Казивач каже да у Књажевцу има комшије из Шестог Габра и сви *налићу на бóј*, чим им нешто није право хоће да се туку. (тр. 200) Стањинчани се сматрају (Кал-1) добрим домаћинима. У Стањинцу, на пример, никада није било кафане. Нема кавгација и свађалица, а и гостопримљиви су. (тр. 201)

Према казивачу из Габровнице (Габ-1), Каланци осећају себе као мало више у односу на друге Буцаклије. Из Калне су својевремено били директори локалних фирми (иако су били само са основним образовањем). У школи су њихова деца говорила да су им очеви директори, а друга су говорила да су им, на пример, очеви зидари. Деца из Калне су, на пример, оне из Габровнице називала селцима и селацима. Онда би ови са села предложили да једни против

других играју фудбал и тада би искористили прилику да их, кроз игру, туку. (тр. 202)

Највећи број испитаника из Буцака (ЦВ-1,5, Ћуш-1,4, Јањ-5, ББ-1,4,5,6, Врт-1,2, ЈИ-3,5,7, Ста-3,4, Кал-2, Габ-1,5) нема никакава сазнања о идентитету Шопа, то јест реч Шоп никад нису чули. (тр. 203-218) Двојицу од њих (Врт-1, ЈИ-7) ова реч асоцира на реч Шок, која упућује на Шиптаре, то јест Албанце (тр. 219, 220). Неки испитаници (Јањ-2, Врт-3, ШГ-1, Ста-1, Габ-2,3,4) кажу да су ову реч негде чули, али не знају шта она значи. Изричито тврде да она са њиховим крајем нема везе. (тр. 221-226)

Један казивач из Црног Врха (ЦВ-3) реч Шоп везује за говор, тачније за синтагму *шойска реч*, коју је негде чуо. Претпоставља да то има везе с Турцима. Само претпоставља да је реч о неком племену. (тр. 227) Једна казивачица из Црног Врха (ЦВ-2) каже да реч *Шој* (у женском роду *Шојка*) означава мешанца (*мелезњак*) између Срба и Албанаца (без обзира ко је отац, а ко мајка). Ради примера, она наводи и да се мешанац од Србина и Влахиње назива *Курџовла*. (тр. 228) Казивач из Калне (Кал-1) каже да му садржај термина Шопа није довољно јасан, али је чуо за шопске игре и чини му се да су оне везане за област Висок (у Пиротском округу). И он децидно тврди да овај термин са његовим крајем нема никакве везе. (тр. 229) Један казивач из Ћуштице (Ћуш-2) служио је две године војни рок у Скопљу, у Македонији, и зна да тамо има становништва које се зове Шопови. Он такође тврди да овај термин са његовим крајем нема никакве везе. (тр. 230)

Ипак, има казивача из Књажевачког Буцака који су у разговору термин Шоп везали за свој крај. Казивач из Инове (Ин-1) каже да се у његовом крају прича *шойски*, јер се убацују неке бугарске речи. Но, после тога каже да му овај придев није баш јасан и да не зна где га је чуо. (тр. 231) Један казивач из Црног Врха (ЦВ-4) каже да су га у време Другог светског рата, када је био принудни радник у Јамболу, у дубини Бугарске, звали Шопом, и то са погрдним призвуком, а он им је одговарао псовкама (тр. 232). Један казивач из Јање (Јањ-1) потврђује да је у његовом селу постојао човек који се звао Божа и коме је надимак био *Шој*. Каже да су га тако звали јер је имао мању говорну ману, јер је *шушњао* док је говорио. (тр. 233) Други казивач из Јање (Јањ-3) такође потврђује да је у њиховом селу био кмет Божа, Божидар Живковић, кога су звали *Божа Шој*.

Он је *шојељао*, то јест шушкао, док је говорио. И овај казивач није чуо да постоји група људи која се зове Шопи. (тр. 234)

*

И после свега изнетог, да сумирамо и закључимо. До закључака из овог рада, као и до закључака у целој дисертацији чији је он део, дошло се применом такозваног *барџовској* или *конструктивистичкој* или *субјективистичкој* приступа етничком идентитету или етницитету, јер има више разлога због којих се овај приступ може применити и на локалне и регионалне идентитете, које већина аутора не сматра етничким (ови разлози су образложени у: Крстић, 2014, стр. 8-9). Овај приступ заснива се на уважавању следећих одлика етничког идентитета: 1. *Субјективизам* (етнички идентитет се не темељи на културним чињеницама, већ на ономе што актери мисле и верују), 2. *динамика и ситуациона условљеност* (етнички идентитет је у сталном процесу – у складу са друштвеним условима непрестано настаје, мења се и нестаје), 3. *производ је интеракције* (услов за његово постојање је однос *ми – они*), 4. *конструкција и инструментализам* (поједини актери га конструишу и деконструишу, а, у складу са својим интересима, често и користе), 5. *симболизација* (он се заснива на одабраним симболима, такозваним идентитетским маркерима), 6. *независност еџнонима и еџниципалне садржаја* (под једним етнимом могу да се подразумевају различити етницитетски садржаји, а ти исти садржаји могу да се именују и другим етнимима) и 7. *манифестовање на различитим нивоима* (етнички идентитет се манифестује на индивидуалном, интерактивном и институционалном нивоу) (за првих пет одлика: Арко, 2009, стр. 189-191; Bart, 1997; Dženkins, 2001, стр. 23-27, 34-36, 73; Lapierre, 1997, str. 7-8, 10; Nedeljković, 2007, str. 26-28; Прелић, 1996; Прелић, 2003; Прелић, 2005, стр. 200; Прелић, 2008, стр. 21-29, 36-37; Putinja i Stref-Fenar, 1997, str. 66-67, 125-126; за шесту одлику: Dženkins, 2001, стр. 99 и за седму одлику: Dženkins, 2001, стр. 99-100; Nedeljković, 2007, стр. 23, а све је подробније објашњено у: Крстић, 2014, стр. 10-13).

Сумарно, идентитетска слика на територији Књажевачког Буџака изгледа овако:

Ситуацију везану за идентитет људи у овој области умногоме је усложнило административно пребацивање овог краја из Пирот-

људе иза некадашње административне и државне границе према Књажевцу називају Тимочанима, у дијалекту *Тимочање* (много ређе Србијанцима или Старосрбијанцима), а посебно оне у долини Белог Тимока почев од Књажевца. Сведоче о томе да их Тимочани потцењују као сиромашне и нижег културног нивоа. Према Тимочанима такође имају негативне стереотипе – богати су али затворени, шкрти су и негостопримљиви. За себе Буџачани кажу да су, супротно од Тимочана – сиромашни али отворени, дарежљиви и веома гостопримљиви. Они, за разлику од Тимочана, намерника неће оставити без конака и понудиће му од хране и пића оно што имају. Потпуно исте негативне стереотипе имају и према житељима нижих пиротских села, која су им на путу до Пирота или се налазе у нишавској долини. Ови подаци су још један доказ изузетног значаја односа планинци – низијци за грађење групног идентитета.

Становнике с друге стране Старе планине и државне српско-бугарске границе, где су у кризним ратним временима ишли ради трговинске размене и да раде као слуге и надничари, становници Књажевачког Буџака називају једноставно Бугарима (само појединци знају за назив *Зајорје*, шире коришћен у пиротској старопланинској области Висок), а ови њих Србима. То значи да је државна српско-бугарска граница, иако је постављена релативно скоро – 1878. године, и иако је са њене обе стране у етнокултурном смислу скоро исто становништво, постала маркер за одређивање идентитета приликом сусрета људи који живе са њене једне и друге стране. То показује и велики значај државних граница у грађењу групних идентитета. У току Другог светског рата, због појаве четничког и партизанског покрета, овај крај је претрпео велике одмазде од стране бугарске војске, што као последицу има негативне стереотипе о Бугарима. Међутим, становнике Књажевачког Буџака, као и друге становнике источне и југоисточне Србије, у централној Србији називају (не у националном смислу) Бугарима или Бугарашима (због говора и због живљења поред бугарске границе). Тимочани у књажевачком крају их, такође, овако понекад називају са пежоративним призвучком, због неких разлика у говору (које нису велике) и због тога што су у Другом светском рату, за разлику од њих, били под Бугарима и под притиском се и национално изјашњавали као Бугари.

У Књажевачком Буџаку значајну улогу имају и сеоски идентитети. Неки казивачи се, на питање о свом идентитету, у први мах

опредељују управо за њих. Сеоски идентитети се изражавају углавном кроз негативне, али и кроз позитивне стереотипе о припадницима појединих села, док нека, међусобно суседна, села важе за супарничка.

Иако се у литератури Књажевачки Буцак сматра делом шопске етнокултурне области (на пример: Цвијић, 1991, карта између стр. 160 и 161), у овом крају нема самоидентификације са идентитетом Шоп. Штавише, највећем броју испитаника ова реч је потпуно непозната, а они који су је чули, не знају њено значење и немају сазнања да се она везује и за њихов крај. Забележен је случај да се она користила као надимак човека који је имао говорну ману (који је *шойељао*, то јест шушкао, док је говорио), што можда указује на њено изворно значење.

ТРАНСКРИПТИ ДЕЛОВА РАЗГОВОРА

тр. 1

Ђуш-3 – *То је билó још када је чу̀вени Џаџа био ѿо о̀шш̄ину̀у. И ѿу̀ј су се он̀и закачѝли [са оним] кой̀ је био ѿ̀реседник о̀шш̄ине овде у Ђуш̄ѝцу. Он био ѿ̀ија. И ѿ̀сле он је ѿ̀реба̀цио коди њеѿа, он ѿ̀од Пиро̀ѝ живео. И ѿ̀обелѝ смо ми, он ни је ѿ̀реба̀цио, ѿ̀ај ѿ̀реседник Зарко ѿ̀од Књажевац, да се склони, да не иде ѿ̀ам. Заѿо смо ѿ̀решли ѿ̀од Књажевац.*

тр. 2

ДК – *А јел било ѿ̀у неки о̀шш̄ор кад је одва̀јано ѿ̀о од Пиро̀ѝ, ѿ̀а да иде... да су људи рекли: „Чекај, бре, ми смо ова̀мо?“ Јел било мало о̀шш̄ор неш̄ѝо? Врт-1 – Па, ѿ̀ледај̀ше, било је мало, али видиш, ондак о̀швор̀ше ова̀ј рудник и ѿ̀о руководѝтво је било да се ѿ̀ријде доле. ДК – Уз Књажевац. Врт-1 – Књажевац. Е, сад, народ да се ѿ̀обуни – нече ѿ̀ше ѿ̀рими ју̀шре на рудник [смеје се]. ДК – Аха. Врт-1 – Заѿо је ѿ̀о. [...] ДК – Да није било ѿ̀о руководѝтво ѿ̀о би ос̀иало? Врт-1 – Па, да није био рудник и ѿ̀о руководѝтво, ѿ̀реба̀ло си ос̀анемо и дан данас ѿ̀од Пиро̀ѝ. Наши су бежа̀ли од Књажевац, каже: „Више ѿ̀орез најла̀ђу.“ ДК – Књажевац? Врт-1 – Књажевац. Јел он̀и не цене да је ова̀ј, ш̄ио рекомо да је Буџак, неѿо ни ѿ̀урау ѿ̀рема њи доле. А онó нее ѿ̀ако ис̀иало [није се тако десило], али... ѿ̀ако ѿ̀рено̀шено.*

тр. 3

Кал-2 – *Па, да вам кажем неш̄ѝо: ова̀ је било ѿ̀ако̀рећи код Пиро̀ѝ, ѿ̀од Пиро̀ѝ док су Буџари држа̀ли. После ра̀иша Књажевча̀ни су ѿ̀ели да*

иријаднемо Књажевицу, Пироћанци су ишли да иријаднемо Пироју. Па су иу многи аиштовали да се оиределимо за Пирој, они који су имали фамилију у Пироју, они су аиштовали да овај део иријадне иројској ойиштини. А људи који су имали фамилију, рођаке, у Књажевицу и збој мање близине су аиштовали да иријаднемо књажевачкој ойиштини. И излѣда ми да су били бољи аиштовори ови који су за Књажевац аиштовали и можда иа родбинска веза исељених, насѣљених у Књажевицу и околини је одлучила, иа је, кад је одлучивано, народ се изјаснио да оће да иријадне Књажевицу. ДК – То је био референдум, иша? Као изјашњавање? Кал-2 – Па, као зборови су били. Зборови су били [...]. ДК – Значи, они су... још раније је било одсељавања на доле? Кал-2 – Па, било је и раније. [...] Било је и раније, а близина је одлучивала, наши су људи већином, живѣло се онда од оиревно дрво. И наши људи су возили оиревно дрво у Књажевац, ближе им је нејо ли Пирој. Па је, можда, и ио имало некој уишцаја. Али, кажем, неки су аиштовали да се иријојимо иројској ойиштини, неки да се иријојимо књажевачкој ойиштини. Већина је одлучила да ио буде Књажевац. И иако је ио иерииоријално Буџак иријо ойиштини Књажевац. То је све до Шућрина, а Шућрин, Церова, Базовик и ова... Мирановац и ова села су иријала иројској ойиштини.

тр. 4

Ин-1 – После... иосле... мислим Друјој свејској раша... [...] ми смо били иод Пирој, ойиштина иосле раша. Ту су за време рудника... било је борба да... да иојаднемо иод Књажевац ойиштину или Пирој. Па су, иио је осијало иаре од рудника, оиромне иаре, ойиштина Књажевац узела све ио. А ми смо осијали иоли овде. А ове сџанове, овај хошел, ио је за време рудника изирађено. Уиравна зирада.

тр. 5

ДК – Е, а који су ио Пироћанци, рецимо? Ћуш-1 – Па, ми. ДК – Јел сџе ви Пироћанци? Ћуш-1 – Ми смо Пироћанци, али... Ми смо били иод Пирој, ойиштину, иа иосле кад је билó онда ни иребаџише код Књажевац. ДК – А, јел има да, кад ойијдеш нејде, да кажеш: „Ја сам Пироћанац?“ Ћуш-1 – Слабо, веч иој иројде [смеје се]. ДК – А, иој иројде, али је било иако? Ћуш-1 – Било је, било је, ми смо сви као Пироћанци се звали. [...] ДК – Добро... А... Сад ви сџе Буџак, а ови овамо који су ирема Пирој? То су и даље Пироћанци, јел иако? Ћуш-1 – Па, Пироћанци су сијурно, иу се не може... ДК – Јел сџе имали неке везе са ови: Засковци, Тојли Дол и иако, јел сџе имали сарадњу с њи? Ћуш-1 – Па, сарадњу и данас... Кој си, ириимер, има си иријатиѣља, иду, они долáзе, идемо иамо и... ДК – А јел било женидба, удаја? Ћуш-1 – Било, било, има, еио, из Засковци, из Тојли Дол, има овде људи веч. ДК – Значи да је било... као један крај се

рачуна? Ћуш-1 – Па, да. ДК – А њосле је њодељено, јел њако? Ћуш-1 – Па је њодељено, али и данас си оні сарађују.

тр. 6

ДК – А који су њо Пироћанци? Ћуш-2 – А, ња њо... Ми се делимо. ДК – Јел сње ви Пироћанци ил су Пироћанци одавде на њамо? Ћуш-3 – Ми смо били њод Пироћ. Ћуш-2 – Били смо Пироћанци (...) Били смо Пироћанци до њре скоро дваес њодина. Ћуш-3 – Да (...) Ћуш-2 – А и више... Ћуш-3 – Више има, више. Драгољуб Златковић – До девењсњо њедес шесње, њако? Ћуш-2 – Тако нешњо, њако нешњо, и онда је њо било њревајњено. [...] ДК – Па, јел мож' да кажење ви: „Ми смо Пироћанци“, јел не? Јел ће да кажење? Ћуш-2 – Па, мени је свеједно дал реко Пироћанац или Тњмочанин. Ћуш-3 – (...) Овај гео Пироћанци. ДК – Зову вас? Ћуш-3 – Нас [зову] Пироћанци. Ја сам шњл и у надницу и живим од њоја. ДК – Где, њде си шњл у надницу? Ћуш-3 – По Зајечар доле. Познајем околину Зајечар све, син ми живи у Велики Извњр. [...] Идемо њор доле, на њоре на доле. [...] И нас овде, овај крај: Пироћанци [...] И има насељени у Извњр људи одавде [...] И оні, ако њњњаш за некој: „То“ – каже – „Пироћанци.“ [...] И ми се зовемо Пироћанци. Доле ни зову. ДК – Добро. А ви, јел кажење ви за себе, вас зову доле, а...? Ћуш-2 – За себе, ако... сам њшо доле, ако кажем да сам од Калну, и онј се одма вања, каже: „Пироћанац.“ [разговор даље иде у другом смеру, али се враћа на ову тему] Ћуш-3 – Зањо смо ми њрешили њод Књажевац, а ми смо Пироћанци. ДК – И њако се осећање? Ћуш-3 – Пироћанци смо. Ми смо до... њњњоно рече малоњре човњк, до њредњ неколко њодине ми за Књажевац ни било њако њешко да идемо – све у Пироћ. И њњјац, и да куйњмо, и да њродагењмо, и све смо у Пироћ радњли. Ћуш-2 – Све. Све. Ћуш-3 – Све њод Пироћ. Ми смо Пироћанци. ДК – Е, добро. Ћуш-3 – Све. Да њродамо сњоку, да њродамо дрва, да њродамо... било њња да њродамо – у Пироћ. На њњјац. И од онј њњјац се снабдевамо, оњњда. Или из њродавницу, или било како, оњњда смо се. [...] ДК – А који су ови овамо: Мирковци ња на овамо? Ћуш-2 – Па, Пироћанци, кој су? ДК – То су Пироћанци? Ћуш-2 – Па, Пироћанци. ДК – Јел су њњњо њњо и ви, јел не? Ћуш-2 – Па, да. Ћуш-3 – Шњњрин. Шњњрин, Мирковци, Церњва, њо су (...) ДК – Јел имање сарадњу с њи? Ћуш-2 – Па, како [наравно]. Ћуш-3 – Па, како не, њњ смо сњседници, комињје. ДК – Аха. И рачунање се да сње једно? Ћуш-2 – Нењо њња. Ћуш-3 – А ми смо били њод Пироћ. [...] ДК – Али вањи, док сње били њод Пироћ, сви су њоворњли да сње Пироћанци? Ћуш-2 – Пироћанци. Ћуш-3 – Пироћанци. Де, бре, Пироћанци смо ми. [касније у току разговора казивачи набрајају пиротска села, а онда] ДК – То све рачунање као ваш крај? Ћуш-3 – Па, да. Па, њо је њој. Ћуш-2 – Понњ како? То наши људи. У свака доба смем да занњњим. Ћуш-3 – Ту наши људи, њњј су Пироћанци, бре.

тр. 7

ДК – *А ако не знају где је Ћушићца? Ћуш-4 – Па, били смо ѿод Пироћ.* [...] ДК – *Пог Пироћ, и шћа кажеш? Ћуш-4 – Пироћанци.* [касније у току разговора] ДК – *Е, докле су сад Пироћанци, кажеш ви сће Пироћанци, докле, који су Пироћанци? Ћуш-4 – Па, до Горњу Каменицу смо били Пироћанци. А од Долњу Каменицу ѿој су доле Тимочани.* ДК – *Аха? Ћуш-4 – А ми смо овде били... Али како Тића [дође на власт], онѝ ни ѝребацише, ѿе смо и ми саѝ (...) Тимочани.* ДК – *Али ви си оѝеѝ кажешѝе да сће Пироћанци? Ћуш-4 – Па, Пироћанци.* ДК – *Аха. А на овамо, докле су Пироћанци, ѝрема Пироћ?* Ћуш-4 – *Па, Рудињѝе, Мирковци, Засковци, ѿо је све... [пиротско] ДК – А јел имаѝе сарадњу с њи? Ћуш-4 – [...] Ишли смо у Рудињѝе, и у Мирковци имамо фамилију, а саѝ остарѝели смо и не идемо ниѝе.*

тр. 8

ДК – *Добро. А који су ѿо Пироћанци? Ћуш-5 – Па, Пироћанци су махом одавде: Церова и на даље.* ДК – *А ви овде? Ћуш-5 – Ја не би знао.* ДК – *Јел сће Пироћанци јел нисће? Ћуш-5 – Ја не знам. Раније је било некада, ѿа је ѿо ѿоѝидагло, наше село, оѝиѝини Пироћ. Па је ѿо некад, којѝе ѿодине не моју да се сеѝим, ѿаѝа ми ѿо ѝричао, да је ѿо враћено, ѝриѝада оѝиѝини Књажевац. Е, сад ми дал да будемо Пироћанци, Књажевчани, како... И Књажевац није, Књажевчани, ѿо неѝио можда груѝи назив да има, ја ѿо не знам.* ДК – *А како се ви осѝћаѝе? Ћуш-5 – Као... ДК – Кад би ѝи неко реко: „Јел си ѝи Пироћанац“, јел би реко: „Ја јесам“, јел: „Нисам?“* Ћуш-5 – *Па, ја не би, ја нисам Пироћанац.* ДК – *Аха. Неѝо шћа си? Ћуш-5 – Једносѝавно, сѝварно не знам да кажем.* [нешто касније у разговору] ДК – *А сѝариѝи дал су више ишли, мислим дал су ѝравѝирали ѝрема Пироћ или ѝрема... [Књажевац]? Ћуш-5 – Било је раније, јес је. Али раније.* [касније током разговора] Ћуш-5 – *Е, сад, коме ми ѝриѝадамо и мени би граѝо било да знам. Али, ево, на жалосѝ, нема...?*

тр. 9

ДК – *Па, шћа бисће ви рекли, јел сће Пироћанци јел Торлаци? [...]* ЦВ-1 – *Па, ми смо раније били ѿод оѝиѝину Пироћ, ал' ѿо одавна било.* *А ѿосле смо ѝрешили ѿод Књажевац, не знам које ѿодине било ѿо.* ЦВ-2 – *Сад смо ѿод Књажевац.* ДК – *И сад шћа би ѝи реко? Кад ѝи кажу: „Пироћанац“, јел се вређаш? ЦВ-1 – Па, нисмо Пироћанци, ми смо... ја сам... [...] ја сам једанѝуѝ био у Пироћ за мој живоѝ. Имам шеесѝе и шес... чеѝри ѿодине.*

тр. 10

ДК – *И шћа сће... шћа сће ви овде? Јел сће Пироћанци, ѝироћски крај, ил сће...? ЦВ-3 – Било раније, сад не. [...]* ДК – *Ти кажеш да си Пи-*

рођанац? ЦВ-3 – Па, био сам. Нема кво. ДК – А сад? ЦВ-3 – Сад сам ево иде – Зајчарски срез.

тр. 11

ДК – Кад би ти неко реко да си Пирођанац, јел би му ти реко да јеси јел не? ЦВ-4 – Па, онó, кво чу да им кажем кад сам Пирођанац? ДК – Јел јеси? Ви сће овде били ѿод Пироѿи, јел иако? ЦВ-4 – Па, и овај... кад сам бил курир [старешина ми] каже: „Где си Пирођанац? Толко се бавиш.“

тр. 12

ДК – Е, а... овај крај је некад био ѿод Пироѿи, јел иако? Јањ-2 – Па, бил. ДК – Па, јел сће ви Пирођанци или не? Јањ-2 – Зову ни ѿо Зајчар Пирођанци, ми немамо две везе с Пироѿи [смеје се]. ДК – Па, кад ти кажу... Јањ-2 – Вода одáвде ѿролази, ипечé низ Тимок, не може ни у Пироѿи однесé, доле ни носи... ДК – Е, кад ти кажу да си Пирођанац, јел се... јел ие љутии ѿо, вређа? Јањ-2 – Па, нема... штиа има да се љутиим?

тр. 13

ДК – Ви сће били ѿод Пироѿи овде некад, јел иако? Јањ-3 – Па, било је... било је раније... [...] Раније је било, иа ѿосле смо ѿрешли у Књажевац. ДК – Па, штиа сће, јел сће Пирођанци јел Тимочани? Јањ-3 – Тимочање [смеје се], сад смо Тимочање, нисмо Пирођанци. [...] ДК – А одáкле ѿочињу Пирођанци? Који гео? Јањ-3 – Па, Пирођанци ѿочињу оди Шуѿрин. Онi су штамо ѿод Пироѿи. Сѿањинац, Јаловик Извор, овде Ђошѿица, ми смо ѿод Књажевац.

тр. 14

ББ-1 – Нас... нас обично кажу и Пирођанци. [...] ДК – А штио? ББ-1 – На ѿо разѿовор, на ѿо ѿричу. ДК – Аха? ББ-1 – Јер мноѿе ѿриче ми корисѿимо с Пироѿи. Јер, евé: „ѿука“... ДК – Аха? ББ-1 – ... „Дувар“ или „вика“, значи, ѿо је све ѿироѿски речи, а ми уѿоѿребљавамо и ми [...]. ДК – Јел ти кажеш, кад ие ѿиѿају: „Одакле си“, ти да кажеш „Пирођанац“. ББ-1 – Кажем иѿио, али кажем из које село, из који си крај. Калáнац сам. ДК – Калáнац? ББ-1 – Калáнац.

тр. 15

ДК – Кад оѿиѿдеш иа ие ѿиѿају из кој си крај, штиа ћеш ти да кажеш? Не знају иде је село, а ти ћеш да кажеш...? Из кој си крај? ББ-4 – Па, из Калне, Књажевац, Пироѿи. ДК – Е, иа, дал је Књажевац, јел је Пироѿи? Ја ие заѿо ѿиѿам. ББ-4 – А, иа, Књажевац, код Књажевац. ДК – Добро, а јел ћеш да кажеш да си Пирођанац? ББ-4 – Па, моју да кажем и Пирођанац [смеје се]. ДК – Штио, јел сће ви... ви сће били ѿод Пироѿи? ББ-4 – Па, јесмо. [...] ДК – А јел ћеш ѿре да кажеш да си Пирођанац или...

овáмо, шíа? ББ-4 – Па, нам билó, нам билó свејéдно. Махом смо сас Пирош сарађувáли, ал... И ÿосле ослобођења смо ÿерáли дрва све у Пирош. У Књажевац, ÿо се не куÿувáло, не нишíа. ДК – У Књажевац слабо ÿо време, слабо се ишло? ББ-4 – Слабо, слабо. ДК – Аха? ББ-4 – Све смо си у Пирош. Сас волóви, уÿреíнемо волóви, кола и... ÿравац Пирош. [касније] ДК – А јел не можеш да кажеш и ÿи да си Тимочанин? Ако је Тимок ÿу, ÿи... никад нећеíе да кажеш да сíе Тимочани? ББ-4 – Па, кажемо, кој ме ÿишá, знамо да смо сад Књажевчáње (...) ал несмó Тимочáње.

тр. 16

ДК – Овó је било ÿод Пирош некад, јел ÿако? ББ-5 – Аха. ББ-6 – Јесíе, јесíе. ДК – Па, јел сíе Пирошáнци? ББ-5 – Па, билí смо ÿаí Пирошáнци, али саí несмó Пирошáнци. ББ-6 – [смеје се] ДК – Па, какó, ил сíе једно ил сíе друío [смеју се обе]. Ако ÿи кажем да си Пирошáнка, јел ће да кажеш да јеси јел не? ББ-5 – Па, не водим се ÿамо у Пирош. ДК – Не водиш се, значи íледа се у коју оíшíину ÿришáдаш? ББ-5 – П'онó.

тр. 17

ДК – Е, јел сíе ви некад били ÿод Пирош? Врт-1 – Па, да. ДК – Па, јел кажу кад оíшíдеш неíде ÿамо, ÿа ÿи ÿричаш: „Ми смо íоре...“, ÿа они чују и íовор или нешíо, ÿа кажу: „Ти си Пирошáнац“. Јел било ÿако? Врт-1 – Па, било. ДК – Било? Врт-1 – Било. ДК – Е, и шíа ÿи сад мислиш, јел си Пирошáнац јел ниси? Врт-1 – Били смо све Пирошáнци до... до ÿедесетíе íодине ва'гда. И ондак ÿосле ни ÿребацíише у Књажевац. ДК – Па, шíа ћеш да кажеш, јел си Тимочанин јел си Пирошáнац? Врт-1 – Сад ли? ДК – Сад. Врт-1 – Сад сам Тимочанин. ДК – Значи, ÿо не мож... íде ÿришáдаш ÿу је? Врт-1 – Ту је. [смеје се] ДК – Јел ÿако? Добро. Али ако ÿи каже неко да си Пирошáнац, не врећаш се? Врт-1 – Е, ÿамán ÿосла.

тр. 18

Врт-2 – Па, онó и нас зову овде ÿако – Пирошáнци. ДК – Е, ÿо ÿе ÿишáм. [...] Јел ÿи кажеш да сíе ви Пирошáнци? Врт-2 – Пирошáнци. Онí зову, ми ÿаí и ми. „Тој из Буцáк озíор – Пирошáнци“.

тр. 19

ДК – А јел било да кажу да сíе Пирошáнци? Врт-3 – Кажу. Кажу, кажу: „Пирошáнци“. Вајíли смо, ÿо билó све до четíрдесетí и шесíе, седме íодине, ÿедесетíе – Пирошáнци. Па се ÿо ÿосле изíубíло. ДК – Аха, значи данас више не кажу ÿолко? Врт-3 – Не кажу ÿолко.

тр. 20

ДК – Јел сíе ви Пирошáнци? Кад оíшíдеш доле неíде...? Ин-1 – Па, нас зову кад оíшíдемо у Зајечар Пирошáнци. Огáвде [људе] Пирошáнци зову.

Злајко, јел те зову Пироћанац доле? [смеје се] Пироћанци ни зову, јесте. ДК – А како се ви рачунајте? Како се ви рачунајте, јел јесте, јел не? Ин-2 – Па, не, више нас има у Зајечару, у Књажевцу (...) Ин-1 – Па, сад више... ДК – Шта ћеш сад да кажеш, ако те неко пита шта си? Ин-1 – Па, нико више... Ин-2 – Наравно да сам Књажевачанин. ДК – Књажевачанин? Калански крај? Ин-1 – Па, ојштина ни... ојштина доле. Ин-2 – Али зајо што се мноо народ селио, мноо више у Књажевац, а јојојово у Зајечар. Ин-1 – Зајечар, Књажевац... се иселили. У Пирој слабо. [касније] Ин-1 – „Пироћанци“ нас зову у Зајечар. Који населили се мноо одавде: „Ево, Пироћанци“. ДК – Па, јел се ви осећате као Пироћанци, јел не? Ин-2 – Не, не, не. Ин-1 – Не, ми се не осећамо (...) Ин-2 – Мноо сличних речи јесте да има... овај... али...изузетно он је радио четри године у Пироју [мисли на оца – Ин-1], сасвим друи говор је тамо, јел тако Љубо? [...] Ин-1 – Пироћанци имау речи, убацују неке... Ин-2 – „Туа“, „шова“... Ин-1 – Бујарске, бујарске. Ал Димитровград веч... тамо веч бујарски. Пола бујарски причају. А Пироћанци, има неке речи.

тр. 21

ДК – А јел има да идеш негде, ја да... кад кажеш одакле си, да кажу да си Пироћанац? Јел сте ви Пироћанци овде? Ста-1 – Па... нисам. ДК – Шта? Ста-1 – Не причамо као Пироћанци. ДК – Мислиш да има разлике? Ста-1 – Има доста разлике.

ДК – Али некад је ово било јод Пирој? Ста-1 – Па, било је. ДК – Дал су тад били Пироћанци? Како се сад осећате, као књажевачки крај или шта? Ста-1 – [ћути] ДК – Вама је ближи Пирој? Ста-1 – Ми смо на средини. ДК – Аха? Ста-1 – Између Књажевца и Пироја.

тр. 22

Ста-2 – Па, ми, од нас на доле, све се водимо за Зајечар [...], а од нас на горе, Шујрин [то су Пироћанци]. ДК – Али кажу за вас овде да сте Пироћанци, за вас, за овај крај? Ста-2 – Да, Пироћанци, Пироћанци. ДК – Кад си ишла у Зајечар, шта ти кажу? Ти кажеш: „Ја сам из Сјањинац?“... Ста-2 – „Пирка, Пирка, ејо Пироћанци. Онј ирчави ко Пироћанци“. Тако причали. ДК – Тако те звали? Ста-2 – Да, Пироћанци.

тр. 23

ДК – Јел ово јиројски, јел књажевачки крај? Ста-3 – Било је јиројски, ја је јосле пребачено неке године (...), пребацили су нас у Књажевац. ДК – И шта ви кажете, јел сте Пироћанци? Ста-3 – Ми јријадамо Пироћанци до Габровницу там.

ДК – Аха? Ста-3 – Габровница јријада јод Пирој. [...] А сад јријадамо јод Књажевац. ДК – И тамо кад оидеш, шта кажеш, да си Пироћанац. Ста-3 – Пироћанац.

тр. 24

ДК – *А јел било нејде д'идеш, ја да ти кажу да сије Пироћанци? Ста-4 – Па, било некада раније, ја не знам тој, ја... сијари су иричали. [касније] ДК – Кажеш син је у Пироћ а ћерка у Зајечар, шта сије ви овде, јел сије Пироћанци или сије Тимочани? Ста-4 – Тимочани. [...] Овдѣк је крај на Тимочку крајину.*

тр. 25

ЈИ-1 – *Ја му кажем: „Ја сам из Јаловик Извѣр и...“ – Па, где је то? „Код Калну“. – Па, ви сије Пироћанци. ДК – Аха? ЈИ-1 – Кажем: „Па, добро, то је близо Пироћ“. Није близо, али... [ја му тако кажем]. [...] ДК – Али ви сије били тод Пироћ некада? ЈИ-1 – Били смо тод Пироћ, јесије Пироћски срез. ДК – Аха? ЈИ-1 – Пироћски. Дал се... како се беше звао, Зајлавакски? Дал пироћски ил овај доле? [...] Да, да. Па, добро, ми смо то значили били, били у Пироћски срез, у Пироћ смо ишли, у сијари моји сијари, кад сам био дечко, ишли у Пироћ за све што им треба.*

тр. 26

ДК – *Који сије ви овде, ко је ово ови људи овде? Јел сије Пироћанци или Тимочане, шта сије? ЈИ-6 – [...] Кад смо доле у Зајечар они ни зову Пироћанци, а тако смо удаљени од Пироћ. [...] ДК – А јел јесије, јел ни сије? ЈИ-6 – Па, тојма немам. Ја знам да несмо Пироћанци, а раније смо били тод Пироћ. ДК – Аха, а сад? Не? ЈИ-6 – А сад не. ДК – Кад ви кажеши „Пироћанац“, ви мислиши да је неко на тамо, јел тако? [...] ЈИ-6 – Тако.*

тр. 27

ЈИ-7 – *А, овај крај? Е, ја, раније било пироћски крај, а саја зајчарски (...) А сад иде, ојейи, видим, шуму сијавили да је тод Пироћ (...), све до Габровницу, доле до Каменицу. ДК – Па, јел сије ви Пироћанци или не? ЈИ-7 – Па, ми за сад несмо још. ДК – Ови Сврљижани кажу да сије Пироћанци? ЈИ-7 – Не, такој ни зову што раније било тод Пироћ, ал чејерѣс осме ил девѣти, ил тој, ја не јамтим тој кад је било [...]. ДК – Али доле у... у Зајчар шта кажу? Кад кажеш да си одавде, јел кажу да си Пироћанац? ЈИ-7 – Па, кажу: „Пироћанац“. „Иде“ – каже – „Пироћанац одозго“. [смеје се] Све се раселили Пироћанци, каже, одавде.*

тр. 28

ДК – *Е, и кад си био, где си радео као траћевинац? ЈИ-8 – Радео сам много, радео сам и у Кладово, у Љубиचेвац, у Зајчар... ДК – Е, и кад оидеш нејде на сијрану и ишијају те ко си, одкле си, шта си, шта ће ти да кажеш? [...] ЈИ-8 – Па, кажем: „Гор, Пироћанци“. ДК – Значи да*

сїе ѿо... Значи ви сїе Пироћанци? ЈИ-8 – Па, махом се каже наш овај крај Пироћанци овде.

тр. 29

ДК – Ако не знају где је, шїа им кажеш, овај крај како се зове? ШГ-1 – Па, ѿриѿада ѿод Зајечар. Под Књажевац. То ѿакó. [...] ДК – А јел кажу да сїе овде Пироћанци, овај крај? ШГ-1 – Не, не, нисмо Пироћанци.

тр. 30

Драгољуб Златковић – Ја сам Пироћанац, а ѿи си...? Јел си ѿи Пироћанка? [...] ШГ-2 – Пре били ѿод Пироѿи, али ѿѿој одáвно. ДК – Јел кажу за вас да сїе Пироћанци? ШГ-2 – Па, ѿѿој су ѿре казувáли, саї ману́ли.

тр. 31

ДК – А Пироћанци? Каква је разлика између вас и Пироћанаца? Кал-2 – Па, не знам мноѿо, не знам ѿоре њихове обичаје, једино је разлика у ѿовору мало, шїѿо онї мало друѿѿјаче ѿоворе, више наїласак имају буѿарски, а овде је сасвим друѿѿјачи наїласак.

тр. 32

ДК – Е, а шїа кажу за вас? Кад оѿїдеѿе доле, шїа сїе ви? Како вас зову? Габ-3 – Пироћанци. ДК – Пироћанци. Габ-3 – Пироћанци нас зову. ДК – Јел ѿако? И ви... јел... осећаѿе, јел ви кажеѿе [да сте Пироћанци]... Габ-2 – А, ми не ѿриѿадамо у Пироѿи. ДК – Да, ви не ѿриѿадаѿе, а јел кажеѿе, осећеѿе да сїе Пироћанци, јел не? Габ-3 – Па, нишїа [са смешком] није за нас, нећемо, онї ни ѿакó назівáју. [...] ДК – А кад ѿе неко ѿшїа шїа си, јел кажеш: „Ја сам Пироћанац“, или они само кажу за вас? Габ-2 – Онї кажу, ми не кажемо да смо Пироћанци. [нешто касније] ДК – Ако ви нисїе Пироћанци, овї Пироћанци јел се разликују од вас, на ѿамо од Клн? Габ-2 – Разликују се, онї друкише ѿоворе. Габ-3 – Од Калне на ѿоре, од Клн. Габ-2 – Онї мало као... и на, као... на буѿарски. Имају речи као буѿарски, Пироѿи ѿоре. [касније] ДК – А кад вас неко ѿшїа који сїе, шїа ви кажеѿе? Из калánски крај, или Буѿакліје, или како ви кажеѿе? Габ-3 – Па, овде код Калне.

тр. 33

Габ-4 – Онї и нас назіву који смо у Књажевац доле: „Еѿе ји Пироћанци“. Такó ни назіву, шїа ћеш. Не мої ја сад име... дадено ми је ѿо, а сад да узмем [неко друго]. Тако је речено, ѿроїлáшено је да се зову Пироћанци.

тр. 34

ДК – А јел било да вас овде зову Торлáци? [...] Габ-5 – Нас Пироћани зову. ДК – [...] То кад идеѿе доле онї кажу Пироћанци? Габ-5 – Аа,

Пироћанци. ДК – Аха? Габ-5 – Тако ни зову. А несмо ми у ојшћину Пироћ, ми смо у Књажевац. ДК – Али је било некад? Габ-5 – Па, можда је било... ДК – Ти не знаш за њо? Габ-5 – Тој не знам, можда је било њодавна. [касније] Габ-5 – А мой се ојселіли у Зајчар. Пѣрка ми се ојселіла доле. И кућу смо најраіли доле. ДК – И шћа им кажу доле, како вас зову? Пироћанци? Габ-5 – Пироћанци. ДК – Аха? Габ-5 – Пироћанци си доле називају овај крај.

тр. 35

ДК – Како се зове овај крај овде, цео крај? Ова села сва? ЈИ-6 – Па, села Шестіи Габар, Јаловик Извѣр... ДК – Добро, али... ЈИ-6 – Кална, Инова, Врѣовац... [...] ДК – Али једно име за цео крај? ЈИ-6 – Е, њо не знам (...) ДК – А Буџак шћа је? ЈИ-6 – Нишћа њи ја (...) ДК – Не знаш њо? ЈИ-6 – Не знам ја њој.

тр. 36

ДК – Јел има неки назив за овај калански крај? ЈИ-1 – Калански крај? Не знам њосебан назив, не. ДК – Чуо сам, неки кажу Буџак? ЈИ-1 – Ао, да. Да. „Из Буџак“. Јестіе, јестіе, јестіе, у ѡраву си. Буџак њој цео ѡај крај (...). Еѡо, боље знаш од мене.

тр. 37

ДК – А шћа је њо, шћа је њо Буџак? ЈИ-3 – Буџак? ДК – Да. ЈИ-3 – Па, њо смо ми овде, Буџак. ДК – Е, ѡа, њо је, значи, овај крај овде цео, јел ѡако? ЈИ-3 – Да, Буџак, јестіе.

тр. 38

ДК – [пошто се на навођење није определио ни за један локални идентитет] Буџак, јел има Буџак? ЈИ-4 – Има, има. ДК – Јел кажестіе да стіе из Буџак? ЈИ-4 – Па, добро [смеје се], ми смо одііле. ЈИ-5 – [смеје се] ДК – Јел њо дође као нешћо ѡдсмѣшљиво кад се каже Буџак? ЈИ-4 – Па, добро... ЈИ-5 – Ма, шћо сине ѡдсмѣшљиво, ма нее ѡдсмѣшљиво.

тр. 39

ДК – А цео овај крај, ова села, калански крај, како се зове? Габ-4 – Па, ј...м ли му боја, не знам ни ја да ѡи кажем. ДК – А шћа је њо Буџак? Габ-4 – Па, Буџак ни зову. ДК – Јел њо кажу за ваш крај? Габ-4 – Па, за наш крај.

тр. 40

ДК – Како се овај крај овде зове, цео крај, свја ова села овде, околина Калне? Габ-5 – (...) Тој, сине, не знам... Буџак ја зову. ДК – Буџак? Габ-5 – А-а... Буџак.

тр. 41

ДК – Добро, Ћушићца, ал џео овај крај: Јаловик Извѳр, Врѳовац, Ћушићца, Црни вр...? Ћуш-1 – Буџак. ДК – Буџак? Ћуш-1 – Буџак [...] Од Калну на ѳоре – Буџак. [разговор скреће на другу тему, а потом се враћа на ову] ДК – А сад већ кажеш Буџак? Ћуш-1 – Сад веч смо доле. ДК – Јел се знало за ѳо Буџак од раније, да кажеш: „Ми смо Буџак?“ Ћуш-1 – Не. ДК – Не? Ћуш-1 – Не. ДК – То је ново, кад је ошћина Кална ѳостављена? Ћуш-1 – Да, да, да, да. ДК – Јел ѳако? Ћуш-1 – Па, да. ДК – [...] Кад је ошћина Кална наѳрављена, кад сће се одвојили од Пирош? Ћуш-1 – Па, е... како да ѳи кажем, ако није још... нисам сиуран, али ошћилике чешес шесше, седме, осме, ѳудек смо ѳребачени.

тр. 42

ДК – А овај крај како се зове? [...] Казивачева супруга – Сшара ѳланина. ДК – Сшара ѳланина, ал ѳо је од Димшровшрада до Врике чуке? Ћуш-5 – Некада је се звало махом, најсшарије, зову ѳа Буџак. Под Буџак сшара Бершловац, Ћушићца, Црни Врх и ѳако даље ѳо све. ДК – И овде сће ви Буџак? Ћуш-5 – Буџак неки, еш...

тр. 43

ДК – А овде, ваш крај? Јањ-5 – Наш крај се звао Буџак. ДК – Аха? Јањ-5 – Раније.

тр. 44

ДК – Овај крај како се зове овде? Врт-3 – Буџак.

тр. 45

ДК – Како се овај крај зове? Ти си овде џео живош. Ин-1 – Буџак. ДК – Буџак? Ин-1 – Буџак. [...] ДК – Кажу докле је Буџак? Ин-1 – Буџак је до Каменицу. До Горње Каменице. ДК – Каменица ѳошшда или не? Ин-1 – Не. ДК – А овде? Ин-1 – То од Каменицу до Бабинош зуба; Црни Вр, Равно Бучје – Буџак. До Шшрина.

тр. 46

ДК – Који је овај крај, како ѳа ви осешаше? ЈИ-2 – Па кажем: „Из Буџака“. [каснше] Ми смо Буџаци, ѳо јесш, ѳакозвани мешшани Буџака. А сад ѳај Буџак, ѳо се ѳричало, колико ја знам, да су ѳу биле неке ѳсше шуме, да су се ѳу крили хајдуци и оно, ѳрема ѳоше, ѳако је насшало ешмолошки.

тр. 47

ДК – Како зовеш овај крај џео? Ста-1 – Овај крај? ДК – Аха. Ста-1 – (...) Нас зову Буџак. (...) ДК – А шш значи ѳо Буџак? Ста-1 – Па, ѳо забачено, села ова.

тр. 48

ДК – *А овај крај како се зове овде, сва ова села овде, околина. Ста-4 – Буџак.*

ДК – *Буџак. Шиша њо значи Буџак? Ста-4 – Па, шиша ја знам – забачено. Ја мислим да је њој.*

тр. 49

ДК – *Како се зове овај крај, овде ваш, значи, кад одеџе у Књажевац или неџе на сџрану и џиџају...? Кал-2 – Буџак. ДК – Буџак. Докле је Буџак? Кал-2 – Цео крај. Буџарска џраница и до Шуџрина. ДК – А овде? [...] Кал-2 – С ове сџране до Каменицу. ДК – Каменица не улази? Кал-2 – Не. [касније] Ми смо Буџаклије. Јер цео овај крај се зове Буџак, џочев од Горње Каменице, односно Клисуре, џа до Сџаре џланине. И ова села овде.*

тр. 50

ДК – *Овај крај овде, како се зову сва ова села, овај цео крај? Ово је Габровница, али сва ова села овде око Калну, како се џај крај зове? Габ-2 – Кална. ДК – Али цео крај јел има један назив? Габ-3 – Па, Буџак. ДК – Буџак? Габ-3 – Буџак.*

тр. 51

Јањ-1 – *А нас назџвау овдека Буџак. [...] Од Књажевац на џоре џо је Буџак, а од Књажевац на доле џо је Тимок и...*

тр. 52

ДК – *А какав је овај... ови од Каменицу на доле, који су џиџи? Јањ-2 – Па, џо су исџо Буџаклије, џој су исџо... оно од Књажевац на џоре се све зове Буџак. ДК – Од Књажевац на џоре? Од Трџовиџиџе? Јањ-2 – Па, да... јер је џај Заџлавак, џој било... ДК – А Заџлавак? Јањ-2 – Па, џо је исџо: Заџлавак, џа... Буџак, џа... [смеје се] ваздан има џмена, да.*

тр. 53

ДК – *Е, а како вас зову, ако су џо Тимочани? Ти кад кажеш: „Из Буџак“, шиша ће он да каже? Врг-3 – Па, џако нас зову, џоре, „Каланџи“... обично, сад у задње време џо – Каланџи. ДК – А џре џоџа? Врџи-3 – Буџаклије.*

тр. 54

ДК – *Доле у Књажевац кад сџе доле, јел кажу да сџе Пироџанџи? Габ-1 – Каланџи, Каланџи кажу. [касније] ДК – Значи, џиџи [...] рачунаџи као књажевачки крај да је ово? Јер мноџи кажу да је џо некад било џрема Пироџи. Габ-1 – Е, џа, џрема Пироџи је било. Ја мислим да је од Сџањаџаџа на џоре џироџиско, џо... Шуџрин, ово мислим да је калански крај.*

тр. 55

ДК – *Штџа ѿеби кажу кад кажеш доле [у Зајечару, где живиш и радиш] одакле си?* ББ-1 – *Обично кажу: „Пироћанка“.* ББ-3 – *Да, али ја знам, нисмо ми Пироћанци.* ДК – *У Зајечар обично кажу Пироћанка?* ББ-1 – *Пироћанка, Пироћанка.* ДК – *И ѿо вама... и ѿо вама ништиа не...* ББ-1 – *Не смеџа.* ДК – *Прихваџаџе да сџе Пироћанци?* ББ-2 – *Ми смо некад били оџиштиа Пироџи и онда збоџи ѿоџа.* ББ-3 – *Па, ја не ѿрихваџам, јер нисам у ѿом ѿраду била. Нисмо Пироћанци, ми смо више окренуџи ѿрема Књажевцу.* ДК – *Па, штџа си онда, ако ниси Пироћанка? [...]* ББ-3 – *Каланка.*

тр. 56

ДК – *А штџа кажу Сврџџжани за вас?* ЈИ-1 – *Па, Пироћанци.* ДК – *Сврџџжани кажу да сџе Пироћанци?* ЈИ-1 – *Да смо Пироћанци.* ДК – *Аха?* ЈИ-1 – *Дабоме. Ево, онџ је ѿраница сврџџшка, ѿу ѿоре на брдо кад се изађе, ѿа је ѿуј међа и на ѿамо је Нишки срез.* ДК – *Аха?* ЈИ-1 – *Перџи, доле, Нишки срез. И Сврџџжани нас смаѿрају као Пироћанци. А ми смо и били, штџоно рече, у Пироџски срез ѿоре.* ДК – *Да. И ѿо дан данас ѿако?* ЈИ-1 – *Па, и дан данас, и дан данас.*

тр. 57

ДК – *Они су Сврџџжање, а ви?* ЈИ-5 – *Пироћанци [смеје се].* ДК – *Добро, а штџо кажеш да су Пироћанци?* ЈИ-5 – *Па, не знам сине. Овам Сврџџжање одакле сам ја баш родом.* ДК – *Аха?* ЈИ-5 – *Онџ овдека, не далекџо, суседно село и онџ. Али ѿако се звало – онџ Пироћанци а ми Сврџџжање.*

тр. 58

ДК – *А штџа кажу Сврџџжани за вас? Они кажу да сџе Пироћанци?* ЈИ-7 – *Јесџе.* ДК – *Кажу ѿо?* ЈИ-7 – *Кажу ѿо, да. Сви зову овај: ѿироџски крај. Он је од Калну на ѿоре био... раније.*

тр. 59

ДК – *А кажи ми Сврџџжани какви су људи?* Јањ-2 – *То су мноџо добри људи, само... да су даље.* ДК – *Да су даље? Штџо?* Драгољуб Златковић – *С коју руку раде, с леву ил с десну?* Јањ-2 – *Они раде и с леву и с десну, ѿа у џеџ.* ДК – *Аха?* Јањ-2 – *Куде кво најду... [смеје се] Тако сам чуо, ѿако...*

тр. 60

ДК – *А кажи ми Сврџџжани одакле ѿочиње?* ББ-1 – *Почиње еј овам, од Јаловик Извџр, Перџи... [...]* ДК – *Аха. А јел има разлике између ваш крај, људи мислим, и сврџџшки. Какви су Сврџџжани људи?* ББ-1 – *Па, има си... ДК – На ѿпример?* ББ-1 – *Има си. Сврџџжани су... ѿознаџи, значи, мало као џавоџџи и ѿо... ајдуџи као, слично ѿоме.*

тр. 61

ДК – *Шта се овде каже за Сврљижани? [...]* ББ-6 – *Па, да су... као ојасни, штако нешто, у том смислу, не знам.*

тр. 62

ДК – *А Сврљижани какви су људи? Сврљжање?* Врт-1 – *А, Сврљжање бшешти људи. ДК – Шта то значи „бшешти“?* Врт-1 – *[смешак] Манјути. Оће ће и украдне, оће ће и изљже, оче све [...][смеје се].*

тр. 63

ДК – *А овамо од Јаловик Извор који су?* Врт-3 – *Сврљижани. ДК – Сврљижани. Сврљжање, што кажете. Врт-3 – Да, Сврљжање. [...]* *Они су раније долазили... ту су млели по воденице [...]* *знаш они носе... носе јанталоне на... широке, велика седла, ја се... ето тако, по то су ји познавали да су Сврљижани. [...]* ДК – *И какви су људи Сврљижани а какви су Буџаклије? Јел има разлика у менталишети?* Врт-3 – *Има. Има разлика. Они су више префритани, мало су, знаш... оће више и да... склони су да украду, то је код њих специфично, код Сврљижани. ДК – Сви Сврљижани или само нека села?* Врт-3 – *Па... махом сви, али има ту Драинац село. И... Тијовац. Ууу, то су познаши људи као лојови, што се каже.*

тр. 64

ДК – *Какви су људи Сврљижани? [...]* Ин-1 – *Има једно село Драјинци, каже: „Ошкаче воз, вајон“ [смеје се]. Драјинци. Ојасни тој људи. [...]* *Ошкачили воз. Вајон. Тија Сврљижани.*

тр. 65

ДК – *А Сврљижани, како ви смат... какви су људи Сврљижани?* ЈИ-1 – *Па, Сврљижани они су... они су више себични некако у односу на наши, мање јосиојримљиви и...*

тр. 66

ДК – *Ови овамо шта су? Одавде јочинье шта?* ЈИ-2 – *Па, ту јочинье... ми одавде кажемо: сврљишки крај. ДК – Сврљишки? ЈИ-2 – Сврљишки.*

тр. 67

ДК – *А Сврљижани, Сврљжање?* ЈИ-6 – *Сврљижани су тамо [...]* ДК – *Од Јаловик Извор на тамо?* ЈИ-6 – *Ђиринци [махала], ја на тамо. [касније] ДК – А какви су људи Сврљижани?* ЈИ-6 – *Па, један каже да су ојасни, ододе ја знам. Имам зета Сврљижанин, води ми сестру, није лош човек, ододе знам?* ДК – *А што ојасни, што?* ЈИ-6 – *Па, кажу да су зли мноо, да су ојасни, ододе знам?*

тр. 68

ДК – *Кажими Сврљџање какви су? [...] Кад кажеш: „Сврљџанин“, оћириликe какав је ѿо човек? ЈИ-7 – Па, видиш како, они су добри, ѿа-мешни људи, али раније добило [име] Драјинци шћо су мноћо крали. И онда каже: „Крадне ко Сврљџанин, Драинчанин“. То су били највећи лойови за време раћа. ДК – А јел ѿо само важи за Драинци или за цео сврљџки крај. ЈИ-7 – Па, цели сврљџки крај носи.*

тр. 69

ДК – *А овћ овáмо, који су од Извóр на ѿамо? ЈИ-8 – Сврљџани. ДК – Сврљџани? ЈИ-8 – Сврљџани. [касније] ДК – А Сврљџани? ЈИ-8 – Сврљџани, ѿа онћ су мало ѿо [смеје се]... као себични мало [смеје се]... ДК – Воле да укра... ЈИ-8 – Ајде да на кажем... ДК – [...] Па, кажими слободно, ѿо сви кажу. ЈИ-8 – Онћ Драинчани [смеје се]. ДК – Јел само Драинчани или сви Сврљџани? ЈИ-8 – Кажу Драинчани су чућени. ЈИ-8 – Да воле да украду? ЈИ-8 – Да украду.*

тр. 70

ДК – *А овћ овáмо од Јаловик Извóр на ѿамо? Који су ѿо? Ста-1 – Па, Сврљџани. ДК – Сврљџање? Ста-1 – Да. ДК – Какви су људи, јел има разлика између Сврљџани и овћ људи овде? Ста-1 – Има разлика. ДК – Каква разлика? Ста-1 – Онћ као мало ѿоснаљжљиви и ѿо... ѿрћовци.*

тр. 71

ДК – *А Сврљџани какви су људи? Ста-3 – А, онћ су мало ѿрћени људи. ДК – Какви? Прћени? Ста-3 – Планинци, како и ми. [...] Сиройћња, ѿрћени... значи, сиромá си, ѿи си ѿрћен [смеје се].*

тр. 72

ДК – *А какви су Сврљџани људи? У односу на људе овоћ краја? Кал-1 – Сврљџани мало чивћје [смеје се]. Мало су Сврљџани и они... нису као Пироћаници, Буцакћје и ѿако даље. ДК – Али у ком смислу је ѿо нећаћивно шћо ѿрчаћје? Кал-1 – Па, ѿо нећаћивно, ѿо мени, се исћољáва: сћремни су да ѿревáре човéка, и у ѿрћовини и разноразним, овај... ДК – А краћа? Кал-1 – Краћа. Краћа ѿособно је, овај, исћáкнуща за село Драјинци. ДК – Јел ѿо исћина или ѿрчају људи (...). Кал-1 – Па, ѿрчају. Има, има, има анећдоћа, а кроз ћие анећдоћие и ѿрче има исћине. Једна ѿрча овáква за Драјинчанина. Пре раћа, значи између Првоћ и Друћоћ свећскоћ раћа, деси се краћа у Драјинцу. Украднућо је јаћње, закљано, и сви су видели їде је унећо, у ћу кућу. И доће жандармеријска ѿолицја, и улазе, знају сћурно, сћо ѿосћо, сад ће да увáће лойова. И онда... долáзе, иду у једно ћоше, у друћо, ѿраже – нема. Каже: „Ма, добили смо ѿодаћ-*

ке да је сигурно овде био јајње. Украднуто и заклано.“ Каже: „Не“. А овај кој је водио њајролу, замоли га: „Слушај. Нећу да ти гањам, нећу да ти ишужим, нећу, само реци“. „Јел нећеш – нећеш“. Он, овај... доведе га до љулку, оно млада жена љуља, кад отккрије – јајње унутира, заклано и остиављено [смеје се]. [...] Друга прича једна. Извѳр [село] има код Сврљиа истио, између Сврљиа и Драјинца, и Драјинчанин крене, овај... у Сврљи. Овај из Извѳра га ишпиа: „Куда комшија идеш?“ Каже: „Идем у Сврљи да кућим кошуљу“. А он каже: „Ако ти не уватиш, кући и једну за мене“. То значи, они су иознаиш, иознаиш да воле да украдну [сви се смеју]. [...] Каже: [...] „Код њих“ - као – „пробље нема“ - има, нећо, ешћо, ишћо каже – „код њи пробље нема – они завршавају у зашвору“.

тр. 73

ДК – А Сврљижани? Како зовеште ови од Извѳр на шамо? Сврљижање? Кал-2 – Па, Сврљижани ји зовемо шиа, овај... за њи кажу да су мноћо не-иошшени. И да су сви лажѳви и лојѳви. ДК – А јел има нека села иосебно? Кал-2 – Има. Тијѳвац и... Кал-3 – Ма, какав Тијѳвац, шћој Драјинац шамо. Кал-2 – И Драјинац. ДК – Добро. Кал-2 – Они су заусшавили хладњачу, мислим да су Драјинчани били, низ Тресѳбабу заусшавили хладњачу са месом да ошћу, да узну месо.

тр. 74

ДК – А Сврљижани какви су? Габ-1 – Оу... мани. ДК – Шћо мани? Габ-1 – Бежи... [...] Па, ево, ио ове ичеле, знаш шћо (...), ма, какви, бре, шћој... дође иобѳне, и ниши... ниши... ма, врло лейљива иосла. ДК – Аха? Габ-1 – Ја знам ио ове... кад дошћерују ове ичеле. Дошћѳра ичеле, ноћу иобѳне, ниши илаиш, ниши нишишћа, иобѳне. ДК – Значи, Сврљижани шћоко? Габ-1 – [смеје се] Ошасни су. ДК – А која села су шамо најѳра? Габ-1 – Па... Драјинац... Извѳр... Добро, овиа шћо дошћерују ичеле, они већинѳм све из Сврљи [даље прича о пчеларима који довозе пчеле у Габровницу].

тр. 75

ДК – Ово је овде Буѳак, а на доле који су? Од Каменицу на доле? Како кажеште кад је неко одѳшћо? Врт-2 – Па, на доле, низа Србију. Тека га зѳву, идемо на доле низа Србију.

тр. 76

ДК – Е, а од Буѳак на доле који су ови, како да њи назовеш? Врт-3 – Они се зѳву... ДК – То је од Каменицу, јел шћоко? Врт-3 – Од Каменице. Раније, кад сам ја био дечко... зѳву ји Сшаросрбијанци. Јер је до хиљду осамшћо седамдесѳи и... [...] осме иѳдине шћо су држћали Турци. Од Каменицу иде је ћурија, шћу је била караула шћурска.

тр. 77

ДК – *А који су Тимочани? ЦВ-3 – Па... овај део доле. ДК – Али ви се не рачунајте овде Тимочани? ЦВ-3 – Па, не... то пријодјено касније [тимочком крају]. ДК – Одакле су Тимочани? Починју? ЦВ-3 – Па... Тимочање... раније било... ДК – Тимочање, јел шако? ЦВ-3 – Од Калну на доле се рачунало Тимок. [...] Од Коренатица, ја овај део: Ситањинац, Избор, све то Пироу приадало. ДК – И сад тебе кад би неко ишао, јел си Пироанац јел Тимочанин, иша си? ЦВ-3 – Па, идем где ми... где ми је... где су ми иаири. ДК – Аха? ЦВ-3 – Дабоме. То ме оишина преселила на доле пре приес-чејерес јодине, нема то. [касније:] ДК – А јел си чуо ови доле око Минићево, који су ии? ЦВ-3 – Сад не би знао да ии кажем. ДК – Тимочани. Јел су то исио Тимочани? Причаш: „Од Каменицу...“ ЦВ-3 – Па, Тимочани... ДК – А ови доле баш ниско, Минићево и иамо? ЦВ-3 – Тимочани су све, ми то рачунамо у Тимок. Од Каменицу на доле то је Тимок. За нас овде, а...*

тр. 78

Ћуш-1 – *Од Каменицу на доле – код Књажевац [су били раније, а ми под Пиротом] ДК – Е, а иша су они, како се зову? Ћуш-1 – Тимочани. ДК – Ви их зовете Тимочани? Ћуш-1 – Тимочани. ДК – Аха. Па, иша то значи, то чему се разликује човек одаве и Тимочанин? Ћуш-1 – Па, ето, шако кажу (...) ДК – Јел има нека разлика, јел има ношња, јовор, нешто, јел има разлика? Ћуш-1 – Не, не, у јовор не. ДК – У јовор не? Ћуш-1 – Не. ДК – Али иша има? Ћуш-1 – Па, ето, само ишо шако ни навика. Пример, ето: „Где си био?“ – Био сам у Бујак јоре. ДК – Аха. А ии кад идеш доле, иша кажеш, где си био? Ћуш-1 – У Тимок.*

тр. 79

ДК – *Е, а који су то... Ови од Каменицу на доле, иша су они? Ћуш-2 – Тимочани. ДК – Ви кажете Тимочани? Ћуш-2 – Да. ДК – Јел шако? Ћуш-2 – Тимочки крај. [...] ДК – Јел... А ви нисте Тимочани? Ћуш-2 – Па, били... сад јесмо, а нисмо били. Ћуш-3 – Јесмо сада јод Тимок. Ћуш-2 – Пре дваес, приес јодине нисмо били.*

тр. 80

ДК – *А ови на доле, као ји зовеш? Од Каменицу на доле, коју су ии? Ћуш-4 – Тија доле, тимочки крај се зове. ДК – Тимочки крај. Тимочање? Ћуш-4 – Тимочани.*

тр. 81

ДК – *А кажми ми ови на доле, који су онда ови на доле? Како ји ви зовете? ББ-4 – Па, зову ју Тимочање. ДК – Тимочање? ББ-4 – Аха. ДК – А*

тр. 88

ДК – *А који су Тимочање? Ста-4 – Од Каменицу, ња на доле* [иако пре тога каже да је њен крај у ствари крај Тимочке крајине].

тр. 89

ДК – *Е, а кажи ми ови на доле од Буџак, сад од Габровницу њрема Каменицу, како њи зовеће? Који су њо? Габ-5 – Тимочани. ДК – Тимочање (...)? Габ-5 – Аха, Тимочани.*

тр. 90

ДК – *А који су ови доле, околина Минићево и њај део доле? Како ви кажеће одавде, њија су они за вас? ЦВ-1 – Тимочани. Раније знам: Тимочани. ЦВ-2 – Тимочани. Како мож' друјако да ја кажем? ЦВ-1 – Дође неки човек, они кажу: „Овај Тимочанин одоздо“, од Књажевац ња на доле... Врайџарница, ња њу села.*

тр. 91

ДК – *Одакле су Тимочање за њебе? Кад кажем „Тимочање“ ... ББ-1 – Од Књажевац. Од Књажевац на доле.*

тр. 92

ДК – *А ови на доле низ Тимок, који су њо? [...] Како њих зовеће? ЈИ-3 – Па, Тимок, Тимочање. ДК – Тимочање? ЈИ-3 – Да. [...] ДК – Одакле њочињу Тимочање? ЈИ-3 – Почињу Тимочање доле оди... оди Трјовишће. ДК – А ови: Каменица, Шџирџици, који су њо? ЈИ-3 – Па, њо је исџо, њриџада у Буџак, јел они, видиш џде су они, како су, као и у... још џоре неџо ми њиџо смо. [касније] ЈИ-3 – Они оди Књажевац, ња све доле до... до... зајечарско онџ, њамо, њија ја знам ова села, Врайџарница и ово. То су све Тимочање.*

тр. 93

ДК – [са казивачем који је дао информацију да су људе северно од Буџака раније називали Старосрбијанцима] *Значи, за вас су њо Сџаросрбијанци били, а како сад кажем за њи људи доле? Како их ви зовеће одавде? Врт-3 – Па, обично ји сад зовемо... добро, ови су доле Књажевац Тимочани, а ови баи нему сџецијално неко име. ДК – А који су Тимочани, или Тимочање, како ви кажеће? Врт-3 – Па, Тимочање, ња, њо су ови већ од Боранице наниже, ња од Књажеваца даље, њо су Тимочани. ДК – Аха? Врт-3 – Иначе, ови, овамо Алдинац – њо је Заџлавак. ДК – Аха, добро. То не рачунаће у Тимочани, Заџлавак? Врт-3 – Не. Не, не, не, не.*

тр. 94

ДК – *Неки кажу да ји зову Тимочање, Тимочани на доле... Или, који су њо? Да ли је овде као... овде Буџак а доле Тимочање? Габ-3 – Па,*

Тимочани. Габ-2 – Па, Тимочани. Ови овам не мож да буду Тимочање: Паирајна, Рајушница... Алдинац. ДК – Е, ја иде су Тимочани? За вас, кад се каже Тимочање, који су то? Габ-3 – Па, тоја мож ли пријдају доле, Трјовишје... ДК – Од Трјовишје на доле? Габ-2 – Дабоме. Габ-3 – Да, Трјовишје, јоре... ајде нека је и Ширбац да пријдне у Тимок, али није. [...] Габ-2 – Трјовишје, после на доле Зунчје Горње и Долње, она... тој све на доле Тимочање. Габ-3 – Према Минићево.

тр. 95

ДК – А како ви одавде зовите ови на доле низ Тимок? Рецимо... од Каменицу на доле, тај крај, ја минићевски крај? ЈИ-1 – Па, Тимочани. ДК – То су за вас Тимочани? ЈИ-1 – Тимочани. ДК – Од Габровницу на тамо? Или како? ЈИ-1 – Па, не знам ја баш одакле, али тај крај у главном доле, што су поред јруу иде је доле, ова села, Тимочани.

тр. 96

ДК – А ови на доле који су? Ви сите Буџак. Ин-1 – Па, то су Тимочани. ДК – Ви их зовите Тимочани? Ин-1 – Тимочани. ДК – Одавде, ја докле? Ин-1 – Па, Тимочани све доле до Нејошин, Кладово. ДК – Аха? Ин-1 – Све Тимок, Тимочани. [касније] Тимочани, а ми смо Буџаклије, ми смо под Пирој.

тр. 97

ДК – Како зовите ти на доле низ Тимок? ЦВ-5 – Из... из... из Каменицу, или си кој одакле, ја не... ДК – Немају назив? ЦВ-5 – Не, не. ДК – Јел има разлика између...? ЦВ-5 – Можда има нешто разлика, али ја не знам, то ако је имало онда раније нешто. ДК – Да, да. Ниси ишла на доле.

тр. 98

ДК – А који су бољи људи, Пироћанци јел Тимочани? Ћуш-2 – Све је то једно исто. Ћуш-3 – Не, људи су исти. Ћуш-2 – Мало су шкрдљави само Тимочани (...) ДК – Шкрдљави? Ћуш-2 – Шкрдљави на... друјарске особине немају. Ћуш-3 – По су ситеинути [шкртице]. По су ситеинути, друјо не, али ево Каменица Горња, Долња. ДК – Аха, нису ошворени? Ћуш-2 – Па, нису, не мож' да те прихватају. Ћуш-3 – Да. Не, ситеинути људи дођу овако. Ћуш-2 – Јел доле ми је породица, доле сам насељен (...) Ћуш-3 – Па, имамо ми сви тој. ДК – А иде си насељен? Ћуш-2 – Црвенички јути овамо. ДК – У Књажевац? Ћуш-2 – Па, да. Ћуш-3 – Па, у Књажевац му син, унуци. Ћуш-2 – Там ми је све ... Али, кажем вам да смо далеко, далеко подељени [различити] у смислу томе, друјарства. Разумеите? ДК – Менталистички? Ћуш-2 – Да (...) Они доле мало не ледају на... јошцењују наш животи, наш... наше јонашање, као на беду нас... ДК – Па, што вам

кажу? Ћуш-2 – Па, беда мало, беда... Ћуш-3 – Не, ѿо оні све нам мало – ми смо ѿланинци, сиротињско село и ѿако мало доле. Ћуш-2 – Који су ѿражили службовање (...) Ћуш-3 – Иму. Више цење неѿо Ниши́ава. Иму, Тимочка крајина. Као се више цени, као јаче... ѿлоѿивреду, као овó-онó, и ѿако се ѿој ѿона́ша (...) Ми смо овде ѿланинци, немамо ѿуѿеви, немамо ово, немамо оно и ѿако.

тр. 99

ДК – [...] Да ли има разлика између овí од Каменицу на доле и вас овде? Ћуш-5 –Има. ДК – Каква разлика? Ћуш-5 – Ми смо више сиромашни, али смо мноѿо ѿрилаѿдљиви људи за живоѿи и за сарадњу и за све моѿуће. [...] ДК – Па, који сѿе ви, а који су они? Како их ви зовейе на доле? Ћуш-5 – Па, ја не знам. ДК – Јел има назив? Ћуш-5 – Не, ја нисам чуо и не знам, сѿварно. ДК – Јел сѿе Тимочани и ви ил су само онí? Ћуш-5 – Па, онí се броје Тимочани неки, ал ја не би реко да су ѿу баи Тимочани, али нека буду. [...] ДК – И која је разлика? Ћуш-5 – Еѿо, само шѿо нам је љубазности друкша, ѿу нема, ѿо ѿараниѿујем живоѿиом. ДК – Одакле? Ћуш-5 – Па, ѿо мож' да се каже... од Калну на ѿоре. Гаранѿујем, ѿу нема ѿовора. Овде мож' да буде и да ѿреноћиш, шѿа имам на расѿолаѿању, ѿреноћивање, да се ѿоѿје ако има има, и значи, и, код мене бар и код мноѿо, ако има, ѿу до задње иде, нема – ѿресѿајемо и завршено. ДК – Док има? Ћуш-5 – Храна исѿо. И ѿако, све шѿо имам ја чу ѿону́дим. ДК – На доле није ѿако? Ћуш-5 – На доле, ја ѿараниѿујем [...] Ма, ѿричаш с њим на каѿију, он ѿе неће ѿону́ди да ѿоѿјеш ракију – ѿоѿова ѿрича. „Уђи у кућу“. – Па, шѿа је? „Уђи, браѿе, ѿи си човек исѿо ко и ја“. Шѿа?

тр. 100

ДК – А јел има разлика у људи, који су бољи људи, овí ѿоре или овí доле? [...] Јањ-1 – Па, слушај, раније код нас су били мноѿо добри људи. [...] И знаш кво? Појде човек од неѿде, види свеѿло у кућу или човека ѿред враѿа, он омркне, каже: „Може ли да ѿреноћим?“ – Може. А на осѿа́ла местѿа сам чуо да ѿо се слабо дешавало. Не ѿрима човек човека у кућу. Тако сам чуо. [...] И нарочиѿо ови доле. У Тимóк. Онí су мноѿо (...). А овде наше... наша ѿланина ѿој...

тр. 101

ДК – И каква је разлика између Торлаци [рекао је да су Торлаци у Тимоку] и ваш крај? Јањ-2 – Па, онí су више цинѿари, више су... [...] ѿолко су они... мислим сѿеинуѿи на... да ѿи не да ниши́а ѿабе и овó и онó, да ѿе... да ѿе ѿочасѿи. Тој само или да [...] ѿи ѿрода или ником ниши́а. ДК – Да? Јањ-2 – Јел њима је дошло да у шинíк мачку ѿорáne, знаш, да не ѿосѿрви мрвице.

тр. 102

ДК – *А јел има разлика између Тимочани и ови људи овде?* ББ-1 – *Па, има си.* ДК – (...) *Која разлика?* ББ-1 – *Ми смо забачени... удљени смо од трад...* ДК – *Јел има разлика у јосіојримсіво?* ББ-2 – *Велика.* [...] *Велика разлика.* [...] *Овде су људи увек јосіојримљиви, увек че да ће јрими и да ће јонуди с било иша јод има. А доле Врајјарница и ша села шамо – нема шансе. Тамо ши ни воду неће дају.*

тр. 103

ДК – *А кажи ми... кажи ми јел има разлика између вас и Тимочање у меніалиијейі?* ББ-4 – *Па, има, оні дол іазде а ми смо сиромашни овдјек.* ДК – *Па, добро, јел има овако... јосіојримсіво, јел има разлике?* ББ-4 – *Има, има, овај наш крај је мноіо јојосіојримљив неіо доле овија Тимочање.*

тр. 104

ДК – *А јел има разлика у меніалиијейі, Тимочани и ви овде?* ББ-6 – *Има.* ДК – *У чему?* ББ-6 – *У јосіојримсіву.* ДК – *Аха, на јример?* ББ-6 – *Ми смо јосіојримљиви. А била сам и имала сам јрилике... [...] Па ови... [ми умемо] боље да сачекамо [...]. И задње човеку има да дамо.* ДК – *Аха?* ББ-6 – *А оні нису іакви.* ДК – *Аха. Па, іде конкретіно вам се десило нешиіо? У које село?* [...] ББ-6 – *У Јаковицу, Дебјлица... Јелашница, мноіо, мноіо.* ДК – *Аха, ішо значи баш околина Минићева?* ББ-6 – *Да.* ДК – *Јел іако?* ББ-6 – *Минићева.* ДК – *То рачунаіше Тимочани?* ББ-6 – *Да.*

тр. 105

ДК – *Каква има разлика између Тимочање и ваш крај?* Врт-1 – *Па... наш сиромашніји крај овдјек.*

тр. 106

ДК – *А јел има разлика у меніалиијейі Тимочани и Буџакліје?* Врт-3 – *Има. Има разлика.* ДК – *Каква разлика?* Врт-3 – *Овде... овде су људи више јосіојримљивији. Сиромашніји, јосіојримљивији су, а доле су људи више осіони... онако... мало они су боіаіији и више су себични.* [...] ДК – *А какви су ови на јуі доле: Каменица, Шірбац? За Шірбац јричају нешиіо?* Врт-3 – *О, ни... нису добри људи, нису добри. Нису јосіојримљиви, нису.* [касније у току разговора] Врт-3 – *Пироћанци важе за, као шіо сі је, шаљвције, добри људи, іако да... ми смо више њима сродни јо меніалиијейіу неіо овима доле у Књажевцу, Тимочанима.*

тр. 107

ДК – *Кажи ми сад, јел има нака разлика у меніалиијейіу Тимочани и...* Ин-1 – *Па, има. Ми јовормо, овдјек вревимо... шойски и убацјемо бу-*

јарске речи. [касније у току разговора] Ин-2 – Чуо сам од много јосицију, у сивари од људи у пролазу, да су досија људи овде јосиојримљиви. То... Имају ситуацију и случајеве да, на пример, сивану, уз јути јоквари се или ово или оно... Ин-1 – Он је јрими лејо... Ин-2 – Понуди ја, ма макар ако је са сир (...) Ин-1 – Понуди ја, сиротиња, сиромашан овај крај. Ин-2 – Дабоме, улавном у шом смислу је ша... ДК – А доле су зашворенији, нејосиојримљивији? Ин-2 – Па, мало зашворенији, да (...) Ин-1 – Бојацији, они су доле, доле су Тимочани, бојацији. [...] Ин-2 – Ето шако, овај... досија случајева, ја сам баш кад сам радио нешто, онда сврашили неки јосици и причају како у Балја Бериловац им се јокварио аутио, наишла баба, ја шша: „Сине, шша треба, јел треба нешто да вам јомојнемо, јел треба да... а ојетје да дојетје да јојјетје нешто“ и шако у шом смислу. Ин-1 – Не, овде су људи сиромашни... али су јосиојримљиви, неће је исјуши, да јреноти, да... Ин-2 – Да јоједеш оно шшо има. Ин-1 – Понуди је шша има.

тр. 108

ДК – Па, јел има нека разлика између вас овде и Тимочани? У чему је разлика? ЈИ-1 – Не... Разлика је у шоме шшо су они доле из бојацији крај. ДК – Аха? ЈИ-1 – А ми смо овде, као шшо сам... ме, овај, јодсети, из Бујак, бедно, јланина. ДК – А јел има разлика у меншалишети? ЈИ-1 – Нема, нема. ДК – Јосиојримство или нешто шако, јел има разлика? ЈИ-1 – Јосиојримство има мала разлика, овде овај крај јошшо је Бујак, они су више жељни да доје неки јосици, да чују, да виде, а... јел је јасивнији крај, а они доле су као више јрадски. Не инјересује ја друго. ДК – Зашворенији? ЈИ-1 – Па, у шом смислу. ДК – Мање да јрине човјека? ЈИ-1 – Да, ја мање... јел... можда као и смејта, они су више људи који иду јо јијац и јледају све да јрејворе у динар. А овде наш крај јој не јледа. [...] Кад сам ја био у шеснес јодине дошо инјинјер да... није имало снимање из авион јарцеле, нејо он јо јарцелу јо јарцелу јојисује и црша шамо у јлан. И јде ће сиванује – код мој халејта. Дали му собу, дали... он и њејова јосиоја сивановали не знам колко време и кад си јошли, да јлајте, каже: „Не кошша нишша“. А она њејова јосиоја каже: „Газдарице, ви сје јлуји људи“. Требало би, значи, јешнаес-дваес дана, колко је било јуј... Одајле био маси, одајле је био кромјир, јасуљ, кување и шако.

тр. 109

ДК – А јел има разлика, ови Тимочање и ваш крај? Има нека разлика? ЈИ-3 – Па, има, они... Тимочање јрае разлику од нас, међу нас. ДК – Аха? ЈИ-3 – Значи: „О“ – каже – „он јоре из Бујак. Они, јој селци, нема нишша“, а они су као Тимочање, у бољу ситуацију, односно, бољу земљу имају, имају све... Онда, Тимок је јоред њи, и један и друји, и шако...

тр. 110

ДК – *А јел има разлика у менџалиџеџу ваш крај и доле [...] Тимочани? ЈИ-7 – О, има. ДК – У чему? ЈИ-7 – Па, у свему (...) Онџ су боџаџи, а ми смо сас џамеџ више џобоџаџи. ДК – Јел џако? ЈИ-7 – Јесеџ. И Пирођанџи. Ја џи кажем, џо је Пирођанџи и ми се слажемо. А док Темска и Миниђево џој су еднџ исџи. ДК – У ком смислу? ЈИ-7 – То су џуди... Тој џе нече данџ џрими ако џе не џознаје, бре. Пре билџ, а сад... не знам како је. Ако џе не... Нече џи враџа оџвџри. ДК – Значи, овде су џосџоџримљиви џуди? ЈИ-7 – Као џоре кад је Дојкинџи, Брлџ, Славиђа на џримеџ. То су џуди билџ џамеџни, знаш џиџа је. У сред ноч да куџнеш на враџа, да кажеш, он џи оџвџра. Исџо и овде. Али Темска, на доле Миниђево, Камениџа оче, Горђа и Долђа, али Шџирбаџ и (...) веч измџца. А Миниђево, ако џе, исџо, не џознају – нема.*

тр. 111

Ста-2 – *А ми само џи зовемо на доле [Тимочанима] џиџо је џо ниско, џо знају, џо се раџа, џо... џо свему џо бољи онџ. Не ми, овде смо, зовемо се Буџак. ДК – Аха? Ста-2 – Каже, иде у Буџак џоре. Не одбџраш да џричаш, ни се умџш џекаџ обучеџш, ни умџш џекаџ да дочекаш човека, не. Добро, сџ се џреџуџило, сџ је џој све исџо, али раније ми несмо знали. Неџо идемо низ Тимџк да видимо куј како се обукал, куј како џрича, куј какво је наџравџл, да џравимо и ми џако. Јел ми смо џлуџи билџ џуди овде. [...] ДК – Кад кажеш Буџак, јел џо значи као неџиџо џодсмеџљиво кад џи кажем да си из Буџак? Ста-2 – Па, не, сине, неџо кво ми мож да видимо овдека, само небо и један камен.*

тр. 112

ДК – *А јел има разлика између Тџмочани и овде ваш крај? Ста-3 – Има само џиџо су џобоџаџи, иначе нема између џуди ниџиџа.*

тр. 113

ДК – *Шџа човек овоџ краја мисли о Тимочанима? Има разлике у менџалиџеџу? Кал-1 – Има. Разлика у менџалиџеџу има. Наши су џуди овде џосџоџримљиви, нису шкрџи, иако се о Пирођанџима џричају вицеви разноразни и џако даље, наши... наши џуди овде нису шкрџи, нису џиџије, сџремни су да човеку увек џомџну, да џрихвџше човека са сџране и да... да џа нахране ако је џладан, да му се да једе ако жели... [...] Да џа џрихвџше као доброџ џриџаџеља... човека и џако даље. Уџписак је да су Тимочани мало друџа... друџа... односно ово џиџо сам џричаџ суџроџно. Једна анеџдоџа из Таџрасниџе. Каже: „Иџо сам“ - каже – „из Књажевџа и свраџим у Шџирбаџ“. Каже – „...и они ми... и они ми наложеџли ваџру, кобаџаџи“. Каже: „Кад онџ“ – каже – „унуџра сџавџли онџ џасџрче*

и целе ноћи“ – каже – „свећли, ја мислим јори вајра а смрзо сам се“ и тако даље. Више анегдоћа и тако, али можда има и истине у томе. И тако. [касније] Кал-1 – Појуйи тоо села Драјинца, слични су ови из Ширџица, ја њих јрозвали Драјинчани.

тр. 114

ДК – Да ли има разлика у менталијетету између вас и људи доле ниже, ево, да кажемо: Тимочани [...]. Кал-2 – Па, до Књажевца нема, ја можда и до Минићева, а од Минићева на доле већ друји менталијетету људи. Ево зашто. Код нас овде било ко да дође, тај мора да буде поноуђен да нешто поједе, ја макар лука и хлеба и со, ако нема друио ништа боље. А доле су људи, како да се изразим, више циције. И само понашање је друјојаче... мислим, мање су друишвени. Наши људи се овде брзо сирџишеље, склоје пријашељство, и, што је најважније, не може да се догоди да неко сврати, наврати, било у пролазу, било како, да ја не поуде са доручком, ручком, вечером, зависи...

тр. 115

ДК – А јел има разлика у менталијетету између Каланци и ови доле [...]? Габ-1 – Ја мислим да је овај крај јосиољубивији. ДК – Аха. Јел имаш конкретнио неки пример или... Па, ево на... добро... ево Зуничани. Код њи одеи, тај неће да те сврати, да... појијеш нешто, да... кафу да ти скува. А ево код нас, рецимо, иде уђеш обавезно: „Ођеш кафу? Шта ће појијеш?“. [...] ДК – А какви су ови сад овде низ јуйи? Ширџица какви су? Габ-1 – [пауза] Они су... [пауза] ДК – Слободно кажи. Габ-1 – Тешки су они [смеје се] [...] Тежи... тежи су они људи од нас. ДК – У ком смислу? Габ-1 – Па, ево, и у Каменицу... ја, што су... ја мислим да је овај крај овде, што се тиче тоа, најјосиољубивији. ДК – И оворени људи? Габ-1 – Да, кво мисли, што ти каже и јошво. Нема... у очи све каже.

тр. 116

Габ-3 – Овија доле, доле. Доле, оди Књажевца ја на доле. ДК – И шта вам кажу? Габ-2 – То је Тимок на доле. Па, они ни зајебавау: „Бујарши“ – каже – „ви сје Бујаре, Бујарши“. ДК – А што, збој језик или збој...? Габ-2 – Па, друкише и... друкише ми и мало и оворимо овде. Замејамо мало као... не оворимо јравил... они наоде ману: „Ви не оворите јраво срјски“ – каже.

тр. 117

ДК – А кажи ми каква је разлика између вас овде Бујак и ови на доле низ Тимок. Габ-4 – Па, разлика је тај, ођу ти кажем: народ је народ, исти, али с тиме што ми смо овде јобрдски крајеви. Сиромашно. Овија

су доле до друм, до... мало оној... ближе до варош, а ми овде у њланину. Е, што је њај разлика.

тр. 118

ДК – А јел има разлика између њи Тимочани и између вас? Јел има нека разлика? У менијалијейи, у нешијо? Габ-5 – Па, друја разлика [нема], само наш сиромјашан крај, њосан, нишија, жијо...

тр. 119

ББ-1 – И ми кад смо раније ишли с волове у Пироји. ДК – Аха? ББ-1 – Кад се возила дрва... ДК – Аха? ББ-1 – Е, дабоме. Од Темску на њам су друји народ људи. Друји народ. ДК – Од Темску на њамо? ББ-1 – Од Темску. И (...) и Темска на њамо. Да њи случајно у муку, у неку нужду, да окнеш човека у њоку ноћи – ни случајно. То је рејко да би ојворил враја. ДК – Значи, шјо су људи ниже, доле, све мање су јосјојримљиви? ББ-1 – Ми смо били овдека сјварно немјшијина, сиромјашни, али одавде човек да изађе из село ѡладан [не може да се деси].

тр. 120

ДК – Ви сје ѡамо ишли, ѡерали сје дрва, шја? ББ-4 – Терали смо дрва [...]. ДК – Али доле, Темска...? ББ-4 – Доле кроз Темску смо јроодили, Шујрин и даље. ДК – Аха? ББ-4 – Несу неки људи сјајни јре, ѡо време, сад не знам. Кад смо ми ѡам ишли.

тр. 121

ББ-6 – [говорећи о негостопримству Тимочана] А... у... околина Пироја само Темска. ДК – Такви су? ББ-6 – Такви су, да. ДК – Аха? ББ-6 – До кайију и на... унујра не (...) ДК – А друји? Ова високо села? ББ-6 – Већ друја јрича, исјо као и ми.

тр. 122

ДК – А какви су ѡо менијалијейу ови доле низ ѡуј, Темска... ѡа овј... Церова, Темска? Врт-3 – Па... важе као нису... наши су ишли колима ѡамо, ѡерали дрва, ѡако било раније. Нису мнојо јосјојримљиви, ѡо сам ја ѡако чуо од...

тр. 123

ЈИ-8 – [говори се о гостопримству] Па, слушај, наш крај овде јес је [гостопримљив]. Јес је. А већ Церова и Темска, онј су већ друјачији. Ако имаш јријајела, ће ѡе јрими да јренођиш, ако не...

тр. 124

ЦВ-3 – Исјо као и код нас. Ми више смо овако јрилајођени човеку нејо ли осјали доле. Ево, сад овде се развија, ѡакорећи јочешак, разви-

ишак иуризма. Веровали ил не, ја нема дан да немам човека. Ја... ја сам ишакав човек. Сїане неки за информацију: „Докле?“, „Како?“, „Шїа?“, „Има ли илацева за иродају?“, ово, оно. „Ајде код мене, идемо на ракију.“ ДК – А какви су ови на доле? Какви су они? ЦВ-3 – Е, друїојачије. Да ии и ио исїричам. Доле ие неће иокани [понуди], неће ие ионуди, разумеш, с конак. Ја на какву мрзлицу сам у Сїаничење, ишад смо у овај крај ишли на ишамо, ишерали смо кромїир, да... иа смо иа мењали за жиїио, ишаква времена билá, не имáло брашно бело као сад, ехеее, и ја и баба смо оиїишли, разумеш, ишамо и замркомо, онó иролейи рано билó, снеї иоче да иада, а ми сас волóве, кола, иуни иакове кромїир. Пишамо човéка, додуше, и ио смо му захвални ишїо ни је ирим... иусиїио иоди одводи у илевњу, иша не мокрило снеї, али онó ишїо ие у снеї осїави... Нем... И ми ишам, а они си сїавау, људи, у собу. А нас су ирихваиїили, ал није ио човечански, за моје... Има за сїоку илевња, а за људи је у кућу.

тр. 125

ДК – А ии ишамо одакле си, јел сїе Пироћанци јел ишїа? ШГ-1 – Не, Белојаланчани. ДК – Јел ишако? ШГ-1 – Мирановачка кула, Вишановац и...

тр. 126

Врт-3 – Белојаланчани, с њима ми слабо имамо конїакїи [...]. ДК – Па, ио су ова села одма иу, од Јаловик Извóр на ишамо је белојаланачко, јел ишако? Врт-3 – Па, да, од Јаловик Извóр одма Мирановци, Крајишїе, одма ишам Бела Паланка. Али слабо ми са њима имамо додирá.

тр. 127

Ста-3 – Овамо Сврљїжани. ДК – Сврљїжање [...] Ста-3 – И ишакó. Нишлїје ишам.

тр. 128

ДК – А кажи ми... кажи ми за ови Грци. Грци јел били иу? ЦВ-4 – Били, били раније. Мој дедá је имáл везу с њи. [...] ДК – Па, ишїа мож за њи да кажеш? Кад су били, иде су били, на које месїио? ЦВ-4 – Па, овде су били у Коњарник једно време. Па су били у засковско...

тр. 129

ДК – А у Извóр? Јел има да вас иошїењавају Извóрци? [...] Туш-3 – Извóрци су... Извóрци друи људи неїо Књажевчани, ио су одвраїни. [...] ДК – Аха, а какви су Извóрци? Туш-3 – Па, кажем: ио су одвраїни и... како да кажем... и од Књажевчáње. То су друїи људи...

тр. 130

ДК – А јел си чуо за Извóрци? ЦВ-2 – Извóрци – они Буїари иовече. ЦВ-1 – Па, Извóрци знам, они Буїари. ДК – Код Зајечар? ЦВ-1 – Код Зајечар, Буїарáши.

тр. 131

ДК – [пошто је живео и радио у Зајечару] *А Извóрци? [...] Јањ-2 – То су Великоизвóрци, њи... њи Бујарáши, али они кажу да нису Бујари. ДК – Аха? Јањ-2 – Они кажу да нису, али њричау као Бујари и чисији Бујари.*

тр. 132

Драгољуб Златковић – [...] *Извóрци [...] Велики Извор? Габ-2 – Не, они су Бујарáши. Габ-3 – Они су Бујарáши. (...) Габ-2 – Они, они бујарџи: „џовá“, џо, онóј.*

тр. 133

ДК – *Како се зову њи... у Врајџарницу, њи људи како се зову? Врајџарница, Зајрађе и њамо? Јел имају неки назив? ББ-2 – Па, не знам како се зову... Маџаџи. ДК – Маџаџи. Ти си џо чула доле [у Зајечару], а овде се не зна, јел њако? ББ-2 – Не зна. Не знамо, али знам да су, мислим, људи као лоши људи.*

тр. 134

ДК – *Кажми ми Власи какви су људи, џо џеби? ЦВ-1 – Друјари су добри Власи. ДК – Аха? ЦВ-1 – Сналажљиви су људи. ЦВ-2 – Ел несу, Перо, џлуји Власи? ЦВ-1 – Па, несú џлуји Власи. ЦВ-2 – Каже: „Глуј ко Вла“. ЦВ-1 – На Вла је најџеже кад нешиџо укрáдне, а не зна за чеја да ја уџоџреби. ДК – Овде џреко џраницу, који су џо? ЦВ-2 – [смеје се] ЦВ-1 – Огнеó ја из фирму, укрáл ја [...], однесé ја кући, џа... [...] џде да ја саг... за шџа да му... служи. Чуди се. [...] ЦВ-1 – Ако не укрáдне, не мож' да засџи [смех присутних]. Мора да укрáдне нешиџо. [наставља се са шалом]*

тр. 135

ДК – *А какви су Власи, шџа си чуо за Власи? [...] Ћуш-3 – Гледај, ја сам са свиџи сарађивáо. И Власи су си као и ми Срби – има неки човек је бољи, неки џори, неки ово... мада су они наóкани као ојасни људи. Није све исџина. Ја сам радéо сас њи. Имáли су Власи у Бор џамо на јаловишџе, имáло је бољи друјари оди Срби, био сам ја сас њи. [...] Па, џејаó њи је неки учини све, онó шџо не сме да џи учини он че џи учини. Радник, а не шеф.[...] Радник. Значи, људи су свуда [...] Ћуш-2 – У свако жиџо, деџе, има кукољ, јел сџе чули за џој? ДК – Па, како? Да, јесам. Ћуш-2 – И у људи џакој. Ћуш-3 –Ако си џи живиш сас њи добро, немаш нишиџа, не чиниш зло никоме, нико џе не дира нишиџа. Ћуш-2 – Онó и Шифџари, Шџџари... су друја наџија. Али имаш џи сас њи кад се здружиш он за џебе че дагé живоџи... а има неки ће џе... брисне. Значи, џо е... Ћуш-3 – Не, џо е људи, народ.*

тр. 136

ДК – *А кажи ми Власи, ѿошћо си био у Зајечар, какви су људи Власи? Јањ-2 – То су дволики људи. Он је добар с ѿобом, ал мож се и окрѣне наојако ѿсле, друјачије да буде.*

тр. 137

ДК – *Па, какви су Власи људи? [...] Јањ-5 – Лоши. ДК – Шћо? Јањ-5 – По свему. Лойови. ДК – Аха? Јањ-5 – То, ако се не ѿазиш, ојулише те све. Скида те до кожу. [...] Неки, неки изузетјак има, добар, ѿријатјан човек да те... да се дружи с ѿобом. Лейо, и ѿијје се, и друјје, и иде. Е, ојуд су долазили овде код мене на славу, дођемо овако, идемо, ја сам ишо ѿамо код њи у слободно време.*

тр. 138

ДК – *А Власи какви су људи? ЈИ-7 – Баш као и Шћијари. Гледај Шћијари, ѿијјјј за Власи. Ако си добар ѿрема њи, он добар ѿрема тебе. Ако си лош ѿрема њеја, он лош ѿрема тебе. ДК – Па, шћја ћеш да кажеш, добри људи или не? ЈИ-7 – Добри, дабоме, кој уме да се ѿонјша ѿрема њи. Па, он има да ти да, бре, руку [...] ако си добар с њеја. Ишћи Шћијари, ја сам ѿамо возил, бре [...] То те ѿрине у кућу.*

тр. 139

ДК – *А радео си и ѿ влашки крај, какви су Власи? ЈИ-8 – Бре, добри људи. Добри, за нас су... можда изузев неки да дође мало... али махом не мож да се ѿжалимо.*

тр. 140

ДК – *А Власи какви су људи? Ста-3 – Па, Власи си људи били као нас, сасвим... ДК – Аха? Ста-3 – Пошћувјали су ни [као мајсторе зидаре, дунђере].*

тр. 141

ДК – *А Власи? Јел си имјо конћакј са Власи? Габ-1 – Па, био сам у средњу школу у Зајчар, с Власи сам био у оделење. ДК – И? Какви су они људи? Габ-1 – Па, ѿ мени добри. Имјо сам из Текију, из... из доле овј [села]... Радујевац, шћја ја знам, села влашка (...) Па: „Власи, Власи“, али нису били лоши. Био сам добар друјар с ти двојциу из Текију.*

тр. 142

ДК – *Кажитје ми, овај крај овде, људи како се... не Ћушћијца, нејо цео овај крај овде, како се... како се ви зовитје? Који сће? Који сће ви? Каг одеш нејде, идеш нејде на сћрану... Ћуш-2 – Па, Срби. Кви смо?*

тр. 143

Ћуш-3 – *То је Књажевац – Сћара Србија. Турци су држали и било је ѿлош овде доле шћо ја кажу код Јаблен. [...] Ћуш-2 – Габровничка*

ћуирија. [...] Ћуш-3 – Сїара Србија – їо је Књажевац. [...] Али ми се не рачунамо у Сїару Србију доле. Они нас їреїтирау као Буїаре. ДК – Ко, ко вас їреїтира? Ћуш-3 – Тако се овде... Ћуш-2 – Тадашње време. Ћуш-3 – Тадашње време. Ћуш-2 – И Буїари сами їоворе да смо ми... да смо ми... [...] Ћуш-3 – И онї овáј крај, до Буїар Морáву шїо їа онї зову, їој увек су заузели, и за Први и за Друїи свеїски раїи, Буїари нас држáли. ДК – А како се ви рачунаїе? Ћуш-2 – [смеје се] Какó ч' се рачунамо? ДК – Шїа сїе ви? Ћуш-2 – Срби. Срби. Срби. Ћуш-3 – Срби смо. Срби смо. Ћуш-2 – Чисїокрвни Срби. ДК – Али је било у їоку раїа да їреба да... да сїе мења́ли, їромењена вам имена на -ов? Ћуш-3 – Промењена. Промењена. Они нас одма, Буїаре кад су їосїавїли свој влас овде, онда су... ДК – И кад је їромењено, шїа сїе ви їисáли, да сїе Буїари, шїа? Ћуш-3 – Па, Буїари... Ћуш-2 – Па, мораи... Ћуш-3 – Идемо, їрелáзимо – Буїари. Ако среїнеш, њїов руководиоц: „Шїа си?“ – Буїарин. ДК – Мораи да кажеш? Ћуш-3 – „Буїарин“ казуеш. [...] „Шїа сїе ви?“ (...) Кажеи: „Буїари“. Нема Срби. ДК – А їосле оїеї...? Ћуш-3 – А кад су онї оїїишли, ми смо си Срби.

тр. 144

Кал-2 – И... кажу [нам] Двокаїци. Заїо шїо су Буїари їу били, два їуїа овде смо били їод њихову власї, овај... а овї су їреврїљиви и кажу, кад разїоварају са Србима, носе срїске каїе, кад разїоварају са Буїарима, носе буїарске каїе. Па, и наши људи су се їако їонашáли. Овај... из бојазни од Буїара да их не малїреїтирају, они носе буїарске каїе, кад їређу овáмо онї носе срїске каїе.

тр. 145

ЦВ-3 – [после приче да је пре Другог светског рата био слуга у селу Бело Поље код Лома и да су према њему, као дечаку, били веома коректни] Мада смо ми... ми смо више... више їоквáрена роба. И кад су ни... їакорећи [кад смо] їриїали њима, овде, їриїојили, їо су... їо је їолиїшка била, дабоме, између Немаца и Буїара и не знам шїа, да би їрисвојили овáј крај, они су из їрво време јако били добри. Али їосле шїа се деси? Народ се овде рáсцейї, їóдели се на сїранке, један у їарїизани, друїи у дражини, їрећи у љоїићевци, чеїврїїи у їиїај Боїа їам, мноїо їарїије биле овде. Онї знаи шїа? Насїаде хајка и овде [у селу Црни Врх] су сїрељани їринес човека. Уз задружни дом їоре, уза зиг. А око їедесетї, шесдесетї сакуїе и їравац Буїарска. Има їамо рудник неки Перник, їамо су били їо седом, осом месеци. Е, онда су їосле мало їосїáли и безобрáзни. Гонїли су ни, їерали су ни знаи како? ДК – Па, јел су їо били їи Буїари одáїле или неки їамо...? ЦВ-3 – Не, їо си је војска радéла. [...] Поїалиїше, бре. Овај крај їоїалиїше, бре: Ћуиїицу,

Алдину Реку, Равно Бучје, све њојранична села иде јод су њарџизани били и дражсини, све њојалили. Ко је, мојо је, кој није одма инџернџран, онџ кажу инџернџран, оџера ја џамо на работџу. Тако да било њосле мало заџуљено. За џе чеџри јодине.

тр. 146

ДК – Е, а кад су били џу Буџари у Калну и овде, јел сџе имали неки џроблем? Ћуш-1 – Па, како, џроблем до све. То је била... ДК – Јел џи џамџши кад је било? Ћуш-1 – Па, како да не, џо је било чеџерес друје јодине, њојалише све овде, Буџари. ДК – Аха? Ћуш-1 – Наџе нека кажџена исџедиџија, џа џо су заџалили и џобише џуди. Овде чеџворџца су убијени сас моџку. ДК – Где? Ћуш-1 – Овде у наше село. ДК – Аха? Ћуш-1 – С моџку. ДК – А шџо? Ћуш-1 – Па, кажу да су били у чеџници, у дражсини. ДК – Аха? Ћуш-1 – Меџуџим... А џо били џросџи џуди. Нису знали ни да се одговарау, никој да ји забрани, ниџ нишџа. Па, овде њојалише све. Заџаљене су неколко куће, џлевђе, убијени неколко, овде у долан убише џроџу. Сџрељаше.

тр. 147

Ћуш-4 – [без посебног питања, казивачица сама почиње:] *А у буџарско, сине, Буџари су ме били. Башџу [оца] су ми били, два зуба су му избџили. Оди обе буџине је њему месо оџагло. ДК – А шџо? Ћуш-4 – Па, џа шџо ми ућа бил у џарџизани, џа маџер ми били Буџари, џа ме бише Буџари. Ми смо сви... и заџалили су ни џоваџу и кућу овам у Црвениџу. Буџари. Шџо ми ућа бил у џарџизани. [...] Ал мој ућа ошџ џрви у џарџизани.*

тр. 148

ДК – А шџа се џрича за Буџари, реџимо, какви су Буџари? Ћуш-5 – Па, џо мени Буџари врло лукави џуди, шџа да кажем. ДК – Аха? Лукави џуди? Ћуш-5 – Убијали су овде све живо, џалили нам све шџо можда и није џребало и џако даље. Јер џреба да има човек душу, џа онда да уради нешџо. Код мен' уџисак лош од њи. ДК – Лош? Ћуш-5 – Нема јовора. Исџо као лисџу – док ју не одереш, знај да че џи џобеџне. [...] ДК – Добро. Али у џоку Друџој свеџској раџа овде се џуди џисали као Буџари, јел џако? [...] Ћуш-5 – Морало је да каже, јер ако не каже да је Буџарин, онда је морало да иде на неџе [у заробљеништво], ваљда за Немачку ако није било. [...] Ако си Србин, онда џи је друџа слика, а ако си Буџарин онда џролаџиши као боље. Можда је џо сџџуација и мука џерала да буде џо. ДК – Али народ се осећа као Срби, јел џако? Ћуш-5 – Ма, Боже, како? Никад не мој да измџним џо ја и Бој.

тр. 149

ДК – А Буџари? Кад су били овде шџа је било? ЦВ-5 – Па, не знам ја, нисам... ДК – Али чула си џричу? ЦВ-5 – Па, добро, чула сам џрачеви,

иша ја знам, кажу: „Палили, били, врљали, силували женџе које су саме остиањувале, јурили“.

тр. 150

ДК – А јел се дешавало некад у то време [...] да се оде негде у централну Србију, или су неки ишли, насељавали Војводину и ишако даље, да кажу: „Ви сџе Бујари“. [...] ЈИ-2 – Ево, мени су кумови из Краљева, и кум ми каже: „Где си, Бујарине?! Где си, кад ће да дођеш?!“ Краљево (...) Они су Шумадинци, људи од речи, нема иша да кажем, сасвим друјачији и у односу на нас, ја ишме и сви они кажу: „Ти си Бујарин“, „Ви сџе ојасни Бујари“. У шали.

тр. 151

ДК – Да ли је било негде кад идеш ишамо на ишџерен и иочнеш да иричаш, и кажеш да си иш, Сџара иланина, исиочна Србија или неишо, и чују иовор, каже: „Ма, ви сџе Бујари“. ЈИ-3 – [...] Ја сам ишо иримеишо још у... да имамо ишај разиовор [говор]... ми лично овдџена. [...] ДК – И иша иш кажу кад чују ишој иовор ишамо? ЈИ-3 – Па, иша кажу, овај... Бујариши. Заишо ишо се ми ираничимо с Бујари. ДК – А иде иш се ишо десило, у војску, јел ишако? ЈИ-3 – У војску кад сам био, иначе... [...] ДК – А иде си био у војску? ЈИ-3 – Ја сам био у Заџреб шес месеца, а иосле сам дошо у Београд. Био сам у Тишову иарду.

тр. 152

ДК – А јел било негде да кажу... кад оишидеише ишамо ја да кажу, иш кажеш одакле си, или ишо иовор, а он каже: „Ма, ви сџе Бујари“. Јел се дешавало ишо? ЈИ-7 – Има. Има, има. Има. ДК – На ишимер? [...] ЈИ-7 – Па, ево... [...] Саг да оишидеш овамо у Шумадију: „Ово све“ – кажу – „Бујариши“. Шумадија. ДК – Аха, значи ишо обично ишамо се дешава, у Шумадији? ЈИ-7 – Па, обично, већном... ја, дабоме, код њи ишо се ирича за нас. ДК – Па, јел кажу „Бујари“ јел „Бујариши“? ЈИ-7 – Неки каже „Бујари“ неки „Бујариши“, неки „Пироћанац“, зависи кој како ише ојџени.

тр. 153

ДК – А јел си имао ишаку ирилику да... кад кажеш одакле си, они кажу: „Па, ви сџе Пироћанци“. Габ-1 – Не, кад сам... жена ми из Војводину, кад одемо у Војводину они све кажу: „Ево ји долазе“ – кажу – „ови Књажевчани... Зајчарци...“ ДК – Тако? Габ-1 – И... али кажу већном и: „Ево, дола... ево Бујари дошли“ [смеје се]. ДК – Аха? Габ-1 – Бујари, иде смо из... близу бујарске иранице. ДК – Аха. А које је ишо... одакле иш је жена? Габ-1 – Из Банатиски Бресивоац. То један... насељено од... с овај крај [људима из овог краја]. Код Панчево.

тр. 154

ДК – *А јел има шамо у Београд, кад кажу одакле су, да кажу: „Ма, ви сше Бујари, шамо од бујарску іраницу?“ Ста-2 – Уууу, кажу. Кажу, кажу. И нас зову Бујари. ДК – Где шје звали? Ста-2 – И нас зову Бујари. Где іод ошідемо: „Ви сше“ – каже – „сви...“ [Бугари].*

тр. 155

ДК – *Ајдемо овако: да ли кад ви одеше неіде, рецимо у Шумадију и, шако се десило, кад кажешје из коі сше краја, ша чују мало и іовор, кажу: „Ма, ви сше Бујараши, Бујари“ и шако даље. Јел имаше шаково искушшо? Кал-1 – Има, има, има. Има се... ша... има шакове іриче, збоі іовора. ДК – Јел сше имали ви конкреітан іримеј? Кал-1 – Ја не. Ја не. Јер ја ірактіично, овај, шамо нисам залазио. [...] Али... али има... сшоји іризвук да... људи іричају да нас, кад уђемо шамо, у шју сшару Србију, како је зову, да има да кажу за шај наш исшочни крај, іирошски, овај... „Ви сше Бујараши“.*

тр. 156

ДК – *Јел си био неіде [...] шш кажеш одакле си, а они кажу: „Ма, ви сше Бујари“ [...]. ЈИ-8 – Не, махом, кад сам био у војску, знаш, звали су ни Нишлије шо іовор. [...] ДК – А іде си био у војску? ЈИ-8 – У Сшрумицу [Македонија].*

тр. 157

Ин-1 – *Овде, била је ошворена іраница Свешш Никола код... [код Равног Бучја на Старој планини]. За време моје мајке су [ишли тамо] у жешшву, и жене одавде из Иново су у жешшву, шамо надницу шлаћају. ДК – И како су их звали шамо кад ошшду? Ин-1 – Па, звали ји Срби... Србијанци шамо и... у жешшву, надницу им шлаћају, левови... левови било шаг. ДК – У Чуірење? Ин-1 – У Чуірењу іреко (...) Свешш Нишолу доле и (...) у жешшву, било сирошшња, беда. Овдека не имало, од мошшку се живело, не имало ошкушш, не имало задрује, не имало нишшша. Од шољоіривреде, од мошшике.*

тр. 158

ДК – *Јел си некад био шамо? Јањ-5 – У Горњи и Долњи Лом нисам био, а у Врбову сам био шес месеца слуша шам. [...] ДК – А јел било шамо неки шш кад си ошшшо ша да шш кажу да си Торлак? [...] Јањ-5 – Нису ми рекли, само нас називали: „Срби, Срби“, шако.*

тр. 159

ДК – *И кад си ошшшо шамо, шша шш они кажу шша си шш? ЦВ-3 – Па, ја сам слуша. ДК – Ти си слуша, али кад чују да си из овај крај? ЦВ-3 – Да... ша, Срічје, Срічје ја сам био у своје чешшрнес іодине.*

156

тр. 160

ДК – *Овде њреко њраницу, који су њо?* ЦВ-1 – *Овамо њреко њраницу?*
ДК – *Аха?* ЦВ-1 – *Па, Буџари, њој знамо...*

тр. 161

[казивач који је својевремено ишао у Бугарску у набавку] ДК – *А који су њреко њраницу овде?* ЦВ-4 – *Ово је њамо Чуџрења* [село с друге стране границе]. ДК – *Чуџрења? Месио?* ЦВ-4 – *Да, да, да. Буџаре.*

тр. 162

ДК – *А овамо њреко њраницу који су?* ЦВ-5 – *Па, њамо су Буџари.*

тр. 163

ДК – *Е, а кажи како... који су ови њамо њреко њраницу?* Ћуш-2 – *Па, који? Буџари.*

тр. 164

ДК – *Е, а овај крај њреко њраницу њамо, како се зове?* Ћуш-4 – *Буџарско.* ДК – *Буџарско?* Ћуш-4 – *Буџарско.*

тр. 165

ДК – *Добро, а кажи ми ови њреко њраницу, како се њај део њамо зове, њреко њраницу?* [...] *Јањ-5 – Буџари.*

тр. 166

[казивач који је пред Други светски рат био слуга у Бугарској] ДК – *Е, а како се њај крај на доле... кад се крене... њо њоље... јел има израз Заџорје? Заџорје? Јел си чуо за њако нењио* ЦВ-3 – *Не би... не би њо... ја сам у своје нејаке џодине био, али...*

тр. 167

[казивач који је својевремено ишао у Бугарску у набавку] ДК – *А како се њај крај зове кад кренеш на доле, њреко њраницу на доле, како се њо зове?* ЦВ-4 – *Па, доле има оној... Долњи Лом, Горњи Лом* [села с друге стране границе] [...] ДК – *А њија је њо Заџорје? Шија је њо Заџорје?* [он ћути] *Заџорје? Јел си чуо за њу реч?* ЦВ-4 – *Заџорје?* ДК – *Заџорје.* ЦВ-4 – *То њо Хрвајску оно беше, хрвајско Заџорје.*

тр. 168

ДК – [пошто је рекао да с друге стране границе живе Бугари] *Е, а њија је њо Заџорје? Заџорје? Јел има њакво месио?* ЦВ-5 – *Не.*

тр. 169

ДК – *Буџари. А како се њај крај зове њамо?* Драгољуб Златковић – *У оквиру Буџарске како се зове њај део? Да ли њих зову некако друџачије,*

шај гео, мали гео уз... ДК – Уз ираницу ши људи шамо? Ћуш-2 – Ја сам одвојен од шаоа, ираво да вам кажем не шаознајем. ДК – А шаа је шао Зајорје, кад кажу Зајорје? Ћуш-2 – Зајорје? ДК – Јел шае чули за шај назив? Ћуш-2 – Па, Зајорје шао...[...] То овде нема. Овде нема.

тр. 170

ДК – А шаа је Зајорје, јел си чула? Ћуш-4 – Несам. ДК – Неси чула за шаку реч? Ћуш-4 – Несам.

тр. 171

ДК – Е, а ово иреко иранице шамо, Бујарска, шаа је шао? Који је шао крај? Тамо је Бујарска. Ћуш-5 – Јеше... ДК – ...Али ишао неки да се зове крај шаосбно? Ћуш-5 – Е, шао не би знао. ДК – Шаа је шао Зајорје, јел си чуо за шао? Ћуш-5 – Чуо сам за Зајорје, чуо сам, шаа ми био за шихиу, шамо су били, с коњи су иреносили жиша. ДК – Аха? Ћуш-5 – Али како? Све се шао звала села... не моју да се сеим. Сшају шао једну кофу у један шисаи, друју кофу у друи шисаи, и иравац иреко Црни Вр... иреко Бабин Зуб ошуда и долазили су овде, у Ћушиицу. ДК – За иаре или носе нешао одавде? Ћуш-5 – Робу. Међали су, „Терамо нешао шамо“, шае ово... ДК – Шаа? Ћуш-5 – ...Те ирасићи, шае, шаа ја знам шаа му још беше. Не мој да се сеим. Драгољуб Златковић – Ораси? Ћуш-5 – Орах, јеше. И шао је ношено. Драгољуб Златковић – Можда је вуна? Ћуш-5 – Вуна јес је, и шао се сеам.

тр. 172

ДК – [пошто је рекла да су преко границе Бугари] Јел има друо да је неки назив за њи? ЦВ-2 – Нема. ДК – Јел шае чули за назив Зајорје, Зајорје? ЦВ-2 – Ао... То је доле, сине. [...] Од Видин – шао је доле, Зајорци су.

тр. 173

ДК – [...] Кад идеш неде на шарану и шшају шае ко си, шаа си, не знају иде је Ћушиица, шаа ши кажеш? Ћуш-1 – Па, кажем им све оно шшао јеше. ДК – Па, шаа јеше? Ћуш-1 – Па, еша... ја се налазим... из Ћушиицу сам и... зовем се шако и шако и молим... ДК – Аха, а како се зову људи овој краја, како би реко? Како се овај крај цео зове? Ћуш-1 – Па, зове се цело село Ћушиица, а ми смо расијскани све на мале. [у даљем разговору он се идентификовао и са регионалним идентитетима]

тр. 174

ДК – Кад идеш неде на шарану [...], дал је Зајечар, дал је Белоград, и шшају шае одкле си, шаа ћеш да кажеш? Ћуш-2 – Увек са шаосом: „Из Ћушиицу“.

тр. 175

ДК – Јел си *џи* ишла нејде на *сџрану*, овако да... Ћуш-4 – Ишла сам, сине, у Београд, у борџи Кривељ, у Ниш, у Пирој. [...] ДК – И кад ојидеш нејде и *џи*јају *џе* одакле си, *џи*а кажеш *џи*? Ћуш-4 – Из Ћушџицу.

тр. 176

ДК – Јел си ишла на *сџрану* или си овде...? ББ-5 – Нисам, *џу* сам си седела. ДК – [...] *џи*а *сџе* ви овде, овај крај? Ти си из Балџа Берјловац, али џео овај крај, *џи*а *сџе* ви? ББ-5 – Па, не знам... ДК – Кад би *џе* неко *џи*јао *џи*а *сџе*? Како се зове овај крај? ББ-5 – Берјловци.

тр. 177

ДК – Објшо си *досџа* и сад кажи овај крај како се зове овде? Кад *џе* *џи*јају *џи*а си *џи*, одакле си, *џи*а ћеш да кажеш? ЈИ-7 – Кажем: „Јаловик Извџр“.

тр. 178

ДК – Кад си био доле у Бор [радио је и живео у Бору] или нејде *џако* на *сџрану*, *џа* *џе* *џи*јају одакле си, *џи*а кажеш *џи*? ЦВ-1 – *Сџара* *џланина*. Црни Врх. ДК – Црни Врх, али ако не знају, овај крај како се зове? ЦВ-1 – Код Калне. ДК – Калански крај? ЦВ-2 – Да. ЦВ-1 – Дабоме, Црни Врх код Калне.

тр. 179

ДК – Како ви кажешџе: „Ми смо...“ Идеш у Београд, идеш у Шумадију, идеш нејде и *џи* ће кажеш: „Ми смо...“ *џи*а? Ћуш-2 – Са *Сџаре* *џланине*. Из Ћушџице. Све ово му мора кажеш, *дру*о кво че кажеш? ДК – Али кад он не зна село? Ћуш-2 – Е, *џа*, *дру*о *џи*а да му кажем, сине?

тр. 180

ДК – Кажми ми, кад ојидеш нејде *џамо*, *џа* се мешају разни људи, *џа* *џе* *џи*јају ко си и одакле си, из кој си крај, *џи*а ћеш да кажеш? Они не знају *џе* су Врјовци, значи, али *џи* мораш да кажеш неки крај. Врт-1 – Па, да, да, да, кажем им: „Исјод Бабин Зуб“.

тр. 181

ДК – Кажми ми, *џошџо* си био, дакле, на све *сџране*, и *џи*јају *џе* одакле си, и *џи*а ћеш *џи* да кажеш? [...] Врт-3 – Обично: „Ја сам из Врјовца. То је од Калне *џу*ћи за Бабин зуб“, *џошџо* Бабин зуб сви знају, и... *ејо* *џако*.

тр. 182

Драгољуб Златковић – Ту си живела? ЦВ-5 – Да, билá сам *џу*, за сво време овде [у селу Црни Врх]. ДК – Али кад човек одагде иде на *сџрану*

неїде и ииїају іа одакле је, ииїа ће да каже, ииїа ћеш да... Црни Вр овде [кажеш], а ако не знају іде је Црни Вр, идеш далéко, у Беоїрад, идеш ііамо неїде у Морáву или ііако? ЦВ-5 – Па, ја им іричам: „Сїіара іланина, исїод Мицора“ и ііаквó. ДК – А овї људи овде како се зову, ко... ииїа сїе ви? Како се овáј крај зове, сва села? ЦВ-5 – Па, ииїа ја знам какó се зовé, немам іојма. Драгољуб Златковић – Ја сам Пироћанац. ЦВ-5 –Ми смо Црновршање, Калáнци, али іоіоіóво Црновршање, нас ііакó називау.

тр. 183

ДК – А кад іиїају іебе ииїа си іи, из кој си крај? Кад идеш неїде іа іе іиїају. Јањ-1 – А, кад неїде оїїідем, кажем: „Околина Књажевица, ііамо“ – Из којé месіо? „Јања, ііамо іде је био рудник уранијума“.

тр. 184

ДК – Кад си био на сїірану и іиїају іе: „Из кој си крај?“, ииїа им іи кажеш? Јањ-3 – Па, еїіо, из Србију... Књажевица... Јања, селó Јања код Књажевица.

тр. 185

ДК – Кад оїїідеш неїде на сїірану и іиїају іе одакле си, ииїа ћеш да кажеш? Јаловик Извóр да, али овáј крај овде како се зове? [...] ЈИ-1 – Па, кажемо обично: „Там, Јаловик Извóр код Калну“ – Па, іде је ііа Кална? „Код Књажевац“.

тр. 186

ДК – Кажи ми, ііамо кад си био на сїірану и іиїају іе одакле си, ииїа им кажеш? Ста-3 – Па, кажем: „Из Сїіањинац“. ДК – Какó он зна у Банáїї іде је Сїіањинац? Како іи објáсних кој іи је крај? Ста-3 – Код Књажевац. Код Књажевац, Пирої. Између Пирої и Књажевац, кво још да...

тр. 187

ДК – И кад іе іиїају одакле си, ииїа кажеш? Јањ-2 – Па, какó кажем, да сам одáвде из Јању. [...] ДК – Како се овáј крај зове цео? Овај овде? Јањ-2 – Цео крај? ДК – Аха. Јањ-2 – Буцáк. ДК – Е, ііо, Буцáк. Буцáк, „У Буцáк“.

тр. 188

Јањ-4 – Ишлá сам у Краљево код ііоіа сина. ДК – Ишлá си у Краљево и іиїају іе из кој си крај, која си, ииїа іи кажеш? А не знају... ал не знају іде је Јања. Како се овáј крај, овá села овдé зову? Јањ-4 – Овáј крај се зовáло іимочки крај. ДК – Тимочки? Јањ-4 – Тимочки. Кажеш, ако іе іиїају: „Из Јању селó, іимочки крај...“, ако [те питају]: „Из који крај?“ – Тимочки крај. [касније] ДК – А Пироћанци, који су ііо? Јањ-4 – Е, іа, Пироћанци су ііамо, ііо је Пирої, ми смо књажевѳчи [крај]. [...]

Јањ-4 – *Ми смо књажевџчи гео. ДК – Значи, ѿ ойшиину иде ѿријада?*
 Јањ-4 – *Дабоме.*

тр. 189

ДК – *А који су Пироћанци? ЦВ-5 – Еја, на нас одаве, кад ойидеш ѿи у Књажевац или Зажечар, оні нас зову Пироћанци. [...]* ДК – *А ви јел кажете, кад вас ѿијају, да кажете: „Ми смо Пироћанци“? ЦВ-5 – Не, не, ми смо Црновршање. Тако: „Одакле си?“ – Из Црни Вр.*

тр. 190

Кал-2 – *За Црновршане кажу да су веома ойасни људи и раније се ѿричало да су у сѿању да човека убију за жуѿо дуіме и да ја сахране у конојџише и да ѿсеју ірснице. Ако знаше шѿа су ірснице – конојље. [...]* Јер оні мисле да је дуіме злајно и, кажу, убију човека и закојају ја у конојџише и ѿсаде ірснице да се не ѿронаје. То сам чуо ѿричу, а дал има истине у ѿоме или нема, овај... ја не знам, али...

тр. 191

Кал-1 – *О Црновршанима и ѿре раја и ѿако ѿосіојале су [приче], они су више као... џџ... іоријаџи. Дојађала су се ѿа разна убисіва и ѿако даје, али у односу кад сам ја био [тамо учитељ], неје шесдесетих іодина, значи од шесдесете до шесдес четврте сам био іоре, добио сам уіисак да су мноіо, мноіо бољи.*

тр. 192

ДК – *А какви су ові іоре Црновршани? [...]* Габ-1 – *[смеје се] Циџје, циџје. Какó каже: „Какáв је, као Црновршанин“.*

тр. 193

Кал-2 – *Оні сами између себе кажу: лџу, лџу, лџу, шебе, рецимо, кад лажу, лажу, лажу, ја кад си ойидеш, онај Ђушџичанин, џеіов комија, или овај који је бил ѿрисујан, каже: „А, бре, шіо ја излаја?“ – Ђушџи, бре, каже, ми си знамо да не шека, али шіо да ја не излџем кад верује. [смејемо се]*

тр. 194

Кал-1 – *Ђушџичани су веће заілавке, како би се ѿросіо изразио. Ђушџичанин, ако му ѿребаи, он је ѿолико ѿонизан, ѿолико, овај... завлачи се у човека да... да... да му учінии ѿо. Кад му учінии, он ѿе више не ѿознаје.*

тр. 195

Кал-1 – *Вршовац, Балја Бериловац, ѿо су два села која су једно ѿрошив груіо. [...]* Они су увек... Балја Бериловац [...] ѿреіран је као већи

ценџар, њосле Калне, једно време Балџа Бериловац је био ценџар Буџака, а ево који је разлој. Ту је њосџојала ѣранична јединица, команда ѣраничне јединице, џа је онда џо била... неко средишџије за она околна села и џако даље. Ту је била школа, најсџарија у Буџаку, од џваду осамсџо шесдесеџе џодине, док су ови крајеви још били џод Турџима. [...] Онда црква у Бериловцу, џосџоји исџо од џваду осамсџо шесдесеџе џодине [...]. Берилочани су џолиџичари... били, јер су они џосле ослобођења од Турака имали џосланика, џо је био неки Јеремија Панић, када је скуџишџина била у Нишу [...] Па је онда џосле био, били су још два из џој џериода, а нејде џосле девеџсџоџе џодине имали су Ђоку Ђирића, који је био џрофесор у Пироџској џмназији и био је и дирекџор Пироџске џмназије.

тр. 196

ДК – А ови на џоре: Таџрашница... Таџрасница и Алдина Река, какви су џуди? Ви сџе џу комџије? Габ-1 – Па, добро... (...) ма џо су мало... џуди... да кажем, као џзоасџали нејо ми овде у Габровницу. Планински крај, џо су џуди... мирни... џовучени... ДК – Наџћени? Габ-1 – Наџћени џуди. Оно и ми смо најџћени овде до даску, нејо онџ немау и... који је век, немају сџрују. Ено, џоре има једнџ џуди живе, џу чувају џуђе овце, саберу џо сџо комада.

тр. 197

ДК – А ови овáмо, Таџрасница? Кал-1 – Таџрасница је... Таџрасница је џако забáчено једно село, мирни су џуди били, није... немам лоше мишљење о џима. ДК – Алдина Река? Кал-1 – Алдина Река исџо, Јања исџо, Равно Бучје [исџо], и џако.

тр. 198

Кал-1 – Равно Бучје су изванредни џуди.

тр. 199

Кал-1 – Јаловик Извóрци су мало, не мало нејо досџа, кавџације, шџо кажу они. Сџремни су на свађу и џако.

тр. 200

ДК – А какви су ови овáмо: Јаловик Извóр, Шесџи Габар? Габ-1 – Па... џај Шесџи Габар, џој су све неки... кавџације, све на бој, џо су џознаџи, џо Шејџи. ДК – Шејџи? Габ-1 – Шејџи. [...] Ево, ја имам комџије доле [у Књажевцу] из Шесџи Габар... џе-шесџорица, ма нема, сваки, сваки на бој налаџи, да се бије [смеје се]. Чим му нешџо нејраво, одма че џе бије [смејемо се сви].

тр. 201

Кал-1 – Сџањинчани су, џреџирају се као добри домаћини. Па би сад навео као џриме: у Сџањинци никад није кафана радџла. Ама баш ника-

да. [...] Нема бојлија, нема свађалице и иако даље... А и јосиојримљиви су, и ио сјоји.

тр. 202

ДК – А кажи ми Каланци какви су, ови сјари Каланци? [...] Јел се осећају, јошио су... иу је ценјар, као ио... да су... Габ-1 – Па... ја, осе... мало као да су они... ДК – Да су изнад? Габ-1 – Да, да су изнад нас. ДК – Аха? Габ-1 – То и у школу кад смо били, ови који су баш из Калну, да из... оно... иија смо ми знали онда? Тој све деца била на... неки... нешколовани људи, а... директор Задрује, директор Црејане, била црејана у Јаловик Извѳр. Све људи сас оснѳвну школу... и директори. И јој њихова јај деца, леле, ћале му директор. А ја, на јример, им кажем: „Ћале ми зигар“. И онда ио... ДК – А јел било да се деца задиркују, да вам нешио кажу заио иио сје из Габровницу, као иио је ово било Шејјци? Да ви њима кажете ио, а они вама нешио? Габ-1 – А, ио. Било је ио. Па, је-сје. ДК – Шија вама кажу, иија су вама рекли, за Габровницу? ДК – Па, нишија: „Ајде, селци, иамо, бре (...)“. Ови, на јример, Каланци, као онј да су из ирад а ми... „Ајде, селци, бежи иамо, сељаќ један“. Селци. А ми ји зезнемо онда: „Ајде да ирамо фудбал ирадска деца и селци“. А ми ондак јобјјемо ји све [смеје се] и онда ји јобјјемо [смеје се].

тр. 203

ДК – А јел си чуо некад за реч Шој? ЦВ-1 – Шој? ДК – Аха. ЦВ-1 – [размишља] Нисам...

тр. 204

ДК – А Шоји, који су ио Шоји? ЦВ-5 – Нема, ио овде нема. ДК – Ниси чула уојише до сад за иакву реч? ЦВ-5 – Не, не, не.

тр. 205

ДК – А јел си чуо за реч Шоји? Шија је Шој? Ћуш-1 – Е, ио не знам. ДК – Никад ниси до сад чуо? Ћуш-1 – Нисам чуо никад.

тр. 206

ДК – Јел си чула за реч Шој? Ћуш-4 – Не. ДК – Шој? Ћуш-4 – Несам, сине, ја ни у школу ишла ни нишија, ја сам и нејисмена. ДК – Не, ја ие не иишам за школу, нејо овде, дал су чула у село? Ћуш-4 – Несам.

тр. 207

ДК – А који су ио Шоји, јел си чуо за реч Шој? Јањ-5 – Сјоји? ДК – Шој, Шоји? Јањ-5 – Е, ио не знам. ДК – Ниси чуо никад? Јањ-5 – Нисам.

тр. 208

ДК – Да ли си чуо реч Шој нејде? ББ-1 – Шија? ДК – Шој. ББ-1 – [врти главом] ДК – Никад? Нема везе са овим крајем. ББ-1 – [врти главом]

тр. 209

ДК – *А кажи ми који су ѿо Шои? Шои? Јел си чуо некад за ѿо? ББ-4 – И ѿој не знам, и ѿој код нас нисам чуо. Нема. ДК – Значи, за овај крај нема везе ѿеби: Торлак, Шои, ѿо... ѿо нема везе? ББ-4 – Нема. Нема.*

тр. 210

ДК – *А реч Шои? Јел си чула за ѿакву реч? ББ-5 – Не знам. Онóј, сине, које не знам... ДК – Добро, ѿѿо не знаш – не знаш. ББ-6 – И ја нисам [то чула]. ДК – Шои? Никад до сад? ББ-6 – Не. ДК – Јел има шойска салаѿа? ББ-6 – Има. ДК – Е, ѿа, [...] који су ѿи Шои? ББ-6 – [смеје се] Немам ѿојма [смеје се].*

тр. 211

ДК – *А ѿѿа значи реч Шои? Врт-2 – Не знам. ДК – Ниси чула ѿо никад? Врт-2 – Нисам.*

тр. 212

ДК – *А ѿѿа значи реч Шои? ЈИ-3 – Шои? ДК – Аха? ЈИ-3 – И ѿо не знам.*

тр. 213

ДК – *А ѿѿа значи реч Шои? [ћуте] Јел сѿе чули ѿо? ЈИ-5 – Шои...? ЈИ-4 – Нисмо. Не... не... није било и ѿај надимак.*

тр. 214

ДК – *Добро, а који су ѿо Шои? Јел си чуо ѿу реч, Шои? Ста-3 – А, нисам чуо. (...) ДК – То ниси чуо до сад? Ста-3 – Тој несам чул.*

тр. 215

ДК – *А Шои? Ста-4 – И ѿој не знам.*

тр. 216

ДК – *А ѿѿа значи реч Шои? [...] Реѿимо шойска салаѿа, који су ѿо Шои? Кал-2 – Добро, шойска салаѿа, ѿо је ѿознаѿо. ДК – Аха, а који су ѿо Шои чија је салаѿа? Кал-2 – Е, ѿо не знам. ДК – Нема везе са ваѿим крајем, не? Кал-2 – Не знам, нисам чуо до сад. Знам да ѿосѿоји шойска салаѿа [...], али одакле ѿоѿиче ѿа реч – не знам.*

тр. 217

ДК – *А ѿѿа значи реч Шои? Габ-1 – Шои? ДК – Аха. Габ-1 – Не знам. ДК – Не знаш? Ниси ѿо чуо? Габ-1 – Нисам.*

тр. 218

ДК – *А јел си чула за реч Шои? Шои? Габ-5 – Е, несѿм чула ѿој... ДК – Ниси. Добро. Габ-5 – Несѿм ѿој чула.*

тр. 219

ДК – *А јел си чуо за реч Шој?* Врт-1 – *Ко?* ДК – *Шој?* Врт-1 – *Шок?* ДК – *Шо-й?* *Не знаш?* Врт-1 – *Не.* ДК – *Ниси чуо никада?* Врт-1 – *Јок.* ДК – *И ѿо нема везе са овај крај?* Врт-1 – *Нема.*

тр. 220

ДК – *А Шој, шѿа је ѿо Шој?* *Јел си чуо ѿо нејде?* [...] ЈИ-7 – *Па, чуо сам, ѿо су на основу овѿ Шѿиѿари.* [...] ДК – *Не Шок неѿо Шој?* ЈИ-7 – *И Шој... Шој је... на ово су, ѿа да, на основу Шѿиѿари* [...] ДК – *Јел ѿи није никад се десило да идеш нејде ѿамо и да ѿи кажу: „Ти си Шој“.* ЈИ-7 – *Не. Тој нема (...)* ДК – *То не?* ЈИ-7 – *Тој не.*

тр. 221

ДК – *А јел си чуо некад реч Шој?* Јањ-2 – *Шојови.* ДК – *Шојови, Шој.* Јањ-2 – *Чуо сам ал не знам шѿа је ѿо и ко је... које ѿорекло.* ДК – *А јел има везе с овај крај нешѿо?* Јањ-2 – *Па, не знам баш овде, са овај крај дал има, али немамо ми...*

тр. 222

ДК – *А кажи ми шѿа значи реч Шој?* *Јел си чуо ѿо некад?* Врт-3 – *Чуо сам али не знам.* ДК – *Где си чуо?* Врт-3 – *Па, еѿо... како да кажем?* *Чуо сам за ѿу реч, али који су ѿо и како... баш, баш...* ДК – *Јел ѿо нема везе... јел има везе с овѿм крајем?* Врт-3 – *Не. Не, не, с овѿм крајем нема везе.*

тр. 223

ДК – *Који су ѿо Шоји?* ШГ-1 – *Ни ѿој нема овдека код нас.* ДК – *Реч Шој не знаш шѿа значи?* ШГ-1 – *Знам, чула, сам. Чула сам.* ДК – *Шѿа значи ѿо?* ШГ-1 – *Оѿкуд знам, ал чула сам, има... свакакви надимци, али ја не... не знам шѿа ѿо значи.* [...] *Не би знала да кажем.*

тр. 224

ДК – *Добро, а јел знаш шѿа је реч Шој?* Ста-2 – *Не знам.* ДК – *Ниси чула?* Ста-2 – *Чула сам, ал не знам.* *Ни у кво ѿриѿада, ни у шѿа ѿриѿада, не знам.*

тр. 225

ДК – *А јел сѿе чули некад за реч Шој?* Габ-3 – *Шојци, чули смо Шојови.* ДК – *Шѿа је ѿо?* Габ-3 – *Јел су овѿја Шојци...?* ДК – *Где?* Габ-3 – *... Који се називау, не знам у који крај су... се називау.* ДК – *Не знаѿе ѿо?* *Јел ѿо има везе са ваи крај?* *Не?* Габ-3 – *Нема.* Габ-2 – *Нема ѿо везе... не знам.*

тр. 226

ДК – *А шѿа значи реч Шој?* Габ-4 – [ћути] *Немам ѿојма.* ДК – *Јел си чуо ѿо?* Габ-4 – *Па, чуо сам за ѿу реч, али нисам...*

тр. 227

ДК – *А јел си чуо за реч Шой?* ЦВ-3 – *Шой?* [пауза, размишља] „Шойска“ – каже – „реч“... Па, *ѿо нека... веровајно су ѿо шурске изреке. Дабоме, Шой.* ДК – *Јел ѿо ойей неки народ или шѿа је ѿо?* ЦВ-3 – *Па, веровајно неко ѿлеме, не може... ѿо мојој оцени.* ДК – *Ал не знаш које?* ЦВ-3 – *Не би знао да ѿи кажем.*

тр. 228

ДК – *А јел си чуо некад за реч Шой?* ЦВ-1 – *Шой?* ДК – *Аха.* ЦВ-1 – [размишља] *Нисам... ЦВ-2 – Па, ѿо мелезњаѿи... ДК – Шойи?* ЦВ-2 – *Један Шийѿар, један Србин – ейѿ ѿи Шойи.* ДК – [смејем се] *Одакле сад ѿо? Одакле ѿи сад ѿо?* ЦВ-1 – *Шой, ја за ѿо нисам чуо.* ЦВ-2 – *Како несѿ чул?* ЦВ-1 – *Шой?* ЦВ-2 – *Јаѿода је ѿаква. Маѿи јој Албанка а ойѿаѿ Србин – ейѿ ѿи Шойка.* [смеје се] *Шой.* [...] ДК – *Па, ѿде си ѿо чула?* ЦВ-2 – *Па, чула сам. То још вајкада остѿало.* ДК – *Аха?* ЦВ-2 – *Чула сам. Знам да е ѿој ѿо. Мешовѿиѿи бракови: Албанаѿ... или Албанаѿ човѿкаѿи или женскоѿо – није важно, али кад се ѿосле роди... Шѿо кажу Влашчѿе кад се роди, а маѿи му Сркиња, онѿ 'ко ѿа зову: „Курѿовла“.* ДК – *Како? Како ѿа зову?* ЦВ-2 – *Курѿовла.* ЦВ-1 – *Курѿовла* [смеје се]. ДК – *А шѿо?* ЦВ-2 – *Па, шѿа ја знам, ѿако ѿа зову.*

тр. 229

ДК – *А Шой? Реч Шой?* Кал-1 – *Е, за Шойе... ја довољно ѿај гео... није ми довољно ѿознаѿи, ѿа да сад кроз ово шѿо... за шойске ѿре... не знам... ѿо је... ѿо ми некако делује да ѿо више ѿоре ѿрема Високу, како ли је?* ДК – *Да ли су људи овој краја Шойи?* Кал-1 – *А, не. Ја мислим да нису.* ДК – *Добро. И ѿоѿа нема у народу овде да неко каже?* Кал-1 – *Нема, ѿај израз, овај, нема ѿа.*

тр. 230

ДК – *А дал стѿе чули за реч Шой? Шой? Шойи?* Ћуш-2 – *Шойови ѿо... ДК – Шойови?* Ћуш-2 – *...Део Македоније се ойслужује ѿим... ѿе речи... ДК – А како знаш ѿо? Јел си био у војску?* Ћуш-2 – *Па, био сам у војску.* ДК – *Јел ѿако?* Ћуш-2 – *Па, да. Био сам у Скопљу ѿамо две ѿдине.* ДК – *Аха, и чуо си...?* Ћуш-2 – *Шойови, чуо сам.* ДК – *Који су ѿо, ѿде су?* Ћуш-2 – *Еѿа. То у Македонији живи... Шойови неко... ѿорекло, да ли су ѿо Македонѿи... и... не, не, не... ДК – А овде код вас јел има ѿо?* Ћуш-2 – *Не.* Ћуш-3 – *Не, не, ѿо на друѿу стѿрану.* Ћуш-2 – *Не. Само ако ни ѿрекрѿи неки* [смеју се]. *Па, шѿа да кажем друѿо.*

тр. 231

Ин-1 – *Ми ѿоворимо, овдека вревимо... шойски и убаѿујемо буѿарске речи.* [касније] ДК – *А шѿо си реко ово да ѿричаѿе шойски?* *Шойсѿи?*

Ин-1 – Па, њричамо, имамо бујарске речи. Понéку: „ѡ́енѡер“. [...] ДК – Али, шѡа ѡо значи Шој? Шој? Где си ѡи ѡо чуо? [...] Ин-1 – Шојски? Чуо сам и ѡо, али немам ѡјма. ДК – А шѡо си реко ѡако – „шойски“? Мислиш да је ѡо исѡо шѡо и бујарски? Ин-1 – Не би знао ја...

тр. 232

ДК – Јел си ѡо Шојови чуо кад си био у Бујарску ѡамо? [...] ЦВ-4 – Онѡ мен ѡам и звали, а ја ји ѡсујем. ДК – [...] Како ѡе звали? ЦВ-4 – „Е, ѡи Шојови, ѡија Шојови“ [погрдно].

тр. 233

ДК – А кажи ми, јел си чуо реч Шој? Јањ-1 – Шој? ДК – Шој. Јањ-1 – Па, чуо сам ѡо, али... ДК – Шѡа значи ѡо? Јањ-1 – Не мој да ѡи кажем шѡа значи. ДК – Јел сѡе звали некој ѡако овде? ДК – Па, имáли смо ми ѡу једној, име му је Божá билó, а ми ѡа зовéмо Шој. ДК – А шѡо ѡо, ѡо ме сад занима? Јањ-1 – Па, ј...м ли му, ѡако ѡа некако беоше називáли, ѡакој и... ДК – Шѡа ѡа реч значи? Шѡа му је...? Драгољуб Златковић – [...] На шѡа се закачила ѡа реч код њеѡа? Јел ѡоворио чисѡо, лејо, или није? Јањ-1 – Море, није он баи ѡоворио добро, он је као мало шушњаó ѡако. И није мојо да изѡвара све, а... али он је умро, сѡар човéк био.

тр. 234

ДК – А шѡа је ѡо Шој? Шоји? Шојови? Јањ-3 – [...] Онó ми смо имáли онáм кмеѡа, [...] кмеѡ Божá. Ми смо ѡа звали Шој ѡе шойéљаше кад вревеше [смеје се]. ДК – Звали сѡе ѡа Шој? Јањ-3 – Аха, шойéља... аха, Шој. ДК – А шойéља? Јањ-3 – Па, шойéљаше [шойéља = шушка] кад ѡрича сáс човéка. [...] А ѡо надимак смо ѡа звали Кмеѡ. Кмеѡ. ДК – Аха, а како се звао? Јањ-3 – Живковић Божидар. [...] ДК – А јел си чуо да има Шоји, ѡуди неки, народ Шоји? Јањ-3 – Нисам, нисам.

КАЗИВАЧИ

Балѡа Бериловац (Буцак – општина Књажевац)

ББ-1 – Александар Ђирић из Балта Бериловца, рођен 1935. године у Балта Бериловцу. Разговор обављен 1. јуна 2009. у Балта Бериловцу.

ББ-2 – Биљана Виденовић из Балта Бериловца и Калне, рођена 1960. године у Балта Бериловцу. Разговор обављен 1. јуна 2009. у Балта Бериловцу.

ББ-3 – Санела Панић из Зајечара, рођена 1980. године у Кални, пореклом из Балта Бериловца. Разговор обављен 1. јуна 2009. у Балта Бериловцу.

ББ-4 – Божидар Поповић из Балта Бериловца, рођен 1934. године у Балта Бериловцу. Разговор обављен 1. јуна 2009. у Балта Бериловцу.

ББ-5 – Олга Поповић из Балта Бериловца, рођена 1923. године у Балта Бериловцу. Разговор обављен 1. јуна 2009. у Балта Бериловцу.

ББ-6 – Данка Ђорђевић из Балта Бериловца, рођена 1959. године у Топлом Долу. Разговор обављен 1. јуна 2009. у Балта Бериловцу.

Вршовца (Буџак – општина Књажевац)

Врт-1 – Момчило Милошевић из Вртовца, рођен 1929. године у Вртовцу. Разговор обављен 1. јуна 2010. у Вртовцу.

Врт-2 – Вукосава Милкић из Вртовца, рођена 1934. године у Вртовцу. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Вртовцу.

Врт-3 – Драгољуб Величковић из Вртовца, рођен 1936. године у Вртовцу. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Вртовцу.

Габровница (Буџак – општина Књажевац)

Габ-1 – Љубинко Ћирић из Габровнице, рођен 1948. године у Габровници. Од 1963. године до пензије живео у Књажевцу. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Габровници.

Габ-2 – Чедомир Николић из Габровнице, рођен 1920. године у Габровници. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Габровници.

Габ-3 – Борислав Николић из Зајечара, рођен 1927. године у Габровници. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Габровници.

Габ-4 – Добросав Благојевић из Књажевца, рођен 1933. године у Габровници. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Габровници.

Габ-5 – Станка Вељковић из Габровнице, рођена 1927. године у Татрасници. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Габровници.

Инова (Буџак – општина Књажевац)

Ин-1 – Љубомир Николић из Инове, рођен 1935. године у Инови. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Инови.

Ин-2 – Дивко Николић из Инове, рођен 1954. године у Инови. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Инови.

Јаловик Извор (Буцак – општина Књажевац)

ЈИ-1 – Томислав Веселиновић из Јаловик Извора, рођен 1931. године у Јаловик Извору. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Јаловик Извору.

ЈИ-2 – Славољуб Голубовић из Јаловик Извора, рођен 1948. године у Јаловик Извору. Завршио Политичке науке у Београду, а касније, углавном као чиновник и новинар, радио у Београду, Зајечару и Књажевцу. Био дописник листа *Борба* за Тимочку крајину, а потом је био новинар у локалним *Књажевачким новинама*, где је био и секретар и технички уредник. Потом ради на новоотвореном Радио Књажевцу. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Јаловик Извору.

ЈИ-3 – Мирослав Тодоровић из Јаловик Извора (заселак Ћиринци), рођен 1933. године у Јаловик Извору. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Јаловик Извору.

ЈИ-4 – Светомир Ђорђевић из Јаловик Извора (заселак Ћиринци), рођен 1936. године у Јаловик Извору. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Јаловик Извору.

ЈИ-5 – Олга Ђорђевић из Јаловик Извора (заселак Ћиринци), рођена 1934. године у Перишу (општина Сврљиг). Разговор обављен 2. јуна 2010. у Јаловик Извору.

ЈИ-6 – Словенка Јовановић из Јаловик Извора (заселак Река), рођена 1927. године у Јаловик Извору. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Јаловик Извору.

ЈИ-7 – Војислав Петровић из Јаловик Извора (заселак Река), рођен 1943. године у Јаловик Извору. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Јаловик Извору.

ЈИ-8 – Вукоман Ђорђевић из Јаловик Извора (заселак Река), рођен 1941. године у Јаловик Извору. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Јаловик Извору.

Јања (Буцак – општина Књажевац)

Јањ-1 – Милорад Младеновић из Јање, рођен 1931. године у Јањи. Разговор обављен 1. јуна 2010. у Јањи.

Јањ-2 – Миле Јовановић из Јање, рођен 1936. године у Јањи. Разговор обављен 1. јуна 2010. у Јањи.

Јањ-3 – Видосав Младеновић из Јање, рођен 1934. године у Јањи. Разговор обављен 1. јуна 2010. у Јањи.

Јањ-4 – Јелена Милошевић из Јање, рођена 1930. године у Јањи. Разговор обављен 1. јуна 2010. у Јањи.

Јањ-5 – Светислав Милошевић из Јање, рођен 1928. године у Јањи. Разговор обављен 1. јуна 2010. у Јањи.

Кална (Буцак – општина Књажевац)

Кал-1 – Бранислав Денчић из Калне, рођен 1933. године у Стањинцу. Наставник у пензији. Школовао се у прогимназији у Кални, у Учитељској школи у Неготину и на Вишој педагошкој школи у Нишу, група за српскохрватски језик. Цео радни век провео је у Буцаку као учитељ у Татрасници, Јањи, Јаловик Извору, Вртовцу, Ћуштици, Црном Врху и, на крају, Кални, где је касније био наставник и директор школе и одакле је 1995. године отишао у пензију. Супруга му је из Пирота, такође службовала у овом крају. Један син му је у Пироту, а други у Нишу. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Кални.

Кал-2 – Драгољуб Голубовић из Калне, рођен 1936. године у Кални. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Кални.

Кал-3 – Видинка Голубовић из Калне, рођена 1939. године у Кални. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Кални.

Стањинац (Буцак – општина Књажевац)

Ста-1 – Дивко Динић из Стањинца, рођен 1953. године у Стањинцу. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Стањинцу.

Ста-2 – Богдана Голубовић из Стањинца, рођена 1931. године у Пајезу (општина Бела Паланка). Дуго радила у Зајечару. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Стањинцу.

Ста-3 – Божидар Ристић из Стањинца, рођен 1928. године у Стањинцу. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Стањинцу.

Ста-4 – Злата Радовановић из Стањинца, рођена 1942. године у Стањинцу. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Стањинцу.

Ћуштица (Буцак – општина Књажевац)

Ћуш-1 – Александар Тошић из Ћуштице, рођен 1927. године у Ћуштици. Разговор обављен 31. маја 2010. у Ћуштици.

Ћуш-2 – Ђорђе Живковић из Ћуштице, рођен 1931. године у Ћуштици. Разговор обављен 31. маја 2010. у Ћуштици.

Ћуш-3 – Драгиша Петковић из Ћуштице, рођен 1934. године у Ћуштици. Разговор обављен 31. маја 2010. у Ћуштици.

Ћуш-4 – Добринка Петровић из Ћуштице, рођена 1927. године у Ћуштици. Разговор обављен 31. маја 2010. у Ћуштици.

Ћуш-5 – Милорад Митровић из Ћуштице, рођен 1948. године у Ћуштици. Разговор обављен 31. маја 2010. у Ћуштици.

Црни Врх (Буцак – општина Књажевац)

ЦВ-1 – Петар Златковић из Црног Врха, рођен 1946. године у Црном Врху. Разговор обављен 31. маја 2010. у Црном Врху.

ЦВ-2 – Бођа Златковић из Црног Врха, рођена 1944. године у Црном Врху. Разговор обављен 31. маја 2010. у Црном Врху.

ЦВ-3 – Божидар Златковић из Црног Врха, рођен 1927. године у Црном Врху. Разговор обављен 31. маја 2010. у Црном Врху.

ЦВ-4 – Драгомир Костић из Црног Врха, рођен 1921. године у Црном Врху. Разговор обављен 31. маја 2010. у Црном Врху.

ЦВ-5 – Камена Живковић из Црног Врха, рођена 1942. године у Црном Врху. Разговор обављен 31. маја 2010. у Црном Врху.

Шести Габар (Буцак – општина Књажевац)

ШГ-1 – Борка Стојановић из Шестог Габра, рођена 1931. године у Мирановцу (општина Бела Паланка). Разговор обављен 2. јуна 2010. у Шестом Габру.

ШГ-2 – Петрија Давидовић из Шестог Габра, рођена 1945. године у Шестом Габру. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Шестом Габру.

ЗАХВАЛНИЦА

Велико хвала свим казивачима на времену које су одвојили, на вољи да буду саговорници, као и на искреним информацијама. Колеги и пријатељу Драгољубу Златковићу из Пирота захваљујем за теренско сапутништво и овом приликом. За изузетно гостопримство приликом боравка на терену најсрдачније захваљујем Златку Милкићу и његовој мајци Вукосави Милкић, из Вртовца, чији дом је Драгољубу Златковићу и мени био на располагању. Златку Милкићу захваљујем и за то што је од срца помогао као водич приликом обиласка неких буџачких села.

ЛИТЕРАТУРА

- Арко, С. (2009). „Јас (не)сум Торбеш“: Етничноста во едно западно-македонско село – конструкции и политизации. *Етнологиј / Etnologist*, 12-13, 187-208.
- Bart, F. (1997). Etničke grupe i njihove granice. U: F. Putinja i Ž. Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu* (str. 211-259). Zemun, Biblioteka XX vek; Beograd, Čigoja štampa.
- Бугарчева, Е., Зидарова, Ј. (2005). *Българиите ойи Зајадниите йокрайнини (1878 – 1975)*, София, Главно управление на архивите при Министерския съвет.
- Цвијић, Ј. (1991). *Балканско йолуосйрво* (2. изд.), Београд, Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике и наставна средства, Књижевне новине.
- Dženkins, R. (2001). *Etnicitet u novom ključu: Argumenti i ispitivanja*, Zemun, Biblioteka XX vek; Beograd, Čigoja štampa.
- Крстић, Д. (2014). *Консйрукција иџенйиййеййа Торлака у Србији и Буџарској*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за етнологију и антропологију.
- Крстић, Д. (2019а). Представе становништва пиротског краја у вези са термином Торлаци. *Пиротски зборник*, 44, 1-63. doi: 10.5937/pirotzbor1944001K
- Крстић, Д. (2019б). Миграције планинског становништва југоисточне Србије у Зајечар и околину: пример трајних миграција планина – низија. *Гласник Ейнографској инсйиййууја САНУ*, 67 (3), 681-699. doi: <https://doi.org/10.2298/GEI1903681K>
- Крстић, Д. (2020). Покушаји оживљавања торлачког идентитета у пиротском крају 90-их година XX века. *Пиротски зборник*, 45, 81-171. doi: 10.5937/pirotzbor2045081K
- Крстић, Д. (2022). Идентитети становништва Пиротског округа. *Пиротски зборник*, 47, 143-209. doi: 10.5937/pirotzbor2247143K
- Lapierre, J-W. (1997). Predgovor srpskom izdanju. U: F. Putinja i Ž. Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu* (str. 5-11). Zemun, Biblioteka XX vek; Beograd, Čigoja štampa.
- Маринковић, Г. (2008). *Белойаланачки Буџак*, Београд, Културно-просветна заједница Србије; Бела Паланка, Народна библиотека „Вук Караџић“.
- Nedeljković, S. (2007). *Čast, krv i suze*, Beograd, Zlatni zmaj, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.

- Пантелић, Н. (1974). Етнолошка грађа из Буцака. *Гласник Етнoгpафскoг музеја у Беогpаду*, 37, 179-228.
- Прелић, М. (1996). После Фредерика Барта: Савремена проучавања етницитета у савременим друштвима. *Гласник Етнoгpафскoг институти инститиутиа*, 45, 101-121.
- Прелић, М. (2003). Етнички идентитет: Проблеми теоријског одређења. У: Д. Радојичић (ур.), *Традиционално и савремено у култури Срба* (стр. 275-286). Београд, Етнографски институт САНУ.
- Прелић, М. (2005). Неки проблеми проучавања етницитета / етничког идентитета у културној антропологији. У: Љ. Гавриловић (ур.), *Етнологија и антропологија: стање и перспективе* (стр. 199-207). Београд, Етнографски институт САНУ.
- Прелић, М. (2008). *(Н)и овде (н)и тамо: Етнички идентитети Срба у Мађарској на крају XX века*, Београд, Етнографски институт САНУ.
- Putinja, F., Stref-Fenar, Ž. (1997). *Теорије о етницитету*, Zemun, Biblioteka XX vek; Београд, Ћигоја штампа.
- Велојић, М., Радовановић, О. (2003). *Буцак, Зајечар*, Културно-просветна заједница општине Зајечар.

Примљено/ Received on 12.07.2023.
Ревидирано/ Revised on 24.08.2023.
Прихваћено/ Accepted on 10.10.2023.

**Biljana M. Nikolić¹, Marija S. Marković^{1*}, Dejan S. Pljevljakušić²,
Ljubinko B. Rakonjac¹, Vesna P. Stankov Jovanović³**

¹Institute of Forestry, Kneza Višeslava 3, 11030 Belgrade, Serbia

²Institute for Medicinal Plants Research „Dr. Josif Pančić”, Belgrade,
Tadeuša Košćuška 1, 11000 Belgrade, Serbia

³University of Niš, Faculty of Sciences and Mathematics, Višegradска
33, 18000 Niš, Serbia

**Биљана М. Николић¹, Марија С. Марковић¹, Дејан С.
Пљевљакушић², Љубинко Б. Ракоњац¹, Весна П. Станков
Јовановић³**

¹Институт за шумарство, Кнеза Вишеслава 3, 11030 Београд, Србија

²Институт за проучавање лековитог биља „Др Јосиф Панчић“,
Београд, Тадеуша Кошћушка 1, 11000, Београд, Србија

³Универзитет у Нишу, Природно-математички факултет,
Вишеградска 33, 18000 Ниш, Србија

Traditional use of common centaury (*Centaurium erythraea*) in the Pirot District

Традиционална употреба кичице (*Centaurium erythraea*) у Пиротском округу

Abstract: *This study provides valuable evidence on traditional knowledge about the medicinal purposes of common centaury – Centaurium erythraea in the Pirot District (Southeastern Serbia). Based on surveys among the rural population in four municipalities, the above-ground parts of C. erythraea were usually used internally: for stomach, appetite, improving the immune system, diabetes, stomach troubles and diseases, burns, wounds, high temperature, for sedation, as aphrodisiac, cough, for digestion; and externally: against burns, wounds, and rheumatic pain. Common centaury was rarely*

* markovicmarija9@gmail.com

used internally against gastric bacteria, blood purification, bronchitis, cancerous diseases, cleansing the body, cold, disease prevention, high blood pressure, jaundice, liver diseases, and urinary tract inflammation; and externally against chest pain, hemorrhoids, and for sunbathing. The uses against gastric bacteria, bronchitis, cancerous diseases, cough, jaundice, liver disease, urinary tract inflammation, as well as the externally uses for sunbathing, chest pain, hemorrhoids, burns and wounds were the new uses, mentioned by respondents in this study, which were not previously recorded in neighboring regions in the Balkan Peninsula.

Keywords: *Centaureum erythraea*, traditional medicinal use, Pirot District

Сажетак: Ова студија ипужа вредне доказе о традиционалним сазнањима о лековитој употреби кичице – *Centaureum erythraea* у Пиротском округу (Југоисточна Србија). На основу анкеирања сеоској ситановништва у четри општине, надземни делови *C. erythraea* обично су се користили за употребу: за желудкац, аити, за побољшање имуне ситета, шећерну болест, стомачне болести и течебе, ојектине, ране, високу температура, за смирење, као афрогизијак, за кашаљ, варење, а сеља за ојектине, ране, иритив реуматских болова. Кичица се реко користила орално иритив бактерија у желуцу, иретишавања крви, бронхијиса, канцерогених болести, за иретишавања организма, иритив ирехладе, у ирвенцији болести, иритив високој крвној иритивска, жутице, болести једре и уале уринарној иракција, а сеља иритив болова у ирдима, шујева, за сунчање. Нове употребе, које нису раније забележене у суседним идружима на Балканском полуострву, а именује од иране иитаника у овом иираживању су следеће: иретиив бактерија желуца, бронхијиса, канцерогених болести, кашља, жутице, болести једре, уале мокраћних иујева, а сеља за сунчање, иритив болова у ирдима, шујева, за ојектине и ране.

Кључне речи: *Centaureum erythraea*, традиционална лековита употреба, Пиротски округ

INTRODUCTION

The herbaceous plant species *Centaureum erythraea* Rafin. belong to the family Gentianaceae. The above-ground part has been used in folk medicine as a medicinal plants in Serbia for its better taste, stomach-strengthening, and, tonic properties (Гостушки, 1973; Сарић, 1989; Туцаков, 1990), as well as for its antipyretic, anti-inflammatory effects, and as a mild sedative (Марковић, Ракоњац, Николић, 2020).

Harvesting typically takes place from July to September (Сарић, 1989; Marković et al., 2010). The above-ground parts of plant are cut using scissors, tied in the bouquets, and dried in the shade with proper ventilation (Figure 1).

Figure 1 Centaury drying
Слика 1 Сушење кичице

According to Сарић (1989) and Туцаков (1990) common centaury (*Centaureum erythraea*) was used similarly to yellow gentian (*Gentiana lutea*) to improve appetite and increase gastric secretion, and to address disorders in the digestive system, chronic dyspepsia, fever, and anemia. It is included in preparations for bile and liver, and is also used in the treatment of anorexia (Tasić, Šavikin Fodulović, Menković, 2001).

The habitats of common centaury are mountain meadows at Stara planina Mt. and Vidlič Mt. in the Pirot District (Марковић и сар., 2020). It can only be harvested with appropriate permits, as it is a protected plant species in Serbia under national legislation (Службени гласник Републике Србије, 2010).

This study aimed to collect and analyze the traditional knowledge about the medicinal use of the plant species *Centaureum erythraea* in Pirot District, and to compare the results with previous ethnopharma-

ecological studies in neighboring areas. The goal of the research was to identify new uses of this herb that had not been previously recorded in neighboring regions on the Balkan Peninsula.

METHODOLOGY

The local population from villages of the Pirot County was interviewed about use of medicinal plants. A semi-structured questionnaire was answered by 631 respondents from 157 villages (Marković, 2019; Stankov Jovanović, Šmelcerović, Smiljić, Ilić, Marković, 2018).

The answers from the questionnaire regarding the use of centaury were organized by by alphabetization of municipalities and villages in Table 1.

RESULTS AND DISCUSSION

A total of 85 reports of 4817 (1.76%) were mentioned by respondents about the traditional use of *Centaureum erythraea*, with 47 coming from men and 38 from women; 72 were Serbs, and 13 were Bulgarians (Table 1). The age of respondents who mentioned the use of *Centaureum erythraea* for medicinal purposes ranged from 18 to 85.

Table 1 Overview of the survey results on the use of *Centaureum erythraea* in the population of the Pirot District

Табела 1 Преглед резултата истраживања употребе *Centaureum erythraea* у популацији Пиротског округа

Municipality	Village	Folk name	Gender	Nat.	Age	Application	I/E	Form
Pirot	Bazovik	crven kantaron	F	Ser.	63	Disease prevention, instead of coffee	I	Infusion
Pirot	Bela	crven kantaron	M	Ser.	57	Wounds	E	Oil extract
Pirot	Bela	crven kantaron	M	Ser.	57	Burns	E	Oil extract
Pirot	Berilovac	crven kantaron	M	Ser.	60	Aphrodisiac	I	Extract in alcohol
Pirot	Berilovac	crven kantaron	M	Ser.	62	For stomach	I	Infusion

Pirot	Blato	roze kantarion	F	Ser.	58	Diabetes	I	Infusion
Pirot	Blato	roze kantarion	F	Ser.	58	For stomach	I	Infusion
Pirot	Veliki Suvodol	crven kantarion	M	Ser.	52	Stomach diseases	I	Infusion
Pirot	Veliki Suvodol	crven kantarion	F	Ser.	57	Diabetes	I	Infusion
Pirot	Visočka Ržana	crven kantarion	M	Ser.	66	Aphrodisiac	I	Extract in alcohol
Pirot	Visočka Ržana	crven kantarion	M	Ser.	64	Improving the immune system	I	Extract in alcohol
Pirot	Visočka Ržana	crven kantarion	F	Ser.	79	Against gastric bacteria	I	Infusion
Pirot	Vranište	crven kantarion	F	Ser.	52	Jaundice	I	Infusion
Pirot	Gnjilan	crven kantarion	F	Ser.	43	Internal wounds	I	Infusion
Pirot	Gnjilan	kičica	F	Ser.	37	For appetite	I	Extract in alcohol
Pirot	Gostuša	crven kantarion	M	Ser.	56	For stomach	I	Infusion
Pirot	Gostuša	crven kantarion	M	Ser.	59	Improving the immune system	I	Extract in alcohol
Pirot	Gostuša	crven kantarion	M	Ser.	66	For sunbathing	E	Oil extract
Pirot	Dojkinci	kičica	F	Ser.	56	Improving the immune system	I	Extract in alcohol
Pirot	Držina	kičica	F	Ser.	22	Improving the immune system	I	Extract in alcohol
Pirot	Zaskovci	crven kantarion	M	Ser.	79	High blood pressure	I	Infusion
Pirot	Zaskovci	kičica	M	Ser.	18	Stomach troubles	I	Infusion
Pirot	Izvor	crven kantarion	F	Ser.	58	For stomach	I	Infusion
Pirot	Izvor	crven kantarion	F	Ser.	63	Sedation	I	Infusion
Pirot	Jelovica	kičica	M	Ser.	85	Stomach troubles	I	Infusion
Pirot	Jelovica	kičica	M	Ser.	85	Blood purification	I	Infusion
Pirot	Jelovica	kičica	M	Ser.	85	For appetite	I	Extract in alcohol

Pirot	Jelovica	kičica	F	Ser.	56	For stomach	I	Infusion
Pirot	Krupac	crven kantarion	M	Ser.	52	For stomach	I	Infusion
Pirot	Mali Jovanovac	crven kantarion	F	Ser.	49	Burns	E	Oil extract
Pirot	Miljkovac	kičica	M	Ser.	66	For appetite	I	Extract in alcohol
Pirot	Oreovica	crven kantarion	M	Ser.	42	For stomach	I	Infusion
Pirot	Pakleštica	crven kantarion	M	Ser.	73	For appetite	I	Extract in alcohol
Pirot	Petrovac	crven kantarion	F	Ser.	55	For stomach	I	Infusion
Pirot	Petrovac	crven kantarion	M	Ser.	46	Burns	E	Oil extract
Pirot	Petrovac	crven kantarion	M	Ser.	46	For stomach	I	Infusion
Pirot	Pokrovenik	kičica	M	Ser.	64	Cough	I	Infusion
Pirot	Pokrovenik	kičica	M	Ser.	64	Digestion	I	Extract in alcohol
Pirot	Pokrovenik	crven kantarion	F	Ser.	47	Diabetes	I	Infusion
Pirot	Ponor	kičica	M	Ser.	77	Sedation	I	Infusion
Pirot	Ponor	kičica	M	Ser.	77	Sedation	I	Infusion
Pirot	Ponor	kičica	M	Ser.	77	Wounds	E	Oil extract
Pirot	Srečkovac	kičica	F	Ser.	53	For appetite	I	Extract in alcohol
Pirot	Staničenje	crven kantarion	F	Ser.	70	Internal wounds	I	Oil extract
Pirot	Staničenje	crven kantarion	F	Ser.	70	For appetite	I	Extract in alcohol
Pirot	Temska	kičica	F	Ser.	71	For appetite	I	Extract in alcohol
Pirot	Topli Do	kičica	M	Ser.	62	For appetite	I	Extract in alcohol
Pirot	Trnjana	crven kantarion	M	Ser.	46	For stomach	I	Infusion
Pirot	Cerova	crven kantarion	M	Ser.	59	Cleansing the body	I	Infusion
Pirot	Crvenčevo	crven kantarion	M	Ser.	63	Uniknown use	I	Infusion
Pirot	Crvenčevo	kičica	M	Ser.	70	Improving the immune system	I	Extract in alcohol
Pirot	Crnoklište	crven kantarion	F	Ser.	52	Cancerous diseases	I	Extract in alcohol

Pirot	Činiglavci	crven kantarion	M	Ser.	44	Burns	E	Oil extract
Babuš-nica	Valniš	kičica	F	Ser.	55	High temperature	I	Infusion
Babuš-nica	Valniš	kičica	F	Ser.	55	For appetite	I	Extract in alcohol
Babuš-nica	Valniš	kičica	F	Ser.	55	Liver diseases	I	Infusion
Babuš-nica	Vuči Del	gorčika	M	Bul.	59	For appetite	I	Extract in alcohol
Babuš-nica	Draginac	crveni kantarion	F	Ser.	54	Hemorrhoids	E	Oil extract
Babuš-nica	Zvonce	crveni kantarion	F	Bul.	52	For stomach	I	Infusion
Babuš-nica	Provaljenik	roze kantarion	F	Ser.	43	For appetite	I	Extract in alcohol
Babuš-nica	Radinjince	kičica	F	Ser.	62	For stomach	I	Infusion
Babuš-nica	Crvena Jabuka	kičica	M	Ser.	67	Bronchitis	E	Oil extract
Bela Palanka	Klisura	kičica	F	Ser.	59	Cough	I	Infusion
Bela Palanka	Kremenica	kičica	F	Ser.	56	High temperature	I	Infusion
Bela Palanka	Novo Selo	kičica	M	Ser.	75	Rheumatic pain	E	Oil extract
Bela Palanka	Novo Selo	kičica	M	Ser.	75	High temperature	I	Oil extract
Bela Palanka	Novo Selo	kičica	M	Ser.	75	For stomach	I	Infusion
Bela Palanka	Novo Selo	kičica	M	Ser.	75	Diabetes	I	Infusion
Bela Palanka	Sinjac	plavi kantarion	M	Ser.	45	Cold	I	Infusion
Bela Palanka	Sinjac	crveni kantarion	F	Ser.	69	Diabetes	I	Infusion
Bela Palanka	Čiflik	kičica	M	Ser.	85	Uniknown use	I	Infusion
Bela Palanka	Čiflik	kičica	F	Ser.	60	Stomach diseases	I	Infusion
Bela Palanka	Čiflik	kičica	F	Ser.	60	For stomach	I	Infusion
Bela Palanka	Čiflik	kičica	F	Ser.	60	For appetite	I	Extract in alcohol
Dimitrov-grad	Banski Dol	crveni kantarion	M	Bul.	62	Digestion	I	Extract in alcohol
Dimitrov-grad	Banski Dol	crveni kantarion	M	Bul.	62	Stomach troubles	I	Infusion

Dimitrov-grad	Boljev Dol	crveni kantarion	F	Bul.	57	For appetite	I	Extract in alcohol
Dimitrov-grad	Vlkovija	crveni kantarion	F	Bul.	61	For stomach	I	Infusion
Dimitrov-grad	Gojin Dol	rozavi kantarion	M	Bul.	60	Chest pain	E	Oil extract
Dimitrov-grad	Dragovita	crveni kantarion	M	Bul.	72	Diabetes	I	Infusion
Dimitrov-grad	Poganovo	crveni kantarion	M	Bul.	74	Uniknown use	I	Infusion
Dimitrov-grad	Poganovo	rozavi kantarion	F	Bul.	47	Urinary tract inflammation	I	Infusion
Dimitrov-grad	Trnski Odorovci	crveni kantarion	F	Bul.	63	Improving the immune system	I	Extract in alcohol
Dimitrov-grad	Trnski Odorovci	crveni kantarion	M	Bul.	45	Improving the immune system	I	Extract in alcohol
Dimitrov-grad	Trnski Odorovci		M	Bul.	56	Rheumatic pain	E	Oil extract

*Nat. – nationality: Ser. – Serbian, Bul. – Bulgarian; Gender: M – male, F – female; I/E: I – internal use, E – external use

Folk names of *C. erythraea* mentioned in all four municipalities (Pirot, Babušnica, Bela Palanka, and Dimitrovgrad) were „kičica” and „crven(i) kantarion”. Apart from these two names, the characteristic names mentioned by municipalities are as follows: in the municipality of Pirot „roze kantarion”, in the municipality of Babušnica „gorčika”, in the municipality of Bela Palanka „plavi kantarion”, and in the municipality of Dimitrovgrad „rozavi kantarion”.

Centuary was most often used in the form of an infusion, and less often in the form of alcoholic extract (internal use), or oil extract (external use) (Table 2). The greatest number of respondents mentioned internal use of the above-ground part of *C. erythraea* for stomach (15) in the form of infusion, and for appetite (13) in the form of extract in alcohol (Table 2). Smaller number of respondents mentioned the use for improving the immune system (7), for diabetes (6), against stomach troubles and diseases (5), against burns (4), internal and external wounds (4), high temperature (3), for sedation (3), as aphrodisiac (2), cough (2), for digestion (2), and rheumatic pain (2). Three respondent mentioned *Centaureium erythraea* but they didn't know how to use it. One respondent each mentioned the use against gastric bacteria, blood purification, bronchitis,

cancerous diseases, chest pain, cleansing the body, cold, disease prevention, foe sunbathing, hemorrhoids, high blood pressure, jaundice, liver diseases, and urinary tract inflammation (Table 2).

Table 2 Medicinal uses of *Centaurium erythraea* with number of respondents, application and form as survey results between the Pirot District population

Табела 2 Лековите употребе врсте *Centaurium erythraea* са бројем испитаника, применом и обликом примене као резултат истраживања међу становништвом Пиротског округа

Medicinal use	Number of respondents	Application	Form
For stomach	15	Internal	Infusion
For appetite	13	Internal	Extract in alcohol
Improving the immune system	7	Internal	Extract in alcohol
Diabetes	6	Internal	Infusion
Stomach diseases / stomach troubles	5	Internal	Infusion
Burns	4	External	Oil extract
Internal wounds / wounds	4	Internal / external	Oil extract
High temperature	3	Internal / external	Infusion / Oil extract
Sedation	3	Internal	Infusion
Uniknown use	3	Internal	Infusion
Aphrodisiac	2	Internal	Extract in alcohol
Cough	2	Internal	Infusion
Digestion	2	Internal	Extract in alcohol
Rheumatic pain	2	External	Oil extract
Against gastric bacteria	1	Internal	Infusion
Blood purification	1	Internal	Infusion
Bronchitis	1	External	Oil extract
Cancerous diseases	1	Internal	Extract in alcohol
Chest pain	1	External	Oil extract
Cleansing the body	1	Internal	Infusion

Cold	1	Internal	Infusion
Disease prevention (instead of coffe)	1	Internal	Infusion
For sunbathing	1	External	Oil extract
Hemorrhoids	1	Internal	Infusion
High blood pressure	1	Internal	Infusion
Jaundice	1	Internal	Infusion
Liver diseases	1	Internal	Infusion
Urinary tract inflammation	1	Internal	Infusion

DISCUSSION

Jarić et al. (2007) at Suva Planina Mt. mentioned the use of *C. erythraea* as tonic for the digestive system, dyspepsia, hepatitis, and improves appetite, which were different uses in comparison with the present study.

Šarić Kundalić, Dobeš, Klatte-Asselmeyer and Saukel (2010) in middle, south, and west Bosnia and Herzegovina mentioned the uses of *C. erythraea* against gastrointestinal ailments, and ague – high temperature, which were similar in comparison with our study. The same authors mentioned the uses against influenza and headaches which were different in comparison with our study.

Menković et al. (2011) found that the population of Prokletije Mountains in Montenegro used *C. erythraea* against dyspeptic complaints, loss of appetite, and diabetes, which were similar in comparison with our study.

Pieroni, Giusti and Quave (2011) mentioned that the population of Pešter Plateau used *C. erythraea* against stomachache, and diarrhea which were different in comparison with the present study.

Zlatković, Bogosavljević, Radivojević and Pavlović (2014) found that the population of Rtanj Mt used *C. erythraea* as antifatulent, digestive, gastritis, antidiabetic, and stimulant. The mentioned uses for digestion, and against diabetes were similar to our study of the Pirot District, while the other uses were different in comparison with our study.

Mustafa et al. (2015) mentioned the use of *C. erythraea* as an anti-coagulant, antacid, and anti-amemic agent which were different uses in comparison with our study. The same authors mentioned the use of *C. erythraea* as anti-pyretic, appetizing and immunostimulant, which were similar uses in comparison with our study.

Jarić et al. (2015) mentioned that the population of Suva Planina Mt. used internally *C. erythraea* as antidiabetic, antipyretic, for improving appetite, detoxification of the body, and against cold remedy, which were similar uses in comparison with the present study. The externally use against back rheumatic pains in “komovica” (grape pomace brendy) was also similar with our study. The same authors mentioned the uses against stomach ulcers, and laryngitis, which were different in comparison with our study.

Koleva, Dragoeva, Nanova, Koynova and Dashev (2015) mentioned the uses of centaury against hair loss, and for prophylaxis, that was the different uses in comparison with our study, and for prophylaxis, that was the similar use in comparison with present study in the Pirot District.

Saric Kundalic, Mazic, Djerzic, Kerleta-Tuzovic (2016) noted the use of *C. erythraea* for sedation, gastrointestinal ailments, blood purification, and loss of appetite, which were the similar uses in comparison with our study. The same authors mentioned the uses against anemia, which was different in comparison with our study.

Matejić et al. (2020) in the Svrlijig region, mentioned the use of *C. erythraea* against diabetes, stomach pain, and for appetite, which were all the similar uses in comparison with the present study in Pirot District.

Mustafa, Hajdari, Pulaj, Quave and Pieroni (2020) mentioned the use of *C. erythraea* against diarrhoea, which was different use in comparison with our study. The same authors mentioned the use for the treatment of stomachache, and as antipyretic, which were similar uses in comparison with our study.

Łuczaj, Jug-Dujaković, Dolina, Jeričević and Vitasović-Kosić (2021) mentioned the use of *C. erythraea* for stomach, appetite, and against fever, which were similar uses in comparison with present study. The same authors mentioned the use for the treatment of intestines, which was different use in comparison with our study.

Đelić et al. (2021) mentioned the use of *C. erythraea* for better digestion, which was similar use in comparison with present study.

Based on previous comparisons, the traditional uses of *C. erythraea* for medicinal purposes internally against gastric bacteria, bronchitis, cancerous diseases, cough, jaundice, liver disease, urinary tract inflammation, and for disease prevention, as well as the externally uses for sunbathing, chest pain, hemorrhoids, burns and wounds, obtained in our study were different and can be considered as the new uses in comparison with previously conducted ethnobotanical studies in the Balkan Peninsula.

The following should also be emphasized. The protection of the populations of *C. erythraea* in the Pirot District should be taken into consideration, because it is on the list of protected species in Serbia (Службени гласник Републике Србије, 2010).

CONCLUSION

Based on the results of interviews of the population from villages in four municipalities of the Pirot District, done in this study, it can be concluded that above-ground parts of *C. erythraea* were most often used for stomach, appetite, improving the immune system, diabetes, against stomach troubles and diseases, burns, wounds, high temperature, for sedation, as aphrodisiac, cough, for digestion, and against rheumatic pain. Less often, centaury were used against gastric bacteria, blood purification, bronchitis, cancerous diseases, chest pain, cleansing the body, cold, disease prevention, for sunbathing, hemorrhoids, high blood pressure, jaundice, liver diseases, and urinary tract inflammation.

The traditional medicinal uses of *C. erythraea* internally against gastric bacteria, bronchitis, cancerous diseases, cough, jaundice, liver disease, urinary tract inflammation, and for disease prevention, as well as the externally uses for sunbathing, chest pain, hemorrhoids, burns and wounds, obtained in this study were different and new in comparison with previously conducted ethnobotanical studies in Serbia and Balkan Peninsula. Further studies are necessary to make *C. erythraea* a possible candidate for the new pharmacological product.

Acknowledgments: This research is part of the project “Ethno-pharmacological study of the region of southeastern Serbia, O-02-17”, supported by the Serbian Academy of Sciences and Arts, and also part of investigations supported by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia, contracts no: 451-03-47/2023-01/200027, 451-03-47/2023-01/200003, 451-03-47/2023-01/200124.

REFERENCES

- Гостушки, Р. (1973). *Лечење лековитим биљем* (6. изд.), Београд, Народна књига.
- Đelić, G., Simović, G., Stanković, M., Zlatić, N., Todorović, M., Pavlović, M. (2021). Traditional use of plants in Kuršumlija. *Ethnobotany*, 1, 33-55. doi: 10.46793/EtnBot21.33DJ
- Jarić, S., Popović, Z., Mačukanović-Jocić, M., Đurđević, L., Mijatović, L., Karadžić, B., Mitrović, M., Pavlović, P. (2007). An ethnobotanical study of the usage of wild medicinal herbs from Kopaonik Mountain (Central Serbia). *Journal of Ethnopharmacology*, 111, 160-175. doi: 10.1016/j.jep.2006.11.007
- Jarić, S., Mačukanović-Jocić, M., Djurdjević, L., Mitrović, M., Kostić, O., Karadžić, B., Pavlović, P. (2015). An ethnobotanical survey of traditionally used plants on Suva planina mountain (south-eastern Serbia). *Journal of Ethnopharmacology*, 4 (175), 93-108. doi: 10.1016/j.jep.2015.09.002
- Koleva, V., Drageva, A., Nanova, Z., Koynova, T., Dashev, G. (2015). An ethnobotanical study on current status of some medicinal plants used in Bulgaria. *International Journal of Current Microbiology and Applied Science*, 4 (4), 297-305.
- Łuczaj, Ł., Jug-Dujaković, M., Dolina, K., Jeričević, M., Vitasović-Kosić, I. (2021). Insular Pharmacopoeias: Ethnobotanical Characteristics of Medicinal Plants Used on the Adriatic Islands. *Frontiers in Pharmacology*, 12, 623070. doi: 10.3389/fphar.2021.623070
- Marković, M., Matović, M., Pavlović, D., Zlatković, B., Marković, A., Jotić, B., Stankov-Jovanović, V. (2010). Resources of medicinal plants and herbs collector's calendar of Pirot County (Serbia). *Biologica Nyssana*, 1 (1-2), 9-21.
- Marković, M. (2019). Upotreba hajdučke trave (*Achillea millefolium* L.) u etnomedicini Pirotskog okruga (jugoistočna Srbija). *Arhiv za farmaciju*, 69 (5), 367-384.
- Марковић, М., Ракоњац, Љ., Николић, Б. (2020). *Лековито биље Пиротској округи*, Београд, Институт за шумарство.
- Matejić, S.J., Stefanović, N., Ivković, M., Živanović, N., Marin, P.D., Džamić, M.A. (2020). Traditional uses of autochthonous medicinal and ritual plants and other remedies for health in Eastern and South-Eastern Serbia. *Journal of Ethnopharmacology*, 261, 28 October 2020, 113186, 1-28. doi: 10.1016/j.jep.2020.113186

- Menković, N., Šavikin, K., Tasić, S., Zdunić, G., Stešević, D., Milosavljević, S., Vinček, D. (2011). Ethnobotanical study on traditional uses of wild medicinal plants in Prokletije Mountains (Montenegro). *Journal of Ethnopharmacology*, 133, 97-107. doi: 10.1016/j.jep.2010.09.008
- Mustafa, B., Hajdari, A., Pieroni, A., Pulaj, B., Koro, X., Quave, C.L. (2015). A crosscultural comparison of folk plant uses among Albanians, Bosniaks, Gorani and Turks living in south Kosovo. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 11 (39), 1-26. doi: 10.1186/s13002-015-0023-5
- Mustafa, B., Hajdari, A., Pulaj, B., Quave, L.C., Pieroni, A. (2020). Medical and food ethnobotany among Albanians and Serbs living in the Shtërpçë/Štrpce area, South Kosovo. *Journal of Herbal Medicine*, 22, 100344. doi: 10.1016/j.hermed.2020.100344
- Pieroni, A., Giusti, M.E., Quave, C.L. (2011). Cross-Cultural Ethnobiology in the Western Balkans: Medical Ethnobotany and Ethnozoology Among Albanians and Serbs in the Pešter Plateau, Sandžak. South-Western Serbia. *Human Ecology*, 39 (3), 333-149. doi: 10.1007/s10745-011-9401-3
- Сарић, М. (ур.) (1989). *Лековитие биљке СР Србије*, Београд, Српска академија наука и уметности.
- Šarić Kundalić, B., Dobeš, C., Klatte-Asselmeyer, V., Saukel, J. (2010). Ethnobotanical study on medicinal use of wild and cultivated plants in middle, south and west Bosnia and Herzegovina. *Journal of Ethnopharmacology*, 131, 33-55. doi: 10.1016/j.jep.2010.05.061
- Saric Kundalic, B., Mazic, M., Djerzic, S, Kerleta-Tuzovic, V. (2016). Ethnobotanical study on medicinal use of wild and cultivated plants on Konjuh Mountain, North-East Bosnia and Herzegovina. *Technics, Technologies, Education, Management*, 11 (3), 208-222. http://pdf.ttem.ba/ttem_11_3_web.pdf#page=9
- Службени гласник Републике Србије (2010). Правилник о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива. Службени гласник Републике Србије, бр. 5/10, 47/11 и 32/16.
- Stankov-Jovanović, V., Šmelcerović, A., Smiljić, M., Plić, M., Marković, M. (2018). Ethnopharmacological application of St. John's wort in Pirot county (Etnofarmakološka primena kantariona u Pirotskom okrugu). *Пиротски зборник*, 43, 141-164. doi: 10.5937/pirotzbor1843141S
- Tasić, S., Šavikin Fodulović, K., Menković, N. (2001). *Vodič kroz svet lekovitog bilja*, Beograd, Samostalno izdanje.
- Туцаков, Ј. (1990). *Лечење биљем : фитотерапија* (5. изд.), Београд, Рад.

- Zlatković, B., Bogosavljević, S., Radivojević, A., Pavlović, M. (2014). Traditional use of the native medicinal plant resource of Mt. Rtanj (Eastern Serbia): Ethnobotanical evaluation and comparison. *Journal of Ethnopharmacology*, 151 (1), 704-713. doi: 10.1016/j.jep.2013.11.037

РЕЗИМЕ

У овом раду су приказана традиционална знања о употреби кичице (*Centaureum erythraea*) у Пиротском округу. Сеоско становништво у четири општине Пиротског округа је анкетирано о познавању и коришћењу лековитих биљака. Добијени резултати о употреби врсте *C. erythraea* су упоређени са етноботаничким истраживањима која су спроведена у осталим регионима Балканског полуострва.

Народни називи за биљну врсту *C. erythraea*, који се помињу у све четири општине Пиротског округа су „кичица“ и „црвен(и) кантарион“. Карактеристични називи који се осим ова два назива помињу по општинама су следећи: у општини Пирот „розе кантарион“, у општини Бабушница „горчика“, у општини Бела Паланка „плави кантарион“, а у општини Димитровград „розави кантарион“.

Највећи број испитаника навео је оралну употребу надземног дела кичице за желудац (15 испитаника) у облику инфуза, као и за апетит (13 испитаника) у облику екстракта у алкохолу. Мањи број испитаника навео је употребу за јачање имуног система (7 испитаника), против шећерне болести (6 испитаника), против стомачних тегоба и болести (5 испитаника), против опекотина (4 испитаника), унутрашњих и спољашњих рана (4 испитаника), високе температуре (3 испитаника), за смирење (3 испитаника), као афродизијак (2 испитаника), против кашља (2 испитаника), за варење (2 испитаника) и против реуматских болова (2 испитаника). Три испитаника су споменула кичицу, али нису знали за коју сврху се користи. По један испитаник је навео употребу против бактерија желуца, за пречишћавање крви, бронхитис, канцерогене болести, бол у грудима, чишћење организма, прехладу, превенцију болести, сунчање, хемороиде, висок крвни притисак, жутицу, болести јетре и против упале уринарног тракта.

Резултати добијени анкетаирањем становништва у Пиротском округу о употреби кичице су упоређени са претходним етноботаничким истраживањима у Србији и на Балканском полуострву. Различите и нове употребе су следеће: изнутра против бактерија желуца, бронхитиса, канцерогених болести, кашља, жутице, болести јетре, упале уринарног тракта, као и за превенцију болести, а споља за сунчање, против болова у грудима, хемороида, опекотина и рана.

У вези са поменутиим лековитим употребама, које нису поменуте у претходним етноботаничким радовима на Балкану, потребна су даља хемијска и фармаколошка истраживања како би кичица евентуално могла бити узета у разматрање за израду нових фармацеутских препарата.

Примљено/ Received on 08.08.2023.

Ревидирано/ Revised on 14.09.2023.

Прихваћено/ Accepted on 10.10.2023.

**Marija S. Marković^{1*}, Dejan S. Pljevljakušić², Anđela S. Pančić³,
Ljubinko B. Rakonjac¹, Biljana M. Nikolić¹, Vesna P. Stankov
Jovanović⁴**

¹Institute of Forestry, Kneza Višeslava 3, 11030 Belgrade, Serbia

²Institute for Medicinal Plants Research „Dr. Josif Pančić“, Belgrade,
Tadeuša Koščuška 1, 11000 Belgrade, Serbia

³University of Niš, Faculty of Medicine, Department of Pharmacy,
Bulevar Dr. Zorana Đinđića 81, 18000 Niš, Republic of Serbia

⁴University of Niš, Faculty of Sciences and Mathematics, Višegradska
33, 18000 Niš, Serbia

**Марија С. Марковић¹, Дејан С. Пљевљакушић², Анђела С. Пан-
чић³, Љубинко Б. Ракоњац¹, Биљана М. Николић¹, Весна П.
Станков Јовановић⁴**

¹Институт за шумарство, Кнеза Вишеслава 3, 11030 Београд, Србија

²Институт за проучавање лековитог биља „Др Јосиф Панчић“, Бео-
град, Тадеуша Кошћушка 1, 11000 Београд, Србија

³Универзитет у Нишу, Медицински факултет, Департман за фарма-
цију, Булевар др Зорана Ђинђића 81, 18000 Ниш, Србија

⁴Универзитет у Нишу, Природно-математички факултет, Више-
градска 33, 18000 Ниш, Србија

Ethnobotanical use of plants from the genus *Galium* in the Pirot District

Етноботаничка употреба биљака из рода *Galium* у Пиротском округу

Abstract: The subject of this paper was the investigation of the ethnobotanical application of plants from the genus Galium in the Pirot District (South-eastern Serbia). The study was conducted in the form of surveys among the

* markovicsmarija9@gmail.com

rural population in four municipalities. The mentioned plant species from respondents were *G. aparine*, *G. odoratum* and *G. verum*. The use of *G. odoratum* against bile disease was mentioned. Both *G. aparine* and *G. verum* are used for the treatment of inflammation of the oral cavity. *G. aparine* is additionally useful for the treatment of cardiac diseases, and cancerous diseases. *G. verum* is also useful against fainting, hoarseness, kidney and bladder diseases, skin diseases, and diabetes. The mentioned ethnopharmacological uses of *G. aparine*, and uses of *G. verum* against fainting, inflammation of oral cavity, hoarseness, and diabetes, as well as the ritual use of *G. verum* against evil eye for women are different and new in presented investigation in comparison with previously conducted ethnobotanical studies in Serbia and Balkan Peninsula.

Keywords: *Galium aparine*, *Galium odoratum*, *Galium verum*, ethnobotanical use, Pirot District

Сажетак: Предмет овој рада било је истраживање етноботаничке употребе врста рода *Galium* у Пиротском округу (југоисточна Србија). Истраживање је спроведено у виду анкете међу руралним становништвом у четири општине. Поменуће биљне врсте од стране испитаника су биле *G. aparine*, *G. odoratum* и *G. verum*. Поменућа је употреба *G. odoratum* против болести жуци. *G. aparine* и *G. verum* се користе за лечење ујала усне шупљине. *G. aparine* је такође корисна против срчаних и канцерогених болести. *G. verum* се такође користи против несвеснице, промуклости, болести бешике и бубрега, кожних болести и шећерне болести. Поменуће етнофармаколошке примене врсте *G. aparine*, као и примена врсте *G. verum* против несвеснице, ујале усне дупље, промуклости, шећерне болести, као и ритуална употреба врсте *G. verum* против урока код жена другачије су и нове у поређењу са другим етноботаничким истраживањима у Србији и на Балканском полуострву.

Кључне речи: *Galium aparine*, *Galium odoratum*, *Galium verum*, етноботаничка употреба, Пиротски округ

INTRODUCTION

The herbaceous plant species from the genus *Galium* belongs to the family Rubiaceae, and comprises 145 species in Europe, of which 37 species are widespread in Serbian flora (Bradić, Petković, Tomović, 2021). The herbs *G. aparine* L., *G. odoratum* (L.) Scop. and *G. verum* L. were used as medicinal plants in Serbia according to Sarić (Сарић, 1989) and Tucakov (Туцаков, 1990). Among them, *Galium verum* L.

(Lady's Bedstraw) has the most common use in the traditional medicine of Serbia (Bradić, Petković and Tomović, 2021; Lakić, Mimica-Dukić, Isak, Božin, 2010).

According to Tucakov (1990), the above-ground part of *G. aparine* was used in folk medicine as a tonic, stomachic, antiscorbutic, for sedation, and in the treatment of skin diseases.

Gostuški (Гостушки, 1973) mentioned the use of *G. odoratum* against diseases of kidney, urinary disorders, as a sedative, and for strengthening the organism in the form of a vine called „majski napitak“. Tucakov (1990) mentioned *G. odoratum* as tonic, stomachic, aromatic, against catarrh of the respiratory organs, for the treatment of bile, and bath. According to Sarić (1989), the above-ground part of *G. odoratum* was used in Serbia as a spasmolytic, diuretic, aromatic, expectorant, for sedation, against bile and liver diseases, diseases of the meat around the teeth, for bath, wounds and skin diseases. Tasić, Šavikin Fodulović and Menković (2001) mentioned *G. odoratum* as an antiphlogistic, anti-inflammatory agent, antiedemic, expectorant, for sedation and against bile and liver diseases. Marković et al. (2010) and Marković, Rakonjac, Nikolić (Марковић, Ракоњац, Николић, 2020) mentioned *G. odoratum* as a widespread medicinal plant of the Pirot District, with the same use as previous authors, and the following local names: „lazarkinja“, „prvenac“, that are also the same according to the previous authors. *G. odoratum* is protected plant species in Serbia with national legislative (Службени гласник Републике Србије, 2010), and it can only be harvested with appropriate permits.

According to Gostuški (1973), the above-ground part of *G. verum* was used against epilepsy, hysteria and to reduce cancer pain. In folk medicine of Serbia, *G. verum* was considered a tonic, stomachic, and antiscorbutic, for sedation and to relieve nervous irritability, to induce sweating, against the outflow of blood (as styptic), and for the treatment of skin diseases (Сарић, 1989; Туцаков, 1990). Tasić, Šavikin Fodulović and Menković (2001) mentioned the use of *G. verum* as a diuretic, diaphoretic, spasmolytic, for sedation, against injuries and skin diseases. Marković et al. (2010) and Marković et al. (2020) mentioned *G. verum* also as a widespread medicinal plant of the Pirot District, with the same use as previous authors, and the following local names: „ivanjsko cveće“, „smaknež“. According to the folk beliefs in Serbia, the plants have the highest medicinal value on St. John's Day on July

7th, and it is the best time to collect the majority of plants for medicinal purposes. From the several most important herbs, of which the first is Lady's Bedstraw (*G. verum*) people knit a wreath which they put on the front door of the house.

The aim of the present study was to collect and analyze the traditional knowledge about plants from the genus *Galium* in Pirot District and their use for medicinal purposes and to compare the results with previous ethnopharmacological studies in surrounding areas. The goal of the research was to note the new uses of plants from the genus *Galium* in the Pirot District, which were not previously recorded in neighboring regions in Serbia and the Balkan Peninsula.

METHODOLOGY

The study of the traditional use of medicinal plants in the Pirot District was carried out in the form of a population survey. The questionnaire about knowledge and use of plants for medicinal purposes included inhabitants of 144 villages in four municipalities of Pirot District: Pirot, Babušnica, Bela Palanka and Dimitrovgrad. A total of 631 informants were surveyed, of which 337 were man, and 294 woman (Marković, 2019; Marković, Pljevljakušić, Kojičić, Cupara, 2020; Marković, Pljevljakušić, Nikolić, Rakonjac, 2020; Marković, Pljevljakušić, Nikolić, Rakonjac, Stankov Jovanović, 2020; Marković et al., 2021a,b; Marković, Pljevljakušić, Papović, Stankov Jovanović, 2022; Papović, Pljevljakušić, Marković, 2021; Stankov Jovanović, Šmelcerović, Smiljić, Ilić, Marković, 2018).

The systematized results were presented in Table 1. The respondents mentioned the plants from the genus *Galium* and their traditional ethnobotanical use in municipalities Pirot, Babušnica and Bela Palanka.

RESULTS AND DISCUSSION

A total of 14 reports of 4817 (0.29%) were mentioned by 12 respondents about the traditional use of plant species from the genus *Galium*, of which 7 were reported from men, and 7 were reported from women (Table 1). All of the respondents were of Serbian nationality. In the municipality, Dimitrovgrad, the species from the genus *Galium* were not mentioned. The gender of respondents who mentioned the plants from

the genus *Galium* was 39 to 68 ages. The mentioned plant species were *Galium aparine*, *Galium odoratum* and *Galium verum* (Table 1).

Table 1 Overview of the plants from genus *Galium* use survey results in the Pirot District population

Табела 1 Преглед резултата истраживања употребе биљака из рода *Galium* у популацији Пиротског округа

Plant	Municipality	Village	Gen.	Age	Application	Form	Medicinal use
<i>G. aparine</i>	Pirot	Brlog	M	64	Internal	Infusion	Inflammation of the oral cavity
	Pirot	Vojnegovac	F	60	Internal	Infusion	Cardiac diseases
	Pirot	Vojnegovac	F	60	Internal	Infusion	Cancerous diseases
<i>G. odoratum</i>	Pirot	Jelovica	F	56	Internal	Infusion	Uniknown use
	Pirot	Topli Do	M	62	Internal	Infusion	Bile diseases
<i>G. verum</i>	Pirot	Blato	F	39	Internal	Infusion	Against fainting
	Pirot	Brlog	M	64	Internal	Infusion	Inflammation of the oral cavity
	Pirot	Srećkovac	M	53	Internal	Infusion	Hoarseness
	Pirot	Temska	M	43	Internal	Infusion	Kidney and bladder diseases
	Pirot	Temska	M	43	External	Compress	Skin diseases
	Babušnica	Valniš	F	55	Internal	Infusion	Diabetes
	Babušnica	Radoševac	M	59	Internal	Infusion	Uniknown use
	Babušnica	Radoševac	M	63	Internal	Infusion	Against fainting
	Bela Palanka	Moklište	F	68	Ritual	Plant	Against evil eye for women

Three respondents mentioned internal use of the above-ground part of *G. aparine* in the form of infusion in the treatment of inflammation of the oral cavity (1 report), cardiac diseases (1 report), and cancerous diseases (1 report).

Two respondents mentioned the internal use of *G. odoratum*. One of them didn't know how to use it (1 report), and the other respondent reported the use against bile disease (1 report).

Nine reports were mentioned by eight respondents for ethnobotanical use of *G. verum*, of which eight reports were ethnopharmacological uses and one report was ritual use. The ethnopharmacological uses were with external application (1 report), and internal applications (7 re-

ports). The external application was against skin diseases in the form of compress (1 report). One respondent didn't know how to use *G. verum* (1 report), and the other respondents mentioned the following internal uses in the form of infusion: against fainting (2 reports), inflammation of the oral cavity (1 report), hoarseness (1 report), kidney and bladder diseases (1 report), diabetes (1 report). The ritual use was against the evil eye for women (1 report).

DISCUSSION

Popović et al. (2012) at Deliblato Sands mentioned the use of *G. aparine* as diuretic, nerve relaxant, antiscorbutic, and external antiseptic, which were different uses in comparison with the present study. Matejić et al. (2020) found that the population of the Svrljig region used *G. aparine* as an anti-allergic agent, and in the treatments of skin wounds, which were also different uses in comparison with our study. Therefore, the internal uses of *G. aparine* in the treatment of inflammation of the oral cavity, cardiac diseases, and cancerous diseases, which were mentioned in our study, can be considered novelties of our study.

Šarić Kundalić, Dobeš, Klatte-Asselmeyer and Saukel (2010) in middle, south, and west Bosnia and Herzegovina mentioned the use of *G. odoratum* against digestive ailments. The mentioned use was different in comparison with our study. Menković et al. (2011) found that the population of Prokletije Mountains in Montenegro used *G. odoratum* as a mild sedative, expectorant, and against gall and liver disorders. The mentioned use against gall disorders was similar to our study of the Pirot District against bile diseases, while the other uses were different in comparison with our study. Jarić et al. (2015) mentioned that the population of Suva Planina Mts used *G. odoratum* against headache, neurosis, insomnia, tachycardia, stomach pains, liver, spleen, and kidney complaints, and for improving circulation, which were all different uses in comparison with the present study. Saric Kundalic, Mazic, Djerzic, Kerleta-Tuzovic (2016) mentioned the use of *G. odoratum* against increased urination, insomnia, migraine, restlessness, for blood purification, and regulation of heartbeat, which were also all different uses in comparison with our study. Matejić et al. (2020) in the Svrljig region, based on a survey of the local population, noted the use of *G. odoratum*

against arthritis, productive cough, and chills, which were also different uses in comparison with the present study in Pirot District.

Jarić et al. (2007) found that the population of Kopaonik Mt used *G. verum* as an astringent, in the treatments of skin ailments, wounds, ulcers, and acne, for sedative properties (nervous irritability and insomnia), which were different uses in comparison with our study. Menković et al. (2011) mentioned that the population of Prokletije Mountains in Montenegro used *G. verum* as a diuretic for bladder and kidney irritation, and externally for poorly healing wounds, which were different uses in comparison with our study. Popović et al. (2012) at Deliblato Sands mentioned the use of *G. verum* as a sedative and externally antiseptic agent which were also different uses in comparison with the present study. Rexhepi et al. (2013) mentioned the use of *G. verum* in the treatment of kidney and urinary problems, which were similar uses as in our study. Mustafa et al. (2015) mentioned the use of *G. verum* as an anti-hypertensive agent, which was different uses in comparison with our study. The same authors mentioned the use of *G. verum* against kidney disorders, and for skin regeneration, which were similar uses in comparison with our study. Jarić et al. (2015) mentioned the internal use of *G. verum* against malignant throat diseases in the form of tea, and external use against burns, which were different uses in comparison with our study. Matejić et al. (2020) in the Svrlijig region noted the use of *G. verum* against skin diseases, which was similar use as in our study, and for the treatment of abdominal pains and nervousness, which were the different uses in comparison with our study. The same author mentioned the use of *G. verum* in the Timok region against kidney colic, that was the similar use as in our study.

The uses of *G. aparine* in the treatment of inflammation of the oral cavity, cardiac diseases, and cancerous diseases, and the ethnopharmacological uses of *G. verum* against fainting, inflammation of the oral cavity, hoarseness, and diabetes, and ritual use against the evil eye for women were not mentioned in previously conducted ethnobotanical studies in neighboring regions of Serbia and the Balkan Peninsula.

CONCLUSION

Based on the results of interviews of the local population in Pirot District done in this study, it can be concluded that above-ground parts of three plant species from the genus *Galium*, respectively *G. aparine*,

G. odoratum and *G. verum* were used for the treatment of some medical indications. *G. aparine* was used internally in the form of an infusion for the treatment of inflammation of the oral cavity, cardiac diseases, and cancerous disease. *G. odoratum* was used internally in the form of an infusion for the treatment of bile diseases. *G. verum* was used internally in the form of infusion against fainting, inflammation of the oral cavity, hoarseness, diabetes, kidney and bladder diseases, skin diseases, and against the evil eye for women.

The protection of the populations of *G. odoratum* should be taken into consideration. Special care in determining contingents for collection from the nature of the Pirot District is necessary for this species because it is on the list of protected species in Serbia.

The ethnopharmacological uses of *G. aparine* against inflammation of the oral cavity, cardiac diseases, and cancerous disease, obtained in this study, as well as the ethnopharmacological uses of *G. verum* against fainting, inflammation of the oral cavity, hoarseness and diabetes were different and new in comparison with previously conducted ethnobotanical studies in Serbia and Balkan Peninsula. This study provides valuable evidence on traditional knowledge about the medicinal purposes of mentioned plants from the genus *Galium*, and further chemical and pharmacological researches are necessary to make them a possible candidate for the new medicinal product.

Acknowledgments: This research is part of the project “Ethnopharmacological study of the region of southeastern Serbia, O-02-17”, supported by the Serbian Academy of Sciences and Arts, and also part of investigations supported by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia, contract no. 451-03-47/2023-01/200027.

REFERENCES

- Гостушки, Р. (1973). *Лечење лековитим биљем* (6. изд.), Београд, Народна књига.
- Bradić, J., Petković, A., Tomović, M. (2021). Phytochemical and pharmacological properties of some species of the genus *Galium* L. (*Galium verum* and *mollugo*) - Fitohemijske i farmakološke karakteristike nekih vrsta iz roda *Galium* L. (belo i žuto ivanjsko cveće). *Serbian Journal of Experimental and Clinical Research*, 22(3), 187-193.

- Jarić, S., Popović, Z., Mačukanović-Jocić, M., Đurđević, L., Mijatović, L., Karadžić, B., Mitrović, M., Pavlović, P. (2007). An ethnobotanical study of the usage of wild medicinal herbs from Kopaonik Mountain (Central Serbia). *Journal of Ethnopharmacology*, *111*, 160-175. doi: 10.1016/j.jep.2006.11.007
- Jarić, S., Mačukanović-Jocić, M., Djurdjević, L., Mitrović, M., Kostić, O., Karadžić, B., Pavlović, P. (2015). An ethnobotanical survey of traditionally used plants on Suva planina mountain (south-eastern Serbia). *Journal of Ethnopharmacology*, *4(175)*, 93-108. doi: 10.1016/j.jep.2015.09.002
- Lakić, N. S., Mimica-Dukić, N. M., Isak, J. M., Božin, B. N. (2010). Antioxidant properties of *Galium verum* L. (Rubiaceae) extracts. *Central European Journal of Biology*, *5*, 331-337.
- Marković, M., Matović, M., Pavlović, D., Zlatković, B., Marković, A., Jotić, B., Stankov-Jovanović, V. (2010). Resources of medicinal plants and herbs collector's calendar of Pirot County (Serbia). *Biologica Nyssana*, *1(1-2)*, 9-21.
- Marković, M. (2019). Upotreba hajdučke trave (*Achillea millefolium* L.) u etnomedicini Pirotskog okruga (jugoistočna Srbija). *Arhiv za farmaciju*, *69(5)*, 367-384.
- Марковић, М., Ракоњац, Љ., Николић, Б. (2020). *Лековиће биље Пиротској округи*, Београд, Институт за шумарство.
- Marković, M., Pljevljakušić, D., Kojičić, K., Cupara, S. (2020). Ethnopharmacological application of chamomile (*Matricaria chamomilla* L.) in the Pirot County of Southeastern Serbia. *Arhiv za farmaciju*, *70*, 238-247. doi: 10.5937/arhfarm2004238M
- Marković, M., Pljevljakušić, D., Nikolić, B., Rakonjac, Lj. (2020). Application of dog rose (*Rosa canina* L.) in ethnomedicine of the Pirot County. *Pirotski zbornik*, *45*, 1-16. doi: 10.5937/pirotzbor2045001M
- Marković, M., Pljevljakušić, D., Nikolić, B., Rakonjac, Lj., Stankov Jovanović, V. (2020). Ethnomedicinal application of species from genus *Thymus* in the Pirot County (Southeastern Serbia). *Natural Medicinal Materials*, *40*, 27-32. doi: 10.5937/leksir2040027M
- Marković, S.M., Pljevljakušić, S.D., Nikolić, M.B., Miladinović, L.D., Djokić, M.M., Rakonjac, B.Lj., Stankov Jovanović, P.V. (2021a). Ethnoveterinary knowledge in Pirot County (Serbia). *South African Journal of Botany*, *137*, 278-289. doi: 10.1016/j.sajb.2020.10.025
- Marković, M., Pljevljakušić, D., Menković, N., Matejić, J., Papović, O., Stankov Jovanović, V. (2021b). Traditional knowledge on the medicinal

- use of plants from genus *Gentiana* in the Pirot County (Serbia). *Natural Medicinal Materials*, 41, 46-53. doi:10.5937/leksir2141054M
- Marković, M., Pljevljakušić, D., Papović, O., Stankov Jovanović, V. (2022). Ethnopharmacological use of burdock (*Arctium lappa*) in the Pirot County. *Pirotski zbornik*, 47, 133-142. doi: 10.5937/pirotzbor2247133M
 - Matejić, S.J., Stefanović, N., Ivković, M., Živanović, N., Marin, D.P., Džamić, M.A. (2020). Traditional uses of autochthonous medicinal and ritual plants and other remedies for health in Eastern and South-Eastern Serbia. *Journal of Ethnopharmacology*, 261, 28 October 2020, 113186, 1-28. doi: 10.1016/j.jep.2020.113186
 - Menković, N., Šavikin, K., Tasić, S., Zdunić, G., Stešević, D., Milosavljević, S., Vincek, D. (2011). Ethnobotanical study on traditional uses of wild medicinal plants in Prokletije Mountains (Montenegro). *Journal of Ethnopharmacology*, 133, 97-107. doi: 10.1016/j.jep.2010.09.008
 - Mustafa, B., Hajdari, A., Pieroni, A., Pulaj, B., Koro, X., Quave, C.L. (2015). A crosscultural comparison of folk plant uses among Albanians, Bosniaks, Gorani and Turks living in south Kosovo. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 11(39), 1-26. doi: 10.1186/s13002-015-0023-5
 - Papović, O., Plevljakušić, D., Marković, M. (2021). Ethnopharmacological application the plants from family Geraniaceae in the Pirot County, *Pirotski zbornik*, 46, 43-51. doi: 10.5937/pirotzbor2146043P
 - Popović, Z., Smiljanić, M., Matic, R., Kostić, M., Nikić, P., Bojović, S. (2012). Phytotherapeutical plants from the Deliblato Sands (Serbia): Traditional pharmacopoeia and implications for conservation. *Indian Journal of Traditional Knowledge*, 11(3), 385-400.
 - Rexhepi, B., Mustafa, B., Hajdari, A., Rushidi-Rexhepi, J., Quave, C.L., Pieroni, A. (2013). Traditional medicinal plant knowledge among Albanians, Macedonians and gorani in the sharr mountains (Republic of Macedonia). *Genetic Resources and Crop Evolution*, 60, 2055-2080. doi: 10.1007/s10722-013-9974-3
 - Сарић, М. (ур.) (1989). *Лековиће биљке СР Србије*, Београд, Српска академија наука и уметности.
 - Šarić Kundalić, B., Dobeš, C., Klatte-Asselmeyer, V., Saukel, J. (2010). Ethnobotanical study on medicinal use of wild and cultivated plants in middle, south and west Bosnia and Herzegovina. *Journal of Ethnopharmacology*, 131, 33-55. doi: 10.1016/j.jep.2010.05.061
 - Saric Kundalic, B., Mazic, M., Djerzic, S., Kerleta-Tuzovic, V. (2016). Ethnobotanical study on medicinal use of wild and cultivated plants on Konjuh Mountain, North-East Bosnia and Herzegovina. *Technics, Tech-*

nologies, Education, Management, 11(3), 208-222. http://pdf.ttem.ba/ttem_11_3_web.pdf#page=9

- Службени гласник Републике Србије (2010). Правилник о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива. Службени гласник Републике Србије, бр. 5/10, 47/11 и 32/16.
- Stankov-Jovanović, V., Šmelcerović, A., Smiljić, M., Plić, M., Marković, M. (2018). Ethnopharmacological application of St. John's wort in Pirot county (Etnofarmakološka primena kantariona u Pirotskom okrugu). *Пиротски зборник*, 43, 141-164. doi: 10.5937/pirotzbor1843141S
- Tasić, S., Šavikin Fodulović, K., Menković, N. (2001). *Vodič kroz svet lekovitog bilja*, Beograd, Samostalno izdanje.
- Туцаков, Ј. (1990). *Лечење биљем : фитотерапија* (5. изд.), Београд, Рад.

РЕЗИМЕ

У раду је дат приказ традиционалних знања о употреби биљних врста из рода *Galium* у Пиротском округу. Као лековите врсте из рода *Galium* користе се следеће биљне врсте: *G. aparine* L., чији је народни назив у округу „тулица“ или „лепљивица“, *G. odoratum* (L.) Scop., чији је народни назив „лазаркиња“ или „првенац“, као и *G. verum* L., чији је народни назив „ивањско цвеће“ или „смакнеж“.

Рурално становништво у четири општине Пиротског округа је анкетирано о познавању и коришћењу биљака из рода *Galium*, а добијени резултати су упоређени са етноботаничким истраживањима која су спроведена у осталим пределима Србије и Балканског полуострва. Три испитаника су поменула унутрашњу употребу надземног дела врсте *G. aparine* за лековите сврхе: против упале усне дупље, против срчаних болести и канцерогених болести. Два испитаника су поменула употребу врсте *G. odoratum* за лековите сврхе, од којих један није знао употребу, а други је поменуо коришћење против болести жучи. Девет испитаника је поменуло употребу врсте *G. verum*, од којих је осам изјава било за лековите сврхе, а једна изјава је била ритаулног карактера. Поменута спољна лековита употреба врсте *G. verum* је била против кожних болести, а унутрашња против несвестице, упале усне дупље, промуклости, болести бешике и бубрега, шећерне болести. Поменута је и ритуална употреба врсте *G. verum* против урока код жена.

Резултати добијени анкетирањем становништва у Пиротском округу о употреби биљака из рода *Galium* су упоређени са претходним ет-

ноботаничким истраживањима у Србији и на Балканском полуострву. Различите и нове употребе су следеће: употреба врсте *Galium aparine*, чији је локални народни назив „тулица“ или „лепљивица“, против упале усне дупље, срчаних болести и канцерогених болести; употреба врсте *Galium verum* против несвестице, упале усне дупље, промуклости, шећерне болести и против урока код жена.

У вези са поменутиим лековитим употребама, пре свега оних које нису поменуте у претходним етноботаничким радовима на Балкану, потребна су даља хемијска и фармаколошка истраживања како би поменуте врсте рода *Galium* постале могући кандидати за израду нових лекова.

Примљено/ Received on 12.06.2023.

Ревидирано/ Revised on 26.09.2023.

Прихваћено/ Accepted on 10.10.2023.

Упутство за писање радова Instructions for writing papers

Пиротски зборник објављује радове из свих области природних и друштвених наука, тематски везане за пиротски крај, тј. пиротску и околне општине. Радове треба достављати у електронском облику, куцане ћирилицом у програму Word, фонт Times New Roman, величина фонта основног текста 12 pt, наслов 14 pt болдирано, сажетак и кључне речи 12 pt *иџалик*, називи табела и илустративних приказа 11 pt, фусноте 10 pt. Користити уобичајену форму равнања само леве маргине текста и проред 1.0 (single).

Радови не би требало да буду дужи од 30.000 карактера. Уредништво може да разматра и дуже радове ако процени да они то заслужују због целовите обраде неке теме.

На почетку рада се исписује пуно име и презиме аутора (једног или више), а у продужетку њихове афилијације (пун назив установе у којој је аутор запослен или у којој је извршио истраживање). Самостални истраживачи и аутори којима научноистраживачки рад није примарна професија такође назначавачу свој статус. У свим варијантама, титуле, звања и функције се не наводе. При дну прве странице треба написати имејл адресу једног од аутора (означеног горе звездicom).

Ако је потребно, у додатној напомени – фусноти при дну прве странице може се додати и тзв. захвалница – назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру кога је чланак настао, као и назив установе која је финансирао пројекат или програм.

Уколико су у битним аспектима истраживачког пројекта и припреме рукописа учествовала и друга лица која нису аутори, њихов допринос може се поменути у напомени или захвалници, као посебном одељку на крају чланка, а испред списка референци – литературе.

Ако је рад проистекао из докторске дисертације или магистарског, мастер или дипломског рада, у фусноти при дну прве странице треба навести наслов те дисертације, односно рада, годину и пуни назив високошколске установе на којој је одбрањен.

Испод наслова рада следи сажетак (апстракт) од 100 до 250 речи и кључне речи (од 3 до 10). У интересу је аутора да у наслову, сажетку и кључним речима користе речи уобичајене у одређеној науци, како би олакшали индексирање и претраживање чланка. Превод наслова, сажетка и кључних речи на енглески обезбеђује издавач.

Аутори сами структурирају свој рад и одређују евентуалне поднасловe.

Ако у раду има илустративних приказа, фотографија, цртежа и табела, треба их доставити као посебне фајлове у црно-белој техници, минималне резолуције 300 dpi, а у тексту рада тачно означити где је њихово место. Називи табела се пишу изнад њих, а испод илустративних приказа, фотографија и цртежа. Називе сваке врсте илустративних приказа нумерисати арапским бројевима и исписати двојезично, на српском и енглеском језику. За евентуални текст унутар илустративног приказа пожељно је користити фонт Arial, величине 9 pt. Уколико неки од ових приказа нису власништво аутора, њихова је обавеза да обезбеде писмену сагласност власника ауторског права.

Страна имена се транскрибују на српски (пишу се фонетски, онако како се изговарају), с тим да се приликом првог помињања у тексту наводе у загради у изворном облику, на пример – Русо (Rousseau).

Пиротски зборник објављује само оне радове који до сада нису публиковани, при чему се мисли не само на целе радове, већ и на мање или веће делове већ објављених радова. Аутор, односно сви аутори (ако их је више), потписују изјаву о оригиналности рада. Образац изјаве доставља уредништво. Потписивањем изјаве аутори гарантују да рукопис представља њихов оригиналан допринос, да није већ објављен, да се не разматра за објављивање код другог издавача или у оквиру неке друге публикације, да објављивањем рада неће бити угрожена ничија ауторска, власничка и друга права, да је објављивање одобрено од стране свих коаутора (уколико их има), као и, прећутно или експлицитно, од стране надлежних тела у установи у којој је извршено истраживање. Изнесени ставови у објављеним радовима не изражавају ставове уредништва, рецензента и издавача. Потписивањем изјаве о оригиналности рада аутори преузимају правну и моралну одговорност за идеје изнесене у њима и гарантују да рукопис не садржи неосноване и незаконите тврдње и не крши права других. Издавач неће сносити никакву одговорност у случају испостављања било каквих захтева за накнаду штете.

Поступак предавања рукописа, рецензија и објављивање радова су бесплатни – аутори не плаћају APC (Article Processing Charge).

Аутори се о пријему рукописа обавештавају електронском поштом. Након пријема, рукописи пролазе кроз прелиминарну проверу у уредништву како би се проверило да ли испуњавају основне критеријуме и

стандарде. Поред тога, проверава се да ли су рад или његови делови плагирирани. Само они рукописи који су у складу са датим упутствима биће послати на рецензију. У супротном ће рукопис, са примедбама и коментарима, бити враћен ауторима.

Рад рецензирају два рецензента, доктора наука, стручњака за науку из које је рад. Током читавог процеса, рецензенти делују независно један од другог. У начелу, рецензије су анонимне – рецензент не зна ко је аутор, као и обратно. Комуникација између рецензента и аутора, уколико постоји потреба за њом, обавља се преко уредника. У одређеним случајевима, због тематске специфичности часописа, може да се деси да неке рецензије не буду анонимне. *Пиротски зборник* објављује радове из свих природних и друштвених наука, што је врло широка област и може да се деси да за неке радове, нарочито из оних наука које су у ранијим бројевима часописа биле ређе заступљене, уредништво не може да обезбеди анонимне рецензенте. У том случају, уредник се обраћа самом аутору рада да он предложи рецензенте из своје струке. Међутим, и у оваквим случајевима, када анонимност рецензије не може да буде обезбеђена у потпуности, уредништво ће прати-ти њен ток и стварати услове да она буде урађена ваљано.

Ако се установи да је рад који је објављен плагијат, исти ће бити повучен у складу са стандардима дефинисаним од стране библиотека и научних тела. На сајту издавача, у електронској верзији изворног чланка (оног који се повлачи) успоставља се веза (HTML линк) са обавештењем о повлачењу. Повучени чланак се чува у изворној форми, али са воденим жигом на PDF документу, на свакој страници, који указује да је чланак повучен (RETRACTED). Ауторима радова за које је утврђено да су плагијати неће бити дозвољено да трајно или у неком одређеном року до-стављају нове рукописе, о чему коначну одлуку доноси уредништво.

Аутори и рецензенти имају право да предложе категоризацију рада на оригиналан (изворни) рад, прегледни рад, кратко или претходно саопштење, научну критику (полемику), монографску студију, критичко издање научне грађе или стручни рад, али искључиву одговорност за категоризацију рада има уредник.

Када радови буду спремљени за објављивање, аутори ту завршну верзију, тзв. пробни отисак, добијају у PDF формату и имају рок од пет дана да дају евентуалне примедбе на рад лектора, преводиоца или техничког уредника. Ако се аутор у поменутом року не јави уреднику, сматраће се да нема примедби. У случају да аутори открију важну грешку у свом раду након објављивања (без обзира да ли је то грешка самих аутора или сарадника на техничкој припреми рада за објављивање), дужни су да о томе одмах обавесте уредника или издавача и да са њим сарађују како би се објавила исправка или, евентуално, повукао рад.

Пиротски зборник подржава отворени приступ научном знању (Open Access). Објављени чланци могу се бесплатно преузети са сајта издавача и користити у едукативне и друге некомерцијалне сврхе. Аутори могу објављену верзију рада у PDF формату да депонују у институционални репозиторијум или некомерцијалне базе података, да је објаве на личним web страницама (укључујући и профиле на друштвеним мрежама за научнике, као што су ResearchGate, Academia.edu и сличне), као и на сајту институције у којој су запослени, у било које време након објављивања у часопису. Аутори могу своје радове објављене у Пиротском зборнику да уврсте у садржај својих зборника радова, у своја изабрана или сабрана дела. При томе се морају навести основни библиографски подаци о чланку објављеном у часопису (аутори, наслов рада, наслов часописа, волумен, свеска, пагинација), а мора се навести и идентификатор дигиталног објекта – DOI објављеног чланка у форми HTML линка. Уколико чланак нема DOI, наводи се URL адреса на којој је чланак изворно објављен.

Списак референци (литература)

У списку референци (литературе) на крају рада дају се прецизни подаци о свим делима на које се аутор експлицитно позива у тексту рада, како би заинтересовани читалац могао да их и сам пронађе и консултује. Дела се наводе на језику и писму којим су публикована, абecedним редом презимена аутора, а по наслову само ако дело нема аутора. Ако се наводе више дела једног аутора, примат има редослед година издавања, а уколико се деси да су нека дела једног аутора објављена у истој години, додају се мала слова у циљу разликовања:

Петровић, М. (1998).

Петровић, М. (2003а).

Петровић, М. (2003б).

Петровић, М. (2009).

Ако је у свом истраживању аутор користио архивску грађу, документе, извештаје, приручнике, неауторизоване текстове из штампе и са интернета и слично, све информације о таквим изворима треба навести у самом тексту рада или у фуснотама (напоменама), а не наводити их у списку референци. Исто важи и за она дела која аутор не помиње у смислу цитирања, већ само да би упутио читаоце да се опширније упознају са неком темом која се само узгред помиње у раду.

Поред поменутих информација о помоћним изворима и научној грађи, фусноте уобичајено садрже и мање важне детаље и пропратне коментаре, али нису и не могу да буду замена за цитирану литературу.

У писању списка референци и за цитирање у самом тексту рада користити тзв. АПА стил (APA style), међународни стандард за цитирање (*Publication Manual of the American Psychological Association*).

Ако нека референца поседује DOI (Digital Object Identifier), треба га навести на крају референце.

У наставку следе примери различитих референци према АПА стилу.

Књига – основни формат

Презиме, иницијал имена. (година издања). Наслов, место издавања, издавач.

Уколико књига има више издања, навести број издања, као у другом примеру ниже.

Berend, I. (2009). *Ekonomska istorija Evrope u XX veku : ekonomski modeli od laissez-faire do globalizacije*, Beograd, Arhipelag.

Lukatela, G., Drajić, D., Petrović, G., Petrović, R. (1990). *Digitalne komunikacije I* (4. izd.), Beograd, Građevinska knjiga.

Књига без аутора, има само приређивача или уредника (едитора)

После имена приређивача ставља се (прир.), а после имена уредника (ур.), односно (Ed.) за књиге на енглеском. Ако има више уредника, ставља се (урс.), односно (Eds).

Николић, И. (прир.) (1982). *Пироћ и срез нишавски: 1801-1918: праћа. Књ. 2, 1883-1893*, Пирот, Музеј Понишавља.

Књига без аутора

Речник српскохрватској књижевној и народној језика. Књ. 16, нокај-одврзиваји. (2001). Београд, Српска академија наука и уметности.

Необјављена докторска дисертација, магистарски рад и други сличан необјављени рад који би могао бити доступан на захтев заинтересованог читаоца

Презиме, иницијал имена. (година). Наслов дисертације или рада. Докторска дисертација / Магистарски рад. Место, факултет.

Ristivojević, M. (2012). *Uloga muzike u formiranju lokalnog identiteta*. Doktorska disertacija. Beograd, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.

Поглавље у књизи која има уредника или приређивача

Презиме аутора поглавља, иницијал имена. (година издања). Наслов поглавља. У: иницијал имена уредника / приређивача. Презиме уредника / приређивача (ур. / урс. / прир.), наслов књиге (стр. прва страна поглавља – последња страна поглавља). Место издавања, издавач.

Млађеновић, И. (1994). Новија српска архитектура. У: П. Ивић и сар. (урс.), *Историја српске културе* (стр. 221-241). Горњи Милановац, Дечје новине; Београд, Удружење издавача и књижара Југославије.

Предговор, поговор или рецензија у књизи другог аутора

Формат је исти као у случају поглавља у књизи која има уредника, само што се уместо имена уредника пише име аутора књиге.

Kosović, D. (1965). Optimistička psihoanaliza Karen Hornaj. У: К. Hornaj, *Novi putevi psihoanalize* (str. V-XV). Beograd, Kosmos.

Саопштење у зборнику научног скупа (конференције, симпозијума или конгреса)

Презиме, иницијал имена. (година издања). Наслов рада. Назив научног скупа (стр. прва страна саопштења – последња страна саопштења). Место издања, издавач.

Vidanović, M. (1989). Povećanje produktivnosti i robne proizvodnje u stočarstvu individualnih gazdinstava. *Naučni skup Kako povećati robnu proizvodnju i produktivnost na individualnim gazdinstvima u poljoprivredi Jugoslavije* (str. 175-179). Beograd, Društvo agrarnih ekonomista Jugoslavije.

Прилог из енциклопедије

Формат је исти као за саопштење у зборнику научног скупа, само се уместо назива научног скупа пише назив енциклопедије.

Đorđević, J. (1975). Političke slobode i prava. *Politička enciklopedija* (str. 766-770). Beograd, Savremena administracija.

Чланак у часопису

Презиме, иницијал имена. (година). Наслов чланка. Назив часописа, волумен (број), прва страна чланка-последња страна чланка.

Податак означен као „(број)“ односи се на број (свеску) часописа унутар једне године и пише се само код оних часописа који имају више издања у једној календарској години. Податак означен као „волумен“ од-

носи се на број часописа у смислу годишта, рачуна се од почетка излажења и имају га сви часописи. У првом и трећем примеру ниже ради се о часопису који има само „волумен“, док је у другом примеру часопис који има и „волумен“ и „број“.

Зеремски, М. (1968). Мегаурвина у долини Височице из 1963. године. *Пиротски зборник*, 1, 73-88.

Miličić, D., & Petrov, B. (2007). First findings of the clam shrimps *Leptestheria* Sars, 1896 and *Imnadia* Hertzog, 1935 (Crustacea, Conchostraca) in the Western foothills of the Stara Planina mountains, Serbia. *Archives of Biological Science*, 59 (2), 151-155. doi:10.2298/abs0702151m

Томић, Г., Дељанин, Б., Митровић, М. (1979). Истраживачки радови на локалитету Поганово. *Пиротски зборник*, 8-9, 211-227.

Извор са интернета

Презиме, иницијал имена. (година). Наслов дела. Преузето датум. URL

Degelman, D. (2014). *APA style essentials*. Преузето 25. 4. 2014.
<http://psychology.vanguard.edu/faculty/douglas-degelman/apa-style/>

Чланак у класичној штампи

Презиме, иницијал имена. (година). Наслов чланка. Назив новина, датум, стр. прва страна чланка-последња страна чланка или URL ако је чланак преузет on line.

Авакумовић, М. (2014). На Коридору 10 пробијени сви рокови. *Политика*, 15. август 2014, стр. 10.

или

Avakumović, M. (2014). Na Koridoru 10 probijeni svi rokovi. *Политика*, 15. август 2014. <http://www.politika.rs/rubrike/Ekonomija/Na-Koridoru-10-probijeni-svi-rokovi.lt.html>

Цитирање у тексту рада

У самом тексту рада, приликом сваког позивања на неко дело, треба у загради навести презиме аутора тог дела и годину издања, раздвојене зарезом. На основу тих основних података, заинтересовани читалац ће у списку референци на крају рада лако пронаћи опширније податке о дотичном делу. Примери:

(Станковић, 1997)

(Марковић, Јовановић и Васић, 2009)

(Nikolić, 2002a)

Ако је презиме део структуре реченице, у заграду се ставља само година издања, па би претходни примери могли да изгледају, на пример, овако:

Ову појаву је први истраживао Станковић (1997).

Марковић, Јовановић и Васић (2009) су дошли до нешто другачијих резултата.

Ако се позива на више дела одједном, у заграду се стављају презимена свих аутора и године издања, а за редослед је меродаван алфавитни редослед презимена, а не година издања. Код дела са више аутора, меродавно је презиме првог аутора тог дела. Подаци о делима се раздвајају тачка-зарезом. Пример:

(Бошковић, 2013; Костић и Антић, 1985; Марјановић, 2004)

Редослед по годинама издања је примаран само ако се на истом месту позива на више дела истог аутора:

(Матић, 2001, 2006)

Ако дело има два аутора, презимена оба аутора се пишу приликом сваког навођења дела:

(Костић и Антић, 1985), односно Костић и Антић (1985)

Ако дело има од три до пет аутора, презимена свих аутора се пишу једино приликом првог навођења, а наредни пут се пише само презиме првог аутора и додаје „и сар.“ за дела на српском, односно „et al.“ за дела на енглеском.

(Марковић, Јовановић и Васић, 2009), односно (Марковић и сар., 2009) (Johnson, Smith & Adams, 1978), односно (Johnson et al., 1978)

Ако дело има шест и више аутора, приликом сваког навођења се увек пише само презиме првог аутора и додаје „и сар.“, односно „et al.“, чак и када је прво навођење тог дела уједно и једино.

Приликом навођења више аутора једног дела на енглеском језику, знак & замењује „and“, односно „и“ само када се презимена аутора наводе унутар заграда. Међутим, ако се користи варијанта цитирања када су презимена део структуре реченице, онда се не користи &, већ увек „and“ или „и“.

(Payne & Koenig, 1993)

Payne and Koenig (1993), односно Пејн и Кејниг (Payne & Koenig, 1993)

Ако се догоди да се у раду цитирају дела аутора који имају исто презиме, онда се пише и иницијал имена, а уколико се и то поклопи, онда се додаје и средње слово. Ако се цитира тако да подаци о аутору нису у

заградама, већ су део структуре реченице, прво се пише иницијал имена, па средње слово и презиме, на пример:

(Smith, R., 1972), односно R. Smith (1972) или
(Smith, M.R., 1972), односно R.M. Smith (1972)

Уколико је аутор дела институција, наводе се њени подаци:
(Републички завод за статистику, 2012)

Ако дело нема аутора, пише се назив дела, с тим да се наслови књига пишу италиком, а наслови чланака обичним словима. Дугачки наслови се могу скраћивати али само тако да се и по том скраћеном облику могу лако препознати у списку референци на крају рада:

(*Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, 2001)

Уколико се у раду не само начелно позива на неко дело, већ се оно и конкретно цитира, онда се цитирани делови стављају под наводнике, а на крају цитата, у загради, после презимена аутора дела и године издања, ставља се и страница, одвојена од године зарезом.

(Алексић, 2005, стр. 34)

Ако се користи варијанта где је презиме аутора део структуре реченице, онда се у заграде стављају само година издања и број странице, на пример:

Ђорђевић (2013) сматра да „ревитализација привреде подразумева...“ (стр.15), или

Према Ђорђевићу (2013) „ревитализација привреде подразумева...“ (стр. 15) и томе слично.

Исти поступци се примењују и када се садржај дела не цитира дословце, већ се он препричава, парафразира, само што се у том случају изостављају наводници.

Ако се цитирају, било дословце, било препричавањем, делови рада који изворно заузимају више од једне странице, пише се прва и последња страница цитираног дела или назив поглавља. Код дела на енглеском, уместо скраћенице стр. користи се р. за једну, односно рр. за више страница.

(Mitrović, 1983, стр.136-149)

(Тошић, 2010, погл. IX)

(Payne & Koenig, 1993, р. 428)

(Adams, 1973, pp. 317-325)

Ако се дословце цитира дуже од 40 речи неког дела, онда се цитирани део издваја у посебан блок – пасус, који се од стандардног пасуса разли-

кује по томе што има увучене све редове, а не само први ред, и то за пет карактера. Пример:

Tako je novac roba kao i sve druge robe i, usled toga, otelovljenje vrednosti. Od svih drugih roba razlikuje se novac time što je on ekvivalent za sve druge robe, dakle roba koja izražava vrednost svih drugih roba. On je postao to kao rezultat celokupnog procesa razmene. Time je on ovlašćen da predstavlja meru vrednosti. (Hilferding, 1971, стр. 40)

Дугачке дословне цитате треба избегавати, јер могу да подлежу заштити ауторских права.

Такође треба избегавати навођење дела која нису изворно прочитана, а када је то, ипак, случај, онда се може поступити на следећи начин:

Евлија Челебија (према: Ћирић, 1965) пише да је Пирот град са 1000 кућа (стр. 34).

При овоме се наводи број странице дела које је прочитано и у конкретном примеру то је Ћирићево дело. Исто дело ће се наћи и у списку референци на крају рада.

Опширније о АПА цитатном стилу може се сазнати на сајту <http://www.apastyle.org/>. За све недоумице, заинтересовани аутори могу да се обрате и уреднику *Пиротској зборника*.

Радове слати на имејл Народне библиотеке Пирот biblioteka.pirot@mts.rs или имејл уредника goranmnikolic@gmail.com.

Рецензенти Reviewers

Др Саша Недељковић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду
Saša Nedeljković, Ph.D, Full Professor at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Др Радивој Радић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду
Radivoj Radić, Ph.D, Full Professor at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Др Владимир Поломац, редовни професор Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу
Vladimir Polomac, Ph.D, Full Professor at the Philology and Art Faculty, University of Kragujevac

Др Славиша Стаменковић, редовни професор Природно-математичког факултета Универзитета у Нишу
Slaviša Stamenković, Ph.D, Full Professor at the Faculty of Science and Mathematics, University of Niš

Др Гордана Горуновић, ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду
Gordana Gorunović, Ph.D, Associate Professor at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Др Драгана Миличић, ванредни професор Биолошког факултета Универзитета у Београду
Dragana Miličić, Ph.D, Associate Professor at the Faculty of Biology, University of Belgrade

Др Горица Ђелић, ванредни професор Природно-математичког факултета Универзитета у Крагујевцу

Gorica Đelić, Ph.D, Associate Professor at the Faculty of Science and Mathematics, University of Kragujevac

Др Дејан Гашић, доцент Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици

Dejan Gašić, Ph.D, Assistant Professor at the Faculty of Philosophy, University of Priština with temporary headquarters in Kosovska Mitrovica

Др Јован Алексић, доцент Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици

Jovan Aleksić, Ph.D, Assistant Professor at the Faculty of Philosophy, University of Priština with temporary headquarters in Kosovska Mitrovica

Др Југослава Ракић Младеновић, доцент Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици

Jugoslava Rakić Mladenović, Ph.D, Assistant Professor at the Faculty of Philosophy, University of Priština with temporary headquarters in Kosovska Mitrovica

Др Оливера Паповић, доцент Природно-математичког факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици

Olivera Papović, Ph.D, Assistant Professor at the Faculty of Science and Mathematics, University of Priština with temporary headquarters in Kosovska Mitrovica

Др Ана Ђурић, научни сарадник Института за онкологију и радиологију Србије, Београд

Ana Đurić, Ph.D, Research Associate at the Institute for Oncology and Radiology of Serbia, Belgrade

Др Ненад Стефанов, научни сарадник Института за историју Југоисточне Европе Хумболтовог универзитета у Берлину

Nenad Stefanov, Ph.D, Research Associate at the Institute for south-eastern Europe history, Humboldt University in Berlin

Др Љиљана Јеленковић, Медицинска школа „Др Миодраг Лазић“ Ниш

Ljiljana Jelenković, Ph.D, Medical School „Dr Miodrag Lazić“ Niš

Др Никола Бркић, Ниш

Nikola Brkić, Ph.D, Niš

ПИРОТСКИ ЗБОРНИК, 48

Корице

Срђан Николић

УДК обрада

Драгана Благојевић

Штампа

Штампарија „Топаловић“, Ваљево

Тираж

200

*Штампање овој броја Пиротској зборника
финансира Град Пирот.*

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

908(497.11)(082)

ПИРОТСКИ зборник / главни и одговорни уредник
Горан Николић. – 1968 бр. 1.-.-
Пирот (Бранка Радичевића 10) : Народна библиотека
Пирот, 1968- (Ваљево : Штампарија „Топаловић“) -
24 cm

Годишње.

ISSN 0554-1956 = Пиротски зборник
COBISS.SR-ID 9513730

